

AKADEEMIA

LÄHTEKOHTI MEIE KULTUURIIDEOLOGIALE - -	A. ANNIST
SEADUSANDLUSEST JA SÜDAMETUNNISTUSEST - -	R. ELLER
FAŠISMI OLEMUSEST JA VÕITLUSMEETODEIST - -	M. L.
KAVAMAJANDUSE PROBLEEMISTIKUST - - - -	A. HORM
MÖNINGAID HÄXLI KIRJANDUSLIKU SITUATSIOONI KOHTA INGLISMAAL - - - - -	A. O.
UNUSTATUD INIMENE - - - - -	H. VIRES
SUGUPÕLVEDE KONFLIKT PRANTSUSMAAL - - -	J. BENDA
TULETIKUMONOPOL - - - - -	G. VAHER
SAKSA MAJANDUSSÜSTEEMI EESMÄRKIDEST - -	H.
ÜLIÕPILASKONNA ELUMURESID - - - - -	V. NIILUS
MEIE IGAPÄEVASE LEIVA MUREDEST - - - - -	M. KASK

NR. 2 · MÄRTSIKU · 1939

ASIDEKLA
RIIDEKAUPLUSED

TALLINN, S. KARJA 15.
PÄRNU MNT. 6. ESTONIA PST II.

HAAPSAHU, KURESAARE,
MUSTVEE, NARVA, PETSERI, PÄRNU,
RAKVERE, VALGA, VIILJANDI, VÕRU

Lodix

kingakreem

Sidol

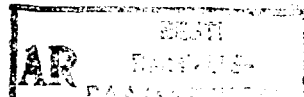
metallipuhastusaine

Sigella

poonimisvaha

on parimad

A.-S. SIDOL COMPANY, Tallinn

AKADEEMIA

NR. 2 (16)

MÄRTS

1939

LÄHTEKOHTI MEIE KULTUURIDEOLOGIALE

MIS ON KULTUUR?

Kultuuri „mõtte“, „sihi“ ja „sisu“ küsimus on üks valusamaid praeguse üldise kriisi õhkkonnas. Eriti on ta seda neile noortele, kellele kultuur on ühtlasi ka usundiks (või selle aseaineks), ainsaks sügavama mõtte andjaks kogu nende elule, ainsaks, mis neid jaksab hoida kõrgemal egoistlikust lõbuküütmisest, ainsaks, mis üksikisikut ja üksikhetke seob poliitsegaga, igavesega, jumalaga. Kuid just neis kultuuri põhimõisteiski valitseb praegu kirjeldamatu segadus, ründavad üksteist täitsa vastandlikud seisukohad. Ei tohiks seepärast tarbetu olla, kord jälle üsna lihtsalt ja kokkuvõtlikult püüda selgitada teatavaid põhimõisteid, millega meil siin tõeliselt on tegemist.

Sest iseendast on ladinapärasel sõnal „kultuur“ samuti nagu eestipärasel sõnal „haridus“ ainult formaalne tähendus: sellega võib mõista elu olukorda, mis algupärasest olukorrast on teadliku tahtega ainult „soovikohasemaks“ muudetud, „kultiveeritud“, „haritud“ — ükskõik siis kas see iseendast, s. o. meie elu terviku seisukohast ongi parem või koguni halvem kui algupärane. Nii võib sõna „kultuur“ saada ka „loodusekauged“ või koguni „loomuvastase“ sünonüümiks, nii näit. rokokoo aja peenutsejate ja libertäänide juures, ja nii kutsuda esile Rousseau' primitivistliku usu, et just algupärane loodusseisukord oligi hea ja kultuur kõige rikkuja. On arusaadav, et näit. anglosaksi mail seepärast „kultuuri“ asemel umb. samasuguse kogumõistena räägitakse pigem „tsivilisatsioonist“, mis algupäraselt on ju kitsam, aga seetõttu ka kindlapiirilisem mõiste, asetades rõhu ennekõike inimeste otstarbekohasele ühiskondlikule kooselule. Saksas seevastu on, eriti Spengleri mõjul, hakatud „tsivilisatsiooni“ pidama koguni vastandiks tõelisele „kultuurile“ ja nimelt kui viimase vanadusjärku, mida ei elusta enam loov vaimne tegevus, vaid mis ainult kord loodud välisvormide abil püsib, kuni ta viimaks variseb. Nii aga kipub „kultuuri“ mõiste muutuma taas liiga amorfseks, või koguni anarhiliseks, tähendades ainult teatavat loovat pürgimust, vaimset hoiakut või tegevust antud hetkel, mitte aga enam selle loomingu objektiivseid tulemusi, ühiskondlikke vorme, teadust,

kunsti, üldse seda nn. objektiivset vaimu, mida me tavalisti just peamegi kultuuri kõige olulisemaks komponendiks.

Vastab seepärast kõige paremini meie tavalisele keeletarvitusele kui ka sisulistele vajadustele, kui me sõnaga „kultuur“ ei tähenda mitte ainult formaalset vaid ka ajaloolist, igatahes aga ühtlasi n o r m a t i i v s e t mõistet. Eriti kui tarvitame sõna „tõeline kultuur“, mõtleme sellega mitte enam ainult mõne eluala „harimist“ inimese kunagikordse soovi kohaseks, vaid ka tema vastamist teatavaile üldisile, „objektiivseile“ väärtusnormidele. Nende normide ja ideaalide seisukohalt kahjulikke muufusi ja arengufendentse nimetame ebakultuurilisteks või koguni kultuurivastasteks, kuigi need iseendast ka võivad sisaldada rohkesti kultuurisaavutusi nagu moodne gangstergi oma röövmõrvaks kasutab moodsat tehnikat ja teadmiskultuuri.

„Tõelise kultuuri“ mõistesse kuulub seega kõigepealt õige sihipüüdlikkus, teatavate põhinormidega („elu põhitahtega“, „Jumala tahtega“) kooskõlas olev pürgimus ja siit järgnev loov aktiivsus nende normide ja ideaalide (antud võimalustes) maksimaalseks täitmiseks. Kuid loomulikult kuuluvad sinna ka kõik selle loova aktiivsuse senised tulemused, seda „kultuurelu“ võimaldavad või kergendavad vahendid ja vormid, niihästi vitaalsed, majanduslikud ja tehnilised kui ka vaimsed ja ühiskondlikud.

Tõeline kultuur — see on õige tahe, õige tee, õiged eluvormid, õiged vahendid, õiged arusaamised — nii umb. määratleb seda juba vana hiina tarkus. Mis aga on see „õige“ tahe ja tee, õige suund, selle juhatab igale kultuurile kätte ta sügavaim väärtustetunnetus — seni enamasti religiooni või siis ka seda asendava maailmavaatelse veendumuse, „usu“ kujul.

Mitte asjatult ei pea Laotse oma jumalikku Tao'd lihtsalt Teeks. Ja Jeesuski on sümboolselt „Tee, Tõde ja Elu“. Sest iga religioon, iga usk on kõigepealt suunamääraja, teejuhataja elu tähtsaimate, kõrgeimate väärtuste poole.

Religioon ja sellest tingitud kõlblus (või õigemini eetos) on ühe kultuuri hing, kogu väline tsivilisatsioon ja riik on tema keha. Mõlemad on vajalised, mõlemad on olulised, täiesti ühtekasvanud ja lahutamatud, üheta on võimatu ka teine.

„Keha“ on kõik see, mis võimaldab ja säilitab (kõik vormid, isegi fikseeritud mõisted kuuluvad sellesse), „hing“ aga on see, mis elustab, ühendab ja loob uut — ja juhib. Praegune kultuuri kriis on suurel määral just juhtimise kriis, hinge kriis, väärtustunde kriis, põhinormide kriis. Ja ta avaldub kõigepealt selles, et neid põhinormide süsteeme, neid „religioone“ on mitu ja igaüks peab õigeks ainult ennast. Igaüks annab sõnale „kultuur“ eri tähenduse, mis sõltub sellest, milliseid väärtusi ta peab kõrgeimaks.

NELI VÖISTLEVAT „KULTUURI“

Praegu valitsevad ja võistlevad maailmas peamiselt neli tähtsaimat kultuurisüsteemi, neli „teed“, neli „usku“: kristlus, liberalism, marksism ja fašism. Jämedalt lihtsustades võiks ütelda ka: 1) „hinge ja armastuse usk“, 2) „vabaduse ja rikkuse usk“, 3) „klassi ja isikuvõrdsuse usk“ ning 4) „riigi ja võimu usk“. Sest igaühele neist on kõige iseloomustavam see kõrgeim väärtus, millele nad alistavad kõik muud, loomulikult samuti need peavahendid, mille abil nad loodavad seda teostada.

Kristlus sündis antiteesina antiikaja degenerereeruva orjapidamis-ühiskonna, hedonistliku lõbukultuse ja ainult seda teeniva tehnika ning riigi vastu. Sellest on tingitud tema natuke ülepingutat ligemisearmastuse nõue ja üksikisiku hinge kui ülima ja absoluutse väärtuse toonitus, ta lihasuretamentents ja hoolimatus kõige intellektuaalse, tehnilise ja isegi riikliku kultuuri vastu. Ta põhipüüd on täiel määral suunatud mitte välismaailma, vaid enda tungi de võitmisele, „maailma“ vallutamisele — iseendas. Iga inimliku elu põhiigatsust — alati kestvat hingeõndsust — näeb ta ju kõige selgemini. Tema õpetet teel (kus stoiline tungidesuretus liitub nende religioosse sublimatsiooniga) ju see on saavutetav tõesti ka kõige otsesemalt iga üksiku poolt, vaatamata välisele olukorrale, küsimata mugavusest, tarkusest, riigist või isegi elust (vrd. märtrite õnnelikkus). Ja kui tõesti kõik inimesed oleksid ennastsalgavad, ehtsad kristlased, oleks varsti teostetav ka maine jumalariik.

Kuid viimase võimalusse ei usu kristlus isegi. Sest koos nende suurte „teoreetiliste“ voorustega on kristlusel siiski ka mõned väga suured tegelikud nõrkused, mis ta „rõõmusõnumi“ on suurele hulga inimestest jätnud võrdlemisi võõraks — eriti uuemal ajal. Esiteks: ta otsene taevatee on küll kõige „õigem“, kuid kahjuks nii kitsas ja järsk, et seda mööda pole saand üles ronida vist kuigi paljud, ja et nüüd nagu seda ei tahtagi enam, eriti siis, kui kindlasti ei usuta hauatagusesse tasumisse. „Selgest armust“ õndsakssaamise teooria, eriti protestantismi poolt toonitit, on aga kaunis kahtlane ja ohtlik hädaabinõu — umb. nagu lift, mis võiks nagu igaühe ainult tema palve peale üles sõidutada, kuid just sellepärast on nagu vastuolus kristluse olemusega. Ja pealegi võib seda rakendada peamiselt koos hauataguse elu usuga, kuna maises elus sest hetkeõndsusest võib kohe jälle alla meeleheitu langeda. Suurem hulk ongi seepärast vist ikka libisend järsult taevateelt alla — ja desperado meeleolus otse vastassuunalisele pörguteele, mis on teafavasti veelgi järsum ja libedam. Või siis on püüdnud teha igasugu kompromisse.

Kristlus võitleb nii radikaalselt kõigi „maiste“, s. o. vitaalsete ja egoistlikkude tungide vastu, et eriti neist koosnev elu ja kultuuri tungedünaamiline alusjõud enamasti osutub liiga nõrgaks ega lase end siis küllalt rakendada, ehk olgu siis ainult „egoistlikus“ lootuses pealesurmasele tasule või pooleldi erootiliste sublimatsioonide, „hinge peigmehe“ resp. Madonna-kultuste abil. Vaim aga evib tegelikku jõudu ainult sel määral, kui ta jaksab sublimeerida ja rakendada oma huvides neid samu vitaalseid põhitunge. See on põhjus, miks puhtaid kristlasi on nii ääretu vähe, tema võltsijaid ja varisere aga nii määratu palju.

Teiseks: Kristluse „aasiapärase“, enesevõitmisele juhitud eetos ei hoolind küllalt „euroopalisesi“ maailmavõitmisest, s. o. tehnilisest ja intellektuaalsest kultuurist. Seepärast püüdis ta seda sageli koguni pidurdada ja kui see enam ei õnnestund (renessansist peale), siis vähemalt jättis ta selle ilma omapoolse pühitsuseta, oma usulis-eetilisse süsteemi kaasa haaramata. „Kõikvägevaks“ idealiseeritud Jumal ju inimlikku tehnikat ei tarvitsend, nagu küll näit. Ormuzd oma võitluses Ahrimaniga või mõni vana põllundusrahva jumal. Tööd pühitseti peamiselt ainult lihasuretuse abinõuna, mitte ta antavate suuremate kultuurivõimaluste pärast. Just vaesust ju idealiseeriti kui kergeimat taevateed! Nii see uus intellektuaalne ja tehniline kultuur kujunes peagu sama paganlik-materialistlikuks nagu antiiknegi. Ja pöördus ikka jälle kristluse, nii ta dogmade kui ka ta eefose v a s t u.

Kolmandaks: Oodates peatset maailma otsa ja halvustades (Rooma) riiki kui „maailmavürsti“ ala, jättis esialgne kristlus oma süsteemist välja ka „keisri päralt“ oleva kogu ühiskondliku ja poliitilise elu organiseerimise. Nii seisid ta hilisemad järelkäijad, nähes ennast oma eelkäijate poolt nagu pefetuna, raske dilemma ees: kuna viimnepäev ei tulnud, k a s tõesti „kurjale mitte kurjaga vastu pannes“ lasta end lõpmatult ekspluuteerida ja orjastada kas või mõne üksiku egoistliku „maailmalapse“ või nende kildkonna poolt, või jälle siiski ühendada kirikuga ka maist „Maailmavürsti“ võimu, kuigi seega juba eksides oma armastus-usu põhi-käskude vastu. See dilemma oli paratamatu, mõlemad võimalused ühevõrra koledad, ja on ime, et selle määratu sisevastuolu tõttu ei varisend kogu süsteem. Ent ta püsiski ainult kroonilises traagilises agoonias, nagu ütleb Unamuno. Nende kahe võimaluse vahel on ta kõikund läbi keskaja (äärmuseks ühel pool munklus, teisel paavsti võim, tsesaropapism). Ja sama traagiline sisevastuolu on kestnud kuni meieni: ikka ühel pool Tolstoid ja igasugu patsifistid (kes näit. ka praegu tegelikult on antikristliku fašismi parimaid kaasaaitajaid), teisel ainult nimeliselt kristlikud, tegelikult aga juba puhast kristlust võltsivad militaristid ja imperialistid. Ja peamiselt selle võltsingu abil (muidugi mitte a i n u l t selle läbi) kristlus üldse levis ja on praeguseni võimutsend — muidu oleks ta ehk hävind juba varsti mõne teise ta sünniaja usulahu või näit. islami ees.

Need kolm peapõhjust (kõnelemata muist) olid, mis viisid kristluse esimese tuhandeaastase auriigi mõranemisele selle uues kokkupuutes oma uuestiavastet antiikse vastasega. Reformatsioon (resp. vastureformatsioon, jesuiidid jne.) jaksas küll vana ehitust tõhusalt uuendada, nii et see on kestnud veel 400 aastat ja mõnelgi maal on praegugi veel võrdlemisi elujõuline. Kuid see oli juba teatav kompromislik parandus, vana üleskohendus, mitte päris põhjalik ajakohastus. See kestis võideldes läbi algava rahamajanduse, feodalismi kokkulanguse ja — kuigi juba võrdlemisi kõrvaesurutuna — isegi kapitalismi küpsemise ajastu. Aga nii kohanes ta ikka enam ka kapitalistliku aja majandusliku isikuvabaduse kultusega või koguni mammonismiga ega leidnud nii enam küllaldast kontakti kapitalismi vastu suunatud sotsialistlike või etafistlike vooludega,

kõnelemata viimaste materialistlikust või vitalistlikust maailmavaatest. Ja nüüd siis näib, nagu oleks paljastunud kõik ta juba sünnipärased nõrgad küljed, lahti käristet ta aastasadu kestnud kokkulapingud ja kompromissid. Pärast mõnekümne-aastasest ettevalmistusest rünnati peagu täiesti puruks ta tuhandeaastane ehitus Venes. Ja mõni aasta hiljem asuti ta järjekindlale väljatõrjumisele paavsti ja Lutheri eneste kodumailt. Kristlusel tõesti ei tohiks praegu olla parem enesetunne kui kuningal, kelle riigist on juba vähemalt pool vaenlase ülevõimu all!

Liberalism kui maailmavaade ja „usk“, mida võiks nimetada ka humanismiks, sündis reaktsioonina vastu keskaegse kristluse ranget lihasuretust, vitaalsete tungide allasurumist ja sellega kooskõlas olevat feodaalühiskonna hierarhiat ning vabadusepuudust. Nii kujunes tema ülimaks väärtuseks mitte enam „hingeõndsus“, vaid „inimese kõigi jõudude väljaarendamine“ ja enne kõike vabadus selleks. Nii oli aga ka loomulik, et see vabadusekultus järkjärgult viis teatavale ühiskondlikule anarhiale, üksikute tugevamate eneseteostamisele teiste (nõrgemate, kehvemate) kulul ja viimaks, või ka paralleelselt, ka üksikisiku kõlbelisele anarhiale, elu kestvust hävitavate lõbuihade ülekaalule elu distsiplineerivate vaimujõudude üle. Selle vabadusekultuse ja üliindividualismi negatiivseid tagajärgi võis näha juba itaalia renessansiaja lõpul eriti vürstikodades ja linnaülimuste kihtides. Kuid esialgu end uuendada suutnud kristlus jaksas seda siiski hoida tasakaalus ja paiguti kujundada isegi uusi sünteetilisi liitvorme kristliku eetika ja maise eneseteostuse vahel. Feodaalühiskonnas oli selliseks liitvormiks olnud rüütlikkus, mis nüüdki aitas ülal hoida aadli eest. Kodanluse kihi jaoks aga kujunes selleks näit. puritaanlus, „ausa mängu“ eetika, humanse džentlmenlikkuse ideaal, valgustusaegne inimesearmastus, romantiline isamaa- ja rahvaarmastus jne. Peamiselt nende liitvormide eetose kantuna saavutasid liberalism ja humanism oma suurimad võidud ja hoidsid oma juhitud ühiskonna elujõulisena. Sest see oli usk, mis nõudis oma isiklikus elus võrdlemisi karmi enesepiiramist, ausust kui ka teatavat kristlikku ligimesearmastust, vähemalt puhtisiklikus suhtumises oma kaasinimestesse (viisakus, heategevus), võimaldas aga areneva tehnika ning kapitalistliku süsteemi abil vallutada välismaailma ja selle hüvesid vägagi vabalt ja edukalt, hoolimata kas selle „ausa äri“ all kannatasid värvilised rahvad või omagi maa kehvemad kihid. Eriti igasuguse tehnilise, intellektuaalse ja esteetilise kultuuri alal oli see süsteem harukordselt viljakas.

Kahjuks ei kestnud sellegi kultuurimõiste valitsus kaua ilma suuremate häirefeta. Areneva ratsionalismi hoopide all purunes kristluse mõjuvõim üha enam ja sellega ühes ka see puritaanlik enesedistsipliin ja humanse inimesearmastus, mis olid aidanud mõnevõrra tasakaalustada liberalistlikku vabadusekultust ka seal, kus see vabadus oli juba saavutatud. Eriti aga kiskus arenev kapitalistlik süsteem, sellega kaasas käivad imperialistlikud sõjad, majanduskriisid jne. juba iseendast ühiskonna ja riigid olukorrani, kus pidi hakkama revideerima selle isikuvabaduse äärmisi avaldusi ja vastavalt sellele ka kogu liberalistlik-humanistlikku väärtusastmikki. Kui maa rikkused ja võim koondusid ikka enam üksikute kättesse

ja ikka laiemad massid sattusid neist otsesesse majanduslikku sõltuvusse ja nende kurnata, juhtis juba see süsteem sellisena klassivõitlusele, seda enam, et samade liberalistlik-humaansete põhimõtete järgi kõigil inimestel oli võrdne õigus elu hüvedele ja et vastavalt sama liberalismi kapitalistlik-materialistlikule väärdjasvormile just ainelised hüved olid iga vaba isiku peamised püüdesihid. Nii juhtis kristlusest loobund ja piiramatu kapitalistliku korraga liberalism ühiskonda anarhia poole koguni kahes suunas: ühelt poolt kihutades ühiskondlikke kihte üksteise vastu paratamatule klassivõitlusele või koguni klassisõjani, teiselt poolt hävitades üksikisikuis kõlbelist endadistsipliini, sotsiaalset vastutustunnet ja kindlat väärtuste hierarhia teadvust, juhtides neid lõppeks ainult eluhävitavale raha- ning lõbujahile.

Reaktsioonina vastu sellist liberalismi sündis marksistlik sotsialism ja kommunism. Oli loomulik, et tema kultuurideaali teesiks oli kõigepealt antitees liberalismi piiramatu isikuvabaduse kultusele, isiku täielik alistamine ühiskonna kui terviku, eriti ja nimelt seda juhtiva palgatöölisklassi tahtele, teise isiku eksploatatsiooni ärahoidmiseks kogu (tootmisabinõude) eraomanduse ja eraettevõtluse kaotamine. Väärtuste astmestuses leiame alles siin täielise antiteesi kristlik-idealisticule aineliste väärtuste alahindamisele: rõhutatakse täiel määral nende kui iga muu kultuuri paratamatu eelduse, samuti tehnika ja rahvamajanduse tähtsust, kuid kaldutakse sealjuures omakorda vaimsete väärtuste ja jõudude (näit. religiooni) alahindamisele. Toonitatakse kõigepealt iga isiku õigust võrdsele osasaamisele maa varadest ja hüvedest, mitte aga ka enam tema kohustust tööks ja „ausaks mänguks“ ausa ettevõtjaga, nagu tegi seda liberalistlik eetika: iga ettevõtja muutub juba sellisena klassivaenlaseks, kelle umbusaldamine, kahjustamine või koguni hävitamine tõuseb koguni vooruseks. Enesedistsipliini ja ohvrimeelsust ja muud eetilist idealismi peetakse väärtuseks aga ainult oma klassi ning klassikaaslaste suhtes. Ja rahvus ning riik on väärtused ainult siis, kui neid valitseb ning juhib oma klass, muidu nähakse neis ainult relva oma klassivaenlase kätes. Nagu varakristlik väärtussüsteem kõik on ehitet ešafoloogilisele taevariigi tulekule, nii on marksistlik süsteem ehitet kogu ühiskonnas sotsialistliku korra maksmapanekule: seni elatakse nii ühe kui teise järgi ainult lühikeses üleminekuajajärgus, nn. „maises hädaorus“, kus normaalne moraal (mäejuhluse, resp. sotsialistliku ülesehituse oma) veel ei kehti, ei saa kehtida, ja kus seepärast tähtis on ainult selle uue korratuleku ettevalmistus, mitte kuigi palju aga selle üleminekuaja „ajutised“ väärtused, nagu rahvuse või riigi vägevus, rahvamajanduse üldine tõus, töölistegi „väikekodanlikud“ mugavused jne. Siin valitseb radikaalsemate voolude arvates pigemini sageli isegi juhtmõte „mida halvem, seda parem“ — umb. nagu vastavalt varasema kristlusegi vaesusekultuses. Sest see ju kiirendab revolutsiooni, resp. taevariigi tulekut.

Nagu kristliku, nii on ka sotsialistliku kultuurideaali peamiseks nõrkuseks ta teostamise raskused. Muidugi on seejuures esmalt suureks abiks laiaide kehvistukihtide majanduslike tarvete ning vitaaltungide, sotsiaalse viimma jms. ärakasutamine, samuti ka idealistliku intelligenti kaasatõmbamine sotsiaalse kaastunde ja „eksploatatsioonivaba ühiskonna“ ideaa-

lide läbi. Kuid nagu tõeline kristlus, nii nõuab ka marksistliku sotsialismi teostamine isiku maiste, s. o. egoistlike vitaaltungide üsna tugevat pidurdamist, vähemalt majanduslikul alal, ja peletab seega endast eemale eriti kõik vähegi jõukamad kihid, mitte ainult kodanluse, vaid ka väikekodanluse ja talupoja. Ja nii seisab ka tema nagu vanal ajal kristlus, kohutava dilemma ees: kas jätkata ainult „üleminekuajaks“ mõeldud klassivõitlust lõpmatuseni (sest kodanlus ja väikekodanlus vaevalt end vabatahtlikult või demokraatsel teel laseb likvideerida), või püüda kõigi abinõudega haarata võimu vägisi, ka arvuliselt vähemuses olles, ja püüda oma vastast hävitada pika kodusõja ning kindlasti kauakestva terrori abil, loobudes seega ettenähtamatuks ajaks oma võrdsusideaalidest. Ning ka tuleviku suhtes vaevab ikka jälle kahtlus, kas uus süsteem, kus isiklikku egoistlikku tungdunaamikat, initsiatiivi ja hoolt nii vähe kaasa rakendat, saabki palju ratsionaalsem ja produktiivsem, töölisele suuremat ainelist hüvangut võimaldav kui enne liberalismis, kõnelemata kaotsiläinud mõtte, sõna ja muist vabadusist, kõnelemata paljude seniste kultuurivarade ja loomingujõuliste teiste kihtide hävitamisest?

Need marksistlikust kultuuriteoorias endast kasvand raskused olid, mis pidurdasid ta võidukat edasitungi pärast Maaailmasõda ning viimasel aastakümnel on viind ta mõjujõu tunduvalt langusele. Ainult Venes õnnestus ta võimuhaarang, kuid selle tulemused olid nii eemalepeletavad Lääne-Euroopa massidele, et need vastavate katsete puhul nende maal võrdlemisi kergesti lasksid end värvata aktiivsesse vastasrinda just vastupidiste loosungite all.

Fašism, resp. rahvussotsialism on, nagu igaüks teab, sündind antiteesina vastu marksismi, ja nimelt selle kommunistliku revolutsiooniharu võimuhaaramiseks ja vastavalt sellele on kujunenud ka tema kultuurimõiste ja väärtusteastmik. Marksistliku „üleminekuaja“ eefika rahvuse- ja riigivaenu asemel on siin rahvus ja riik tõstetud kõrgeima väärtuse kohale ja nende võim tehtud ülimalt iseväärtuseks, marksistliku klassikultuse asemel aga püütakse klassivahede teadvust kõigi abinõudega maha suruda. Üksikisiku õiguste asemel toonitatakse ainult tema kohustusi ja muidugi on kõigil ühinemise, koosoleku, sõna-, trüki- ja muil vabadustel järsk lõpp. Politseidiktat, üldine elu militariseerimine ja ideoloogiline terror on, mis fašistlikku riiki väliselt nii sarnaseks teeb kommunistlikule, kuigi kummagi ideoloogia on nii sootuteine.

Kuid fašism oleks vaevalt saavutanud oma praegust võimu ainult terroriga ja marksismi eitusega (nagu näit. vene valged). Ta ei ole mitte ainult marksistliku sotsialismi antitees, vaid mõnelgi määral ka süntees tema ja endise liberalismi ning rahvusidealismi vahel ja eriti selles seisneb ta ähvardava jõu saladus. Ta on välja jätnud sotsialismist ta internatsionaalsuse, eraomanduse- ja klassiviha, liberalismist ta vaimse ja poliitilise demokraatia, üle võtnud aga sotsialismilt ta majandus- ning sotsiaalelu reguleerimise ja võimu tsentralisatsioonipüüded, liberalismilt ta rahvusriikluse ning rahvusegoismi kultuse, ja peajoonetes ka eramajanduse. Eriti viimase tõttu on ta üleindividualistlikest süsteemidest kõige kergemini teostatav, ja nähtavasti esialgu väliselt ka õige menukas nii sise- kui välispoliitiliselt. Tema tugevaim külg on ta organiseerimise, riikliku administ-

ratsiooni võime, see roomaline (ja saksa?) vöorus, mis oskab hästi ja kavalalt ära kasutada olevaid reaaljõude, nii poliitilisi, majanduslik-tehnilisi kui ka psühholoogilisi. Ta lubab rakendada isiku omandamisvaiste ja eramajanduse aparaati, et toodangut teha võimalikult produktiivseks ja selle kvaliteeti kõrgeks. Sama aparaati kasutab ta ka selleks, et töötajalt võimalikult palju välja pressida ettevõtjale, sellelt aga omakorda määratute maksude abil riigile, seejuures terviklikku rahvamajandust organiseerides ometi võimalikult ratsionaalselt, nii et tööpuuduse ja inflatsiooni ohte jõutakse tasakaalustada, seega ära hoida äärmise viletsuse nähtusi. Samuti kasutab ta inimeste rahvusinstinkte ja rahvusegoismi, et neid ka ideoloogiliselt sundida loobumistele riigi ja eramajandusliku korra heaks, kuid seejuures hellitades ja juhtides nende agressiiv-egoistlike instinkte välisvaenlaste või teise tõu (näit. juutide) vastu. Ja isikliku vabaduse puudust ning sõnakuulmise vajadust aitab kergendada militaarne hierarhia, kus paljud saavad käsutada ikka jälle endale alluvaid.

Selle välise menükusega käivad kaasas siiski veel suuremad nõrkused, peamiselt rahvusvahelisel ja vaimsel alal. Natsism oskab ideoloogiliselt aktiivistada inimese vitaalseid tundeid kui ka heroilisi, endaohverdamise jõude nähtavasti paremini kui marksism, kuna ta nendesse rohkem usub ja neid teab eksalteerida, neile aga ühtlasi annab ka otsesemat rahuldust kui näit. stalinism, mille stahhaanovluski näikse olevat enamasti pealesurunud. Aga saades oma jõu egoistlikest ja rahvus-agressiivseist tungidest toob ta kaasa rahvusvahelisel alal sellise pinevuse ja sõjarohkuse, et kogu see heroism ja ratsionaliseeritus oma rahvuse raamides muutub rahvusvaheliselt tegelikult vaid mõttetuks energiaraisuks, vastastikuseks veristuseks, julmaks barbaarsuseks. Ja selleks alati ette valmistav vaimus on juba ise sunnitud olema alaväärtuslik, rahvuslikest eelarvestest ja egoismist borneeritud, kasarmuliselt monotoonne ja iluvaene. Asetades võimu ja riigi ülimate väärtuste kohale, loobub fašism teadlikult kogu euroopaliku ja kristliku kultuuri seniseist humaanseist traditsioonidest ja langeb tagasi mitte isegi keskaja, vaid paganiliku Rooma (ja osalt vanade oriendi riikide) tasemele. Veel enam, ta kipub kiskuma sinna samasse ka kõiki teisi riike, kui need tahavad säilitada enda sõltumatust ja nii on sunnitud aina enam militariseeruma. Selles suhtes on ta kahtlemata palju ohtlikum kui kommunism, kes muidugi nagu iga teinegi üldinimlik ideoloogia püüab endale värvata pooldajaid kõikjal maailmas, kuid kelle riiklik välisagressioon on kindlasti väiksem ja kelle ideoloogias ikkagi üksikisikute ja tõugude võrdsus ja üksikrahvuste enesemääramise õigus on palju tähtsamal kohal kui fašismi omas. Viimases ju puuduvad õigupoolest kõik rahvusvahelise õiguse normid, ja määrab ainult rusikavõim. Muidugi on viimasel suur osa olnud seniseski Euroopa ajaloos, kuid on siiski suur vahe, kas see esineb peidetud kujul, nagu erandina ja vastuolus v a l i t s e v a kristlik-humaanse kultuurimõistega, või tõstetakse see võimukultus häbenematult avalikuks, ainsaks riigiusuks.

Just see kultuurimõiste, mitte juhuslik, ühekordne sõjavaimustus on, mis sunnib praegu nii pessimistlikult suhtuma kogu Euroopa tulevikku.

See on, mis sunnib peaaegu ühinema Spengleri (omal ajal liiga kergelt võetud) ennustusega, et kogu õhtumaa on astund juba nn. võitlevate riikide ajastusse, et ta kultuuriloov aeg on läbi ning jääb üle ainult kalk, jumalatu ja üldinimliku eetikatu egoismide võitlus, mida targem, seda julmem ja süstemaatilisem üksteise hävitamine. Fašistlikud ja muud neo-absolutistlikud diktatuurid igatahes ei ole selle allakäigu pidurdajaid, vaid selle suurimaid edendajaid. Kuid kas suudame uskuda ka Spengleri teist ennustust, et uus loovkultuur tõuseb mitte kommunistlikust, vaid „dostojevskilikust“ Venest? Või julgeme loota, et mingi iseseisvam ja loomejõulisem kultuur jääb (või hakkab) õitsema peamiselt Põhja- (ning Vahe-?) Euroopas, mille kultuurilised dispositsioonid seni veel vähekasutatud ja mille kontakt looduslik-loomuliku eluga ja elutundega veel värskem?

ÄÄRJOONI MEIE KULTUURIMÕISTEST

Nii või teisiti, enam või vähem pessimistlikud tulevikuvaated ei tohi segada meie püüdlust siiski veel teataval määral normatiivselt püüda kujundada oma kultuurimõistet, oma usku. Kuigi pole võimalik, et väikesed riigid suudaksid oma ideoloogiaid kujundada kuigi autarkiliselt (samade asjade lihtne ümberristimine ei tähenda ju midagi!), on meie praeguses olukorras, kahe või koguni kolme ideoloogilise maailma vahel, siiski teatav võimalus valida oma tõekspidamisi.

Nagu poliitiliselt, nii pole ka ideoloogiliselt meil mitte tarvis ega kasulik (kuigi mõned seda soovivad) väga suurel määral liituda ühe või teisega meie suurist naabreist. Üks asi on mingi eventuaalne sõprus- või ka abistamisleping, teine asi püsiv liit, mis meile tähendaks ikka ka liigset ühtesulamist suuremaga ja enesekaotust, nii poliitiliselt, kui ka kultuuriliselt.

Olime omal ajal liigselt vene, nüüd (vapsismist alates) liigselt saksa natsliku kultuurimõiste mõju all, laseme endale sealt sugereerida hinnanguid, arusaamisi ja vahendeid, mis vaevalt jätavad end kätte tasumata. Kuid peajoontes oleme siiski valind teissuguse, mitte fašistliku, vaid parlamentaar-demokraatliku, ja nii siis ka mõõduka, reformitud liberalismi tee. See on kuulufet ideaaliks meie praeguse juhtkonna poolt ja olgu selle „reformitud“ sõna tõlgitsemises palju tahes eriarvamusi, nende peajoonte kohta näib meil valitsevat üsna laialdane üksmeel. See peaks olema veelgi laialdasem, et vältida niikuinii asjatuks jäävaid tülisid. Seda intensiivsemalt saame võidelda, et see kujunev kultuurimõiste saaks võimalikult õige ja sobiva sisu, esialgu vähemalt teoreetiliselt.

Jah, kui kristlus (ja ka sotsialism) sellisena on nii maailmavõõras või nii raskesti või riskantselt teostetav, kui kommunism ja rahvusotsialism teostamisel toovad kaasa nii fataalseid loobumisi ja kultuurivastasusi, ei ole muud teed kui jääda liberaalse demokraatia juurde, kuid ühtlasi teha teda uuesti eluvõimsamaks. Selleks aga on möödapääsmatu, et ka tema õpib enam õiglasemalt kasutama ja ratsionaalsemalt organiseerima oma majanduslikke, sotsiaalseid ja psühholoogilisi jõude.

Kristlik jumalariik maa peal on jäänd teostamata, sest ta on olnud liiga taevalik, fašistlik riik võimutseb praegu nii, sest et ta on senistest kõige „maailmsem“, täielikult „põrguvürsti“ jõududele tugenev, kuigi neid omahuviliselt distsiplineeriv. Kristluse valitsus on võimalik vaid üksikus, sotsialism ehk vaid kauges tulevikus, fašismi võim aga ei saa kesta kaua, sest et ta on liiga üksikisiku ja maailmarahu vastu. Uuendet liberalism peab olema nende kõigi süntees, hoolitsedes ka riiklik-ühiskondliku ehituse eest ja olles seepärast maiselt tugevam kui kristlus, aga rahuldades iga isiku olulisemaid kultuuriigatsusi, sellepärast olles püsivam kui totalitaarsus ja elustudes ikka jälle. Praegune katsumis-aeg lõpeb demokraatiale ainult siis, kui viimane jõuab teatava ülekompensatsioonini, kui ta pooldajad uuesti ise end sunnivad töötama enaam kui nad tarvitavad, kui nad võidavad oma mugavuslaskuse ja asuvad taganemisest jälle ründamisele.

Ja selleks ei ole küllalt, et hakatakse „uuesti vabadust hindama“ — see hindamine on vajalik, aga see üksinda viiks siiski ainult vana allakäigu kordamiseni. Vaid siin on oluline, et tõesti leitakse uus tegelik ühiskonna korralduse vorm ja seda kandev uus mentaliteet, mis võimaldaks liita vabadust suurema distsipliiniga. Liberalism-rousseauism uskus liiga palju isiku endadistsipliini võimalusse ega teinud midagi tema sotsiaalseks ja riiklikuks distsiplineerimiseks — sellest ta praegune peffumus ja nõrkus. Alles süvapsühholoogia on näidand — mida muide kristlus juba ammu toonitand — milline lojus mässab iga inimese kui „ainult-inimese“ sisemuses. Sellest tunnetusest ongi oma nüüdsed usutavuse saand totalitaarusundide isikupõlgus ja demagoogiline masside hullutus tsensoriterrori ja riikliku valepropaganda läbi. Aga sama dünaamiline, vitaalne elukäsitlus pole siiski arvestand feist asjaolu, mida kah kristlus on ikka toonitand, et igas inimeses peale tema animaalse mina asub ka hing, ta püsiv võimas „ülamina“ ja et just sellepärast see isik on austatav, väärib vabadust, ja võib ka vabana kanda kollektiivelu, ja peab olema selles vaba. Uuendet liberalism on võimalik ainult siis, kui ta 1) säilitab selle kristlik-humanistliku usu isiku absoluutväärtusse, samal ajal aga ometi 2) seda isikut aitab tema vajalises endadistsiplineerimises vastavate riiklike vahenditega palju suuremal määral kui seni. Selleks on ilmselt vaja riigilt: 1) riiklikku kontrolli ja reguleerivat vahelesegamist majandusellu vähemalt seevõrra, kui see ise mitte ei tööta rahvamajanduse sihtide kohaselt; 2) vahelesegamist sotsiaalellu seevõrra, kui muidu kehvemad kihid mitte ei suuda kaitssta oma inimõigusi või kui töötülid muutuvad ohtlikuks rahvamajandusele; 3) vahelesegamist ka isikute kasvatusse ja nende vaimsesse juhtimisse seevõrra, kui see muidu areneb anarhilise, ühiskonnavaastassuse suunas (ka viimane ju on tavaline „vana“ liberalismi puhul, kus kuuldakse peamiselt seda, kel häbematum kõri ja rikkam rahakott). Vana liberalismi ajal juhtis riik ainult kasvavat noorsugu ja sedagi ainult kooliklassis. Et see aga ei piisand kodanikukasvatuseks, siis uuendet, solidaristlikus demokraatias peab seda kasvatust ja distsiplineerimist jätkama ka hiljem. Küsimus on ainult, mis abinõudega ja millisel määral.

Kindlasti peaks selleks valitsema suurem ühtlus kasvatuses ja eesmärgi-asetuses. Kui tahetakse jääda kristliku ja demokraatliku üksikhinge kui peaväärtuse tunnustamise juure, ei saa teha riiki või rahvust selleks ülimaks väärtuseks. Kuid teiselt poolt ei saa lasta seda isikuhinnangut areneda ka riigi- ja rahvusevastases vaimus. Ja kolmandaks ei tohi kasvatus sündida seesmiselt vastuolulises vaimus, nagu seda on praegune vastuolu kristluse vanade dogmade ja meie muu kultuuriteooria vahel. On tarvis teatavat ühtlast „riigiusku“ vähemalt peajoontes (kuigi välisemad ja kõrvalisemad asjad võivad olla ka eri „usutunnistuste“ järgi) — ja seepärast on tarvis liita niihästi kristluse igavikutahe ja hingekultus kui ka 2) humanistlik-teadusliku kultuuri maailma-vaade ja 3) solidaristlik-riiklik distsipliinivaim. Praegu need ei ole ühtlustetega isegi ühtlustetavad, ilma et igüks neist vajaks reformeerimist. Selle reformi läbiviimine on meie suurimaid ülesandeid ideoloogilisel rindel.

Ja mulle näib, et peamiselt sellest usulis-moraalsest ja kasvatuslikust tööst sõltub ka mitme teise uuendat liberalismi peaprobleemi lahendus. Üks kõige raskemaid seejuures on: kas saab majanduslikku elu riigi poolt reguleerida suurema ratsionaalsuse ja sotsiaalset elu suurema õigluse suunas ja seejuures ometi ülal hoida demokraatset korda ja eriti kultuurivabadust kui peaväärtust? Sellel teel on ju komistand mitmedki õilsad püüded ja seepärast seda ei usugi veendund liberalistid. Aga teisel näeme siiski, et see on võimalik, kui see riigi sekkumine teostub taktiliselt ja pikkamööda, nagu näit. Skandinaavias, ja kui sellega kaasub vastav kasvatus töö ning kultuurse kodaniku-solidaarsuse traditsioonid. Sealpoolsed eeskujud on meile ka ses suhtes lootusiandvamad kui Vene või Saksa omad.

Kuid igatahes on kõige selle uue vaimu üheks tähtsamaks eelduseks kriitilise mõtte vabadus, kõigi ausate tahete vaba eneseavaldamise võimalus, mitte politseidiktat, tsensuuriterror ja sellega kaitsitud „onupoegade“ ühepäevapoliitika.

Olgu lõppeks liidetud mõned kokkuvõtlilikud teesid siin käsitletud kultuurimõiste filosoofilisest osast, mille ligem käsitlus viiks ehk pikale:

1. Kultuuriarengu eesmärgiks on elu oluliste väärtustarvete rahuldus võimalikult püsivalt, võimalikult täiel määral ja võimalikult kõigile ühiskonna liikmeile.
2. Elu oluliseks põhitarbeks ja vastavalt siis ka tõelise kultuuri peaesmärgiks on elu kestvus ja püsiv kasvamine, mis on võimalik eriti hingelis-vaimse elu intensiivistumise ja vaba väljaarengu teel nii igal üksikul kui ka ühiskonnal, ehk teiste sõnadega: vaba inimsuse igakülgne väljaareng kooskõlas vabade isikute ühiskonna väljaarenguga.
3. Vitaalne elu pole ainult vaimse kultuuri jaoks, vaid ka iseväärtus, kuid vaimne kultuur pole ainult vitaalse elu kestvuse ja laiutamise teener, vaid peab olema ka elu juhtija ja korraldaja, temas peituvate igatsuste ja võimaluste väljaarendaja kõige kooskõllalisemas ja väärtuslikumas suunas. Elu mõte üldse kui ka iga üksikisiku elu põhinorm on end kultuuri abil teostada kõige püsivamalt, rikkamalt ja täielikumalt, s. o. kõige elavamalt ja loovamalt ning see on kooskõlas kogu ühiskonna loova eneseteostusega.
4. Kultuuriarengu tähtsaim tegur on kategoorilise ja teolejuhtiva mõjuga sisetunnepäärtuste hierarhia. Ainelised ja puhtvitaalsed väärtused (ka võim, riik jne.) on teatavas ulatuses küll ajalisel tähtsamad, kuigi alles eeldustena kõrge-

mate väärtuste taotluseks, kuid ainult vaimsed väärtused [isiklikult tuntud tõe, hää-
dus ja ilu] on lõplikud, ehk finaalsed väärtused. „Eeldusväärtused“ on ka iseendast
olulised, aga nad peavad ühflasi teeni ma finaalsväärtusi kui endast kõrgemaid.
Neid peab teenima ja soodustama ka riiklik organiseerimine, mis on küll kõrgemat
liiki eeldusväärtus, mitte aga tõeline finaalsväärtus.

5. Praegune ülemaailmne kultuurikriis põhjened nende mõistete segiminekul ja
sisetunde jõu nõrgenemisel. Kristlik kui ka humanistlik individualism oma finaalsvää-
rtuste taotluses on varisemas, kuna ta pole küllalt osanud hooldada vitaalseid, sotsiaal-
seid ja riiklikke eeldusväärtusi. Autoritaarne kollektivism ja etafism aga, kummar-
dades uuesti „maa ja vere“ musta „vitaaljumalat“, orjastab vaimsete finaalsväärtuste pea-
mise kandja, vaba isiksuse.

6. Kuna Eesti praeguse ajastu lõppsihiks on demokraatia uuestiehitus, on meie
peaülesandeks ideoloogilisel rindel: võidelda niihästi totalitaarriikide uusbarbarist-
liku mentaliteedi sissetungi vastu, kui ka uue solidaristliku kultuurideoloogia süven-
duse ja ellurakenduse eest. Seejuures ei saa meil eeskujuks olla ei totalitaarriigid,
aga ka mitte anarhilise liberalismiga ülrikapitalismi maad, ka mitte Vahe-Euroopa reakt-
siooniline neoabsolutism, vaid kõige rohkem Skandinaavia kooperatiivne ja sotsiaalne
demokraatia.

7. Selle demokraatliku kultuurideoloogia olulisim tunnus on solidaarse õigluse
ja kultuurikõrge ühiskonna ülesehitus mitte võimu, vaid vaimu abil, mitte politsei, vaid
üksikisikute eneste vaba veendumuse ja hea tahte abil. Seda ühistahet võib ja peab
riik küll omaltki poolt sisendama ja kasvatama, palju rohkem kui seni, niihästi otse-
propaganda kui ka selle levimiseks soodsate eeltingimuste loomisega, mitte aga iga-
suguse vastaspoolse mõtte ja sõnavabaduse keeluga, mis kasvatab ainult rahulolema-
tust, umbusku, soodustab korrupsiooni ja teeb võimatuks ka viljaka kriitika ning uute
viljakate ideede kasvu ja levimist. Ausa kriitikavabaduse tagasivõitmine on tänapäeva
tähtsamaid kultuuriülesandeid.

A. Annist

SEADUSANDLUSEST JA SÜDAMETUNNIS- TUSEST

Iga päev võime lugeda ajalehist mõne uue seaduse, määruse või
korralduse kehtimapanekust, väljatöötamisest või väljatöötamisele asu-
misest. Näib, nagu võiks teatavail ajajärkudel seadusandlikus töös mär-
gata isegi teatavat massiproduktiooni. „Kirjutamatute seaduste“ asemele
astuvad kindlad elureguleerivad üleskirjutatud normid, millede järgi
valitsusvõim teostab oma kontrolli kõigi eluavalduste üle ja juhib riiki.
Lääne tsivilisatsiooni iseloomustavamaks osaks valitsemise mõistes on
asjaolu, et valitsemine põhineb seadusil ja jõutarvitamisel.

Jättes arutlemata selle valitsemisviisi väljakujunemise põhjusi, tema
hüvesid ja pahesid, tahame käesolevaga juhtida tähelepanu vaid ühele
asjaolule, milliseid tagajärgi seadusandliku töö aktiivsus võib tekitada
rahva mentaliteedis.

Aastat 2000 tagasi kuni ajaloo hilisema perioodini valitses Hiinas
süsteem, mis põhjenes mõttel, et inimene on loomult hea ja võib pare-
maks muutuda kasvatuse teel. Kodifitseeritud seadusi meie aja mõiste
järgi Hiinas ei tuntud. Olla valitsetav seaduste abil loeti mitte-lugupeeta-
vaks. Valitsemise aluseks oli rahva moraal, kirjutamatud seadused,
millede järgi iga üksik indiid korraldas oma elu ja temaga ühes ka kogu
rahvas. Väga suur pidi olema selle rahva kõlbeline tase. Ka Moosese
ajal ei tuntud seadusandluses ju õieti muud rohkemat kui kümme kasku,

millel põhines kogu ühiskondliku elu korrastus. Tänapäeva ühiskondlikku elu korraldavad normid täidavad aga tuhandeid lehekülgi „käske ja keelde“, et kaitsta inimest, kui ühiskondlikku olendit ja riiki, kui ühiskondlikku organisatsiooni. Tekib küsimus, millest on tingitud see suur muutus rahva mentaliteedis, mis nõuab riigilt nii suurt vahelesegamist inimeste isiklikku ellu? Mõõngem, et meie ei või ette näha piiri, milleni viib meid selline seadusandliku töö aktiivsus. Mõõngem, et meie ei või ette näha, milliseks kujuneb lõppresultaadis kord mõiste inimese teotsemise vabadusest. Olemasolev tendents vihjab aga küll sellele, et ükskord kauges tulevikus normid, mis tänapäeval on ju ikkagi mõeldud õlina ühiskondliku masinavärgi keerulises ratistikus, muutuvad talumatuks koormaks sellesamas masinavärgis.

Puudutades seda küsimust, vältigem sidumast seda mõne teatud aja-järguga või riigiga, vaid vaadeldgem seda kui inimkonna teatava ajaloo-perioodi pidevalt toimuvat protsessi. Jätkem arvestamata ka seadusandliku töö kultuurilist tähtsust. Jätkem nentimata ka seda, et see on teatava ajaloo-perioodi paratamatuks kaasnähtuseks. Vaadeldgem seda küsimust üksnes puht-psühholoogilisest küljest, et mõista sellise protsessi hävitavat mõju inimkonna mentaliteedile.

Inimloomuse põhilaad on muutumatu suurus — tungid, kired, voo-rused ja pahed on jäävad tegurid aastatuhandete vältel. Muutuda võivad nad ainult kvantitatiivselt, s. o. nüristuda või teravneda. Tsiivilisatsioon on, tõsi küll, loonud inimestele paremad elamisvõimalused kui seda olid sajandid tagasi, kuid seda on tehtud, mõõngem, inimeste paremate hinge-omaduste arvel. Loomulik struktuur, ausus, voo-rused, seltsimehelikkus, mis ühiskonnaliikmeid üksteisega sidus ja hoidis ülal ühiskondlikku organi-satsiooni, on asendatud kunstliku struktuuriga, mille moodustavad enesest seaduslikud normid. Inimene on muutunud pahemaks, kui ta vajab sellist kunstlikku struktuuri. Kuivõrd selles muutumises on osa tsiivilisatsiooni arengul, mis on muutnud mõisted ajast, ruumist ja olust ning teinud elu-korra komplitseeritumaks, nii et elukorraldavad normid on saanud parata-matuks — on veel küsimus omaette. Tõsiasi on aga see, et viimase sajandi ratsionaliseerimise vaim, mis kõike püüab seada mõistuse valju kontrolli alla, on andnud tulemuse, et mõistuse kõrval inimese hingeelu ja tema vaimsus on surutud tagaplaanile ja mõistetud degenerereerumisele.

Ka seadusandlus on ratsionaliseerimise toime. Nihutades inimeses tagaplaanile loomuliku sisetunde õige ja väära mõistmiseks, ta seab esi-kohale normi, mis nagu robot peab asendama elava loomuse. See tõttu on loomulik, et „elav loomus“ kängub ja muutub normi orjaks. Talt võe-takse loomupärane otsustusvõime õige ja väära mõistmiseks ja asenda-takse see kunstlikuga. Aeg, kus „tõde ja õigus“ moodustas veel ühe ja sama mõiste, on kadunud. Tänapäeva inimene ei küsi enam, kas tema teotsemine on kokkukõlas tema sisetundega, vaid — kas see on kokku-kõlas seadusega? Normist ammutab ta oma kõlblad mõisted ja hinnangud. See, mille kohta seadus ütleb, et see on halb — on halb; mille kohta seadus ütleb, et see on õige — on õige. Kõlbla sisetunde normid ei tule arvesse, sest nad on väliste seadusenormidega sageli vastuolus.

Mida enam sisemised kõlblad tõekspidamised nürinevad, seda enam tuleb neid asendada väliste normidega. Võib-olla juba aastasade pärast „kirjutatud norm“ on reguleerinud elu nii, et „kirjutamatu normil“ üldse enam vajadust ei ole eksisteerida? Teame anatoomiast, et liigend, mida ei kasutata, rudimenteerub. Samasugune rudimenteerumine ähvardab meid tulevikus ka kõlblate normide alal, kui ei tule uut vaimu, mis hoiaks ära liigse mehhaniseerumise ka inimese suhetes välismaailmaga ja iseendaga.

Omajal ajal, kui kirjutamiskunst puudus, valitsesid kuningad ja asevalitsejad oma südametunnistuse järgi, mõistes kohut ja juhtides riiki — ka neil aegadel, mida loeme antiikse tsivilisatsiooni ajastuks. Valitsevat talitas oma ümbruskonnas samuti nende tõekspidamiste kohaselt, mis temal välja kujunesid ühiskonnas elades. Vähem õnnelik tookordne kodanik kahtlematult ei olnud. Tänapäeva inimese mureks on jälgida kehtivaid norme ja kokkukõlastada oma tegevust nende mitmepalguses rägastikus. Südametunnistus ei takista temal möödumast seadusenormist kõrvalisi teid mööda, kui ta niisuguseid leiab, sest seaduslik norm on talle kunstlikult peale surutud ja sellel puudub see väärtus ja imperatiiv, mis sisetundel. Ja ta teab, et norm on tänapäeval kõrgem kui see, mis teda seestpoolt veenab. Kui ta teab, et temale „seaduslikult pole midagi ette heita“ ja et ta „kohtulikult on õige“, siis on see talle küllaldaseks rahustuseks. Neil ajaloo aegadel, mil võõra vara omastamine oli eksimine kõlblise sisetunde vastu, leidis inimesel selle vastu kindlasti vähem võimalusi patustamiseks kui nüüd, mil see norm on saanud avalikõigusliku kuju. Nüüd on omastamine vaid eksimine ühiskondliku normi vastu, seega väline eksimine. Ja kui inimene suudab seda teostada nii, et tal seaduse jõudu ei tarvitse karta, siis ei loe ta end selles teos ka süütundeliseks.

Indiviidi isiklik vastutustunne taganeb kollektiivse julgeoleku süsteemi ees. Seaduse normi jääb isikule vaid kättemaksuvahendiks, sõjariistaks, see akt iseenesest — jõutarvitamiseks. Isikliku vastutuse vähenemisega langeb ka isikuvabadus ja inimene muutub pikapeale nimetuks liikmeks ühiskonna keerulises masinavärgis. Kuhu jäävad aga inimväärtuse põhimõtted, vooruse austus, voorusele põhinev riigivõim? Vastandina vana Hiina riigivalitsemise põhimõttele näib olevat õigem filosoferida, et inimene on halb ja ainult seaduste abil suudab teda takistada avaldamast oma pahelisust.

Kristlik kõlblus seadis üles põhiteesid vooruse mõistmiseks. Niikaua kui usuline jõud inimese voorusi suudab säilitada, niikaua nad suudavad püsida. Tendents on aga selline, et ka usk on võtmas üha enam normatiivset kuju. Kiriku seadmine riigi kaitse alla, tema ratsionaliseerimine, tema sisemine konstruktiivne organiseerimine ja tugenemine seaduslikele normidele, viivad kirikult selle aupaiste ja vääramatuse, mis tal oli aegadel, mida võime lugeda usu tekkimiseks. Kirik muutub kommetsite täitjaks, ühiskonna konstruktsiooni üheks organiks selle asemel, et olla vaimse jõu kandjaks ja üleolevaks kõigest maisest. Kaitstud seaduslike normi-

dega kõigist külgedest, ta muutub pigem kindluseks ja inimese alateadvus tajub selgesti, et seaduse kaitset vajab vaid nõrk, mitte tugev.

Kui omal ajal koguduse liige sageli oma viimase veeringu viis oma kogudusele, võib-olla isegi tundes üllast usulist hardust seda tehes, siis nüüd, mil koguduse liikmemaks on saanud „avalikuks asjaks“, kohustuslikuks toiminguks, suhtutakse sellesse nagu ikka suhtutakse avalikesse asjusse. Vaene ei lähe viima oma viimast veeringut kirikualtarile, ta hangib omale juba pigem vaesusetunnistuse, et taotleda vabastamist maksust, millele ta leiab nüüd omale õiguse olevat. Kahtlematult praegune kord aitab tunduvalt enam täita koguduse tuluderaamatut, mis aga sealjuures kaotsi läheb, see on vaimsus. Inimest tuleb mõista nii nagu ta on. Mis talle on sisemiselt püha, täidab ta ilma käsuta, käsuga aga hävitatakse see sisemine pühaks pidamine ka nendel, kellel see tõepoolest oli.

Kui omal ajal peremees ja sulane oma vahekorrad korraldasid ise, ilma riikliku vahetalitusega, täites oma kohustusi vastastikusel kokkuleppel oma parima äratundmise ja südametunnistuse järgi, siis seaduslik norm — mis, tõsi küll, toob sisuliselt kasu niihästi tööandjale kui ka töövõtjale, viib tema sellele teele, kus kumbki pool kramplikult püüab kinni pidada sellest, milleks tal „seaduse järgi“ on õigus. On ju õige, et töö hulk, isiklik heaolu jm. välised asjaolud saavad kahtlemata kõrgema rahulduse, mis aga sealjuures kaotsi läheb, see on see sisemine vaimsus ja ausus ning tõetunne. Seadus on saanud nende südametunnistuseks.

Kui nüüd, nagu kuuldu, kavatakse kehtima panna seadus, mis normeerib leiva kvaliteeti, siis võib julgesti väita, et selle seaduse kehtimatahakkamisel meie ei leia turult enam leiba, mis oleks valmistatud p a r e m i n i või paremas kvaliteedis, kui seadus just ette kirjutab, kuigi mõni pagar vahest ennem mõne pätsi leiba küpsetas ka paremini. Tõsi küll — meie võidame sellega, et alaväärtuslikku leiba enam avalikult turule ei ilmu — rahva tervishoid võidab sellega — kaotuse saab aga inimese seesmine väärtus, tema oma hea tahe, püüd teha paremini, oma parema tõeks pidamise järgi.

Ei leidu vist tänapäeval enam ühtki inimest, kelle südametunnistus takistaks teda toomast tollimatult kaupa üle piiri. Toll on avalik asi, järelikult ei peeta sellest kõrvalehiilimist enam varguseks, kuigi ta sisuliselt seda on. Aususe mõiste selles osas on inimestel juba rudimenteerinud. Kõneldakse, et kusagil vanal ajal olnud üks sild, millest üleminekul olnud kombeks, et igaüks maksnud sillamaksu, sillaehituse kuludeks, lastes kukkuda raha sellekohasesse korjanduskarpi, mis rippus sillakäsipuu küljes. Ainult mõni üksik olevat möödunud laskmata raha korjanduskarpi. Suurem hulk olevat seda teinud, kuigi valvurit ega nägijat ei olnud ligiduses. Seda tegema sundis igaühe sisetunne, ausus. Vaevalt oleks aga keegi jätnud kasutamata juhust sellest maksust kõrvalehiilimiseks siis, kui see maks oleks olnud seadusega kehtima pandud. Inimest — nagu öeldud — tuleb mõista nagu ta on.

Seaduse normeeriv käsi ulatub kõikjale. Ta parandab, loob, korrastab. Ühiskond ja iga tema liige võidab sellega. Kuid kaalugem, kas seaduse jõul saavutatud edu igakord fasub ära moraalset kaotust rahva

mentalfiisid? Kas inimese sisetunde ja heatahte asendamine seadusega lõppeks ei laosta pikapeale rahva moraalseid jõude? Ja ometi need moraalised jõud on tähtsamad ühiskondlikus struktuuris kui ükski seadus, nii õilsat kasu taotleb kui ta ongi. Ei saa rahvast valitseda ainult normidega — rahvale peab jätma vabadus rakendada oma sisetundelisi veendumusi tõe mõistmiseks, tal peab olema sügavat voorust, ilma milleta ka ühelgi seadusel ei ole idanemispinda.

R. Aller

FAŠISMI OLEMUSEST JA VÕITLUS- MEETODEIST

1.

Uhelt poolt nähakse fašismis rahvuslikku uuestisündi, kõduneva liberalismi ja intellektualismi lootusrikast asendajat, seniilse Euroopa nooredajat, edasilikumist tasakaalustatud ja organiseeritud ühiskonnakorras. Teisalt nähakse temas vaid julmuse ja vägivalda, militarismi ja rõhumise, rahvusliku- ja rassi-egoismi kehastust, mässu kultuuri vastu ja vabaduse-võrdsuse-veendumuse ideaali vastu ning humaansuse taandumust džungli-moraali ees. Esimene, optimistlik-idealiseeriv vaatepunkt kuulub fašistidele ja sinnapoole-tüürijatele, teist aga omistatakse fašismi vastastele.

Fašistid ise, hoidudes kramplikult fašismi ajalooliste eelduste, ühiskondlike ja majanduslike aluste analüüsist piirduvad fašismi olemuse määratlemisel näiliselt teaduslike bioloogiliste, psühholoogiliste ja juriidiliste mõttekäikudega. Nad iseloomustavad fašismi kui korra, autoriteedi, riigi, rahvuse jt. printsiipide kehastust. Mussolini määratluse järgi on fašismi aluseks riigi kontseptsioon: „Fašism mõistab riiki kui absoluuti, millega võrreldes kõik üksikisikud ja grupid evivad vaid suhtelise väärtuse... See, kes ütleb: fašism, mõtleb selle all: riik.“ Inglise fašistide häälekandja väidab, et „fašism on patriootiline mäss demokraatia vastu ja tagasipöördumine riigi juurde.“

Fašistide eneste kirjutistest loeme veel, et:

Fašism usub pühadusse ja sangarlusse. Fašism mõistab elu kui kohustust, võitlust ja võitu. Fašism ei usu igavese rahu võimalusse ja kassusse. Fašistlik riik on võimutahte kehastus ja ei suhtu ükskõikselt religioonile. Fašism näeb impeeriumi kasvus mehisuse suurimat tõendust. Fašism eitab materialistlikku õnne-kontseptsiooni, peab üldhuvi tähtsamaks erahuvi-dest ja rõhufab riigi kui niisuguse kõrgemalseisu klassidest. Fašism viljeleb orgaanilist ühiskonna-kontseptsiooni, kaldumata paremale või vasakule. Fašism on nende usk, kes arvasid pärast Maailmasõda vana süsteemi surnud olevat ja vajaduse tekkivat uue süsteemi järele. Fašism tähistab reguleeritud valitsemist, natsionaalset distsipliini, koordineeritud progressi, õigluse ja solidaarsuse religiooni, sotsiaalset kristlust. Fašism see on korporatiivne riik.

Võiks loetella toodudle lisaks veel tohutu rea uduseid, kahemõttelisi, väliselt paljutootavaid fraase, milledega püütakse väljendada fašismi olemust, ent tegelikult ei vii need fraasid palju lähemale fašismi tõelisele olemusele. Märkida võiks vaid seda, et vastupidi fašismi olemust maskeerida püüdvaile väiteile, nagu poleks fašism eksportkaup, on tema sisu ja loosungid siiski rahvusvahelised: vastavad ideoloogid Lapua väljadest kuni Aadria mereni kõnelevad ühtlast keelt, rõhutades „mõõdukast mõtlemist“, „rahva-keha“, „kodurahut“, „reguleeritud demokraatiat“ ja muid hüvesid.

Tõe huvides tuleb lammutada illusioon, nagu oleks olemas mingi süstemaatiline fašistlik teooria, taoliselt liberalismi ja sotsialismi omadele. Pole olemas mingit fašismi teoreetilist süsteemi, mis kvalitatiivselt erineks kolmanda seisuse senisest ideoloogiast. Itaalias tuli fašism võimule ilma erilise teooriata, alles hiljem selgus Mussolinile, et fašism peab end varustama „doktriinide kompleksiga“ kui ta ei taha hukkuda. Fašistlik õpetus tekkis reaktsioonina marksismile — viimase mahasurumiseks ja fašismi olemuse maskeerimiseks. Nii rõhutab Saksa natside juht „Mein Kampf'is“, et võitlus üleilmse marksistliku teooriaga ja hädaohuga on võimalik vaid siis, kui toetatakse uuele intellektuaalsele kontseptsioonile — Bismarcki võitlus marksismi vastu olevat nurjunud just teooria puudumise tõttu. Fašistide „uus ideoloogia“, millega on mürgitatud tema fanaatilised pooldajad, kes usuvad tema dünaamilisse jõusse, on olemuselt vaid imperialismi tendentside teravdatud väljenduseks. Üleolev suhtumine konstitutsioonilistesse ja legaalsetesse vormidesse, vägivalda ja sõja ülistamine, humaansete ja liberaalsete ideede ja võrdsuse-idee eitamine, võimsa riigi nõudmine — need fašismi jooned on tüüpilised monopolistliku kapitalismi jooned. Fašismi eosed esinesid juba Nietzsche töödes, Kiplingi poeemides, inglise lehtede artiklites Buuri sõja ajal ja Lloyd George'i valitsemistaktikas.

Paljud intelligendid, väljendades küll kahetsust fašismi „ekstsesside“ puhul, sääljuures aga vaimustuvad tema „filosoofias“ ja püha hulluse kultusest. Leitakse mingisugust uudust ja värskust sõja ülistamises, primitiivse barbari ja rahvustervikluse kultuses. Tegelikult pole fašismis mingit uut ja progressiivset mõistet. Nagu fašistlik kontrollitava majanduse idee osutub vaid monopolistliku finantskapitali praksise ülevõtmiseks ja pühakstunnustamiseks, nagu natsionalistlik ideoloogia, antisemitism ja rassiteooria on üle võetud mõningate reaktsiooniliste parteide, kantsler Bismarcki ja tsaar Nikolai valitsemispraktikast, nii on liberaalse kapitalistliku demokraatia kriitika üle võetud Marx'ilt. Muidugi hüljatakse viimase järeldusi. Kõva kätt nõudsid reaktsioonilised ringid juba 19. sajandil. Filosoof A. Comte taotles juba saja aasta eest tsentraliseeritud ja tugevat keskvoimu ning parteide kaotamist, kuna see olevat ainukene vahend revolutsioonilise töölisliikumise mahasurumiseks ja eraomandusliku majandussüsteemi päästmiseks, mis teatavasti täpselt vastab ka natside argumentatsioonile.

Nagu eelnevadki iseloomustused, ei aita fašismi olemuse selgitamiseks kaasa ka väide, nagu moodustaks fašism „kolmanda tee“ kapita-

lismi ja sotsialismi kõrval. Sellegi iseloomustusega taotlevad fašistid vaid maskeerida oma tõelist olemust. Muidugi pole fašism ka kommunismi ja sotsialismi tagajärg, ehkki Mussolini oli omal ajal Itaalia sotsialistide pühapäevakandja „Avanti“ toimetaja, ehkki Pilsudski oli Poola sotsialistliku partei juht, ehkki Inglise fašistide juht Mosley oli minister MacDonald'i tööerakondlikus kabinettis.

Tuleb tunnustada, et fašismi olemusele kõige ligemale tungib järgnev analüüs, mis tänapäeval Euroopa demokraatlikes ringides järjest rohkem levib.

Fašism on kodanliku reaktsiooni spetsiifiliseks vormiks imperialistlikul ajastul. Tema eeldusteks on kapitalistlike suhete ebastabiilsus, deklasseerunud ühiskondlike elementide suur juurdekasv, intelligentsi ja linna väikekodanluse laiade kihtide vaesestumine, talupoegade rahulolematust ja proletariaadi massilise väljaastumise ähvardus. Et kindlustada võimu stabiilsust ja pidevust, peab kodanlus siirduma parlamentlikult süsteemilt parteidevahelise fašistliku valitsemismeetodi juurde. See meetod on vahenditu diktatuuri meetod, mida maskeeritakse „rahvustervikluse“-idee ja kutseesinduste abil. See meetod kasutab intelligentsi, väikekodanluse, laiade masside rahulolematust omalaadse sotsiaalse demagoogia ja korruptsiooni abil, viljeldes näiteks antisemitismi, rünnates kapitali ja parlamentlikku lehmakauplemist. Luuakse hästimakstud löökrühmlaste aadel, parteiaparaat ja ametkond. Seejuures püütakse tungida töölistkonda, purustada selle teadlikku avangardi ja kaadrit. Ühiskondliku demagoogia, korruptsiooni ja terrori põimimine sisepoliitikas ning äärmise imperialistliku agressiivsuse harrastamine välispoliitiliselt on fašismi olulised jooned. Nii on antikapitalistliku fraseoloogia taga täiesti reaktsiooniline sisu. „Meie sotsialism — see on see, mis vaimustas Preisi kuningaid, mis väljendus Preisi grenadeeride rügementide astumises, see on kohuse sotsialism. Sotsialism — see on preislus.“ Nii tõlgendab Göbbels natsionaal-sotsialismi mõiste teist poolt. Sama on pihthinud ka Gregor Strasser ja teised „Kolmanda riigi“ ideoloogid.

Kuna fašismi tõelise olemuse mõistmine rahvahulkade poolt tähendab ühtlasi fašismi kadu, siis on vältimatud ideoloogiline maskeerimine, propaganda-bürood, tsensuur ja kodurahu igas fašistlikus riigis. Kuna tõeliselt ühiskondlik vaatlusviis on ohflik fašismile, siis katsutakse massidele sugereerida bioloogilist vaatlusviisi — *sotsioloogia probleemide* katsub fašism lahendada bioloogiliste meetoditega. Tähtsam fašismi ideoloogiline relv, rassiteooria, tähistab darvinismi loomuliku valiku printsiibi lubamatut ülekandmist bioloogiast sotsioloogiasse, looma- ja taimeriigist inimühiskonda. Fašismi nõudel, toetusel ja huvides on tekkinud terve rida „teadusi“, mida iseloomustab kesk-aega meenutav veremüsterium, idealistlik psühholoogia, antropoloogiliste andmete võltsimine ja väärtõlgendamine, faktide ignoreerimine. Teadused, nagu antroposotsioloogia, poliitiline antropoloogia, eugeenika, geopoliitika on sellisel määral nihkunud kaugele objektiivselt tõelusest ja põimunud fašistliku metafüüsikaga, et kogumikuna võiks neid nimetada *biomüstikaks*. Nad katsuvad näidata rahvust kõrgeima

ühitsusena, ebaajaloolise ja puhtbioloogilise kategooriana, „loomulikult“ tekkinud „fervikuna“, mille osade vahel peab valitsema „tark harmoonia“, mitte vastuolud. Fašism eugeenika pseudoteadusliku maski all on tunginud ka Eestisse, kuna sotsiaalne darvinism moodustab fašismi ainsa tõhusama ideoloogilise toe, siis on vajalik peatumine selle juures. Päälegi aitab sotsiaalse darvinismi teadusliku nigeluse paljastamine vähendada kartust fašismi jõu ees ja usku tema väärtusse.

2.

Rassiteooria kohaselt jaguneb inimkond muutumatuisse rassidesse, mida iseloomustavad kindlad psüühilised ja füüsilised omadused, mis määravad ajalookäigu. Ajalugu polevat mitte klasside, vaid rasside võitlus. Rasside segunemine viivat hukkumisele ja kultuuri hävingule. Rass võivat muutuda vaid loomuliku valiku teel. On kõrgemaid ja alamaid rasse, esimesed peavad valitsema. Alama rassi hulka kuuluvad kõik värvilised rahvad, revolutsiooniline proletariaat ja lumpenproletariaat. Märkigem muuseas, et just lumpen-proletariaat on olnud fašismi tõhusamaid tugesid tema võimuletulekul.

Kuna proletariaat ja värvilised rahvad sigivad rohkem kui kõrgem tõug, siis ähvardavat kultuuri hukatus. Selle vältimiseks arendab fašism jaburuse ja absurdsuseni värsket teadusharu eugeenikat. Eugeenika lähhtub väitfist, et inimkond on mandumas ja välja suremas järjest kuhjuvate patoloogiliste mutatsioonide tõttu ja alaväärtuslike liigse sigimise tõttu, mida „loomulik valik“ ei suuda parandada. Eugeenika tahab muuta seda ohtlikku arengusuunda, rakendades teadlikult selektsiooni-meetodeid, luues inimkonnas mõju kaotanud loomuliku valiku asemel kunstlikku valikut. On fakt, et pea kõigi maade statistika näitab järjest suurenevat haigete hulka psühhiaatrilistes ravilates. Ameerika psühho-hügienisti Pollock'i andmetel tõusevad üksi Ühendriikides vaimuhaigustega ühenduses olevad majanduslikud kaotused 742 miljoni dollarini aastas. Ja natsliku saksa eugeeniku Lenz'i arvestuse järgi oli mõne aasta eest 65-miljonilise saksa rahva hulgas 2 milj. vaimuhaiget ja nõrgamõistuslikku, 170.000 idiooti, 100.000 epileptikut, mitu miljonit psühhopaati ja miljon füüsiliselt kidurat.

Fašistlik eugeenika ja rassiteooria püüab rahvahulkade kasvavat majanduslikku ja tervislikku viletsust, mis tegelikult on tingitud sotsiaalselt, kujutada kui halbade kaasasündinud rassiliste-bioloogiliste omaduste resultaati. Mitte töökaitse puudumine, halb toit, korter ja haridus, polevat põhjuseks vaesemate rahvakihtide kultuursele alamusele, vaid „looduslikud“ rassitunnused. Fašistlikud arstid ja bioloogid teevad suuri pingutusi, et lükata süüdi ühiskondlikult korralt, mis eelistab toota kahureid või asemel, bioloogiale. Väärtõlgendades pärilikkuse mõistet langetakse masendavasse bioloogilisse fatalismi. Fašistlikud antropoloogid, konstitutsionalistid, rassihügienistid püüavad sellise neo-lombrosoismiga masside pahameelt kõrvale juhtida valitsevalt režiimilt. Ühtlasi peab rassiteooria andma teoreetilise aluse fašismi imperialistlikele püüdlusile, vabastama

riigikassat kulutustest sotsiaalkindlustusele, hoolekandele, õigustama elatusstandardi suurenevat langust.

Rahvasteliidu tervishoiuosakonna poolt korraldatud uurimus nendib rahvahulkade vaimse tervise nivoo suurt langust viimase majanduskriisi survele: „Majanduskriis ei mõjuta mitte ainult füüsilist tervist — uurimused Saksamaal, Ühendriiges, Inglismaal näitavad, et töötute ja nende perekondade juures ilmnevad tööpuudusest tingituna suured psüühilised kannatused. Töökaotamise hirm, pettumus tööotsimisel, väljavaadete puudumine annab suure löögi vaimsele tasakaalule: rahunus, hirm, mure, meeleolu langus, meeleheit on tüüpilised töötute meeleolu jooned.“ Ja tõsine ebapoliitiline teadus asub üldiselt seisukohal, et rõhuv arv neuropsüühilisi haigusi ei evi spetsiifilist pärivuslikku baasi, vaid on eksogeensed, s. t. sotsiaalselt tingitud. Teistel juhtudel on selleks baasiks vaid teatud dispositsioon närvisüsteemi suure reaktiivsuse näol. Ja lõpuks mängivad ka pärilikkude haiguste arengus eksogeensed tegurid väga tähtsat osa.

Kuid fašistid katsuvad näidata, et psüühiline haigestumine pole laiade kihtide raskete sotsiaal-majanduslike elutingimuste tulemuseks, vaid et need halvad elutingimused on pärilike psüühiliste haiguste kasvu, s. t. alaväärtuslike ülemäärase sigivuse tulemuseks. Ilmselt pärilike haiguste nagu hämofiilia, albinism, värvipimedus jne. kõrval püüavad fašistid teha puht-pärivuslikult tingituks ka neurasteeniat, reumatismi, veresoontelubjastust. Õpetus kõigi kehaliste ja vaimsete haiguste fataalselt konstitutsioonilisest tingitusest laiendatakse ka sellistele nähtustele, nagu prostitutsioon, alkoholism, kuritegevus, enesetapp. Seepärast kahtseb eelmainitud Lenz rõuge, koolera ja katku kadumist, kuna viimased, hävitades peamiselt bioloogiliselt nõrku „alamaid“ kihte, olla kasulikud rassi-hügieenile. Mitte ainult haigusi, vaid ka käitumist ja harjumusi püütakse põhjendada kehalise konstitutsiooniga. Uurides kasvatusmajas vaeslapse, leidsid natslikud teadlased Springer ja Müller, et ühel osal lastel on ilmnenud proletaarsed kalduvused, teise osa juures aristokraatsed, kolmandatel aga talupoeglikud, vastavalt laste päritolule, vaatamata nende eemalolemisele vastavast keskkonnast.

Imperialismi taustal ja huvides on arenemas viimaseil aastakümneil diferentsiaal-psühholoogia, mis kaldub vaatlema indiviide ja rahvusi täiesti staatiliste muutumatute olenditena. Ka rahvus on fašismi seisukohalt stüühiline bioloogiline produkt, ehkki ta tõeliselt kujutab enesest midagi muud, nimelt ajalooliselt tekkinud keele, territooriumi, majanduse, hingeelu ühtsust ja nagu iga ajalooline nähtus allub muutuvuse seadustele, evib alguse, ajaloo ja lõpu. Ehkki Carta del Lavoro esimene paragrahv räägib, et „itaalia rahvas on organism“, ei moodusta itaallased siiski rassilist ühtsust — nad koosnevad germaanlasist, roomlasist, araablasist, kreeklasist jne. Samuti koostub eesti rahvas ka poola, tafari, rootsi, vene, saksa jt. rahvuste sugemetest. Nn. mongooli völt esineb nii sakslaste, bulgaarlaste kui ka ukrainlaste jne. silmade juures. Vaatamata sellele, püüavad fašistid luua kindlat rasside ja rahvuste psühholoogiat, ehkki tänapäeval pole kindel isegi rasside arv, sest pole puhtaid

rasse ja rahvusi absoluutsete piiridega, nende vahel on toimunud sellisel määral difusioon, et on raske määratleda isegi olulisi tunnuseid. Lamarcki järgi on rasse 6, Haeckeli arvates 12, Güntheri järgi 7, Morfoni arvates 32. Prof. L. Garth uurides läbi 25 000 mitmest rassist isikut, pidi möönma, et tänini pole mingeid kindlaid teaduslikke andmeid, mis tõestaks tõeliselt olelevaid rasside vaimseid erinevusi.

Vaatamata kõigele iseloomustab H. Günther idabalti rassi, kuhu loetakse ka eestlaste enamikku, järgnevalt: „Idabalti rass on paindumatu, nürimeelne, kinnine, umbusklik, nõuab kindlat valitsust. Need omadused ühes julmuse ja kavalusega teevad idabalti tüübi vastuvõtlikuks kommunismile. Idabalti inimene ei paista silma vooeluslikkusega — sugutung väljendub tema juures vastikutes vormides . . . Pole kahtlust, et idabalti rass kaldub liiderlikkusse ja kommunismi.“ Kõrvutame sellega „Saksa rahva rassiliste tunnuste tabeli“ ühe saksa pedagoogilise ajakirja järgi. „Sangarlik vaim. Uljas meelsus. Võitlusrõõm. Autunne. Vabaduse-armastus. Ohvrimeelsus. Õiglus. Idealism. Ennastsalgav andumine suurtele ideedele. Rüütelikkus. Konstrukttiivne loomejõud. Truudus kõrgele eesmärgile. Õilis rüht. Võime juhtida.“ Üks „õpeltane“ loeb ukrainlaste rassijoonteks emotsionalismi, lürismi, estetismi, huumorit ja psüühilist avantürismi. Toodud näidetest piisab rassi ja rahvuste psühholoogia iseloomustamiseks.

Rassismi ja eugeenika täienduseks on geopoliitika, s. t. õpetus poliitiliste nähtuste geograafilisest tingitusest. Geopoliitika, mis kujunes eriliseks teaduslikuks süsteemiks Maailmasõja ja revolutsioonide mõjul, vaatab riiki kui üle-individaalset kujundit, mis koosneb „rahvast ja territooriumist“. Territooriumi omadused, asend, kliima, mullastik, taimkond kujundavat kuidagi salapäraselt kogu „riigitervikut“, rahva iseloomu ja poliitikat. Vaatamata tõigale, et kapitalismi arengu-seadused on laiutunud eksootilisemategi nurkadeni maakeral, et kollasegi rassi üksikuid osi paiskavad üksteise vastu kapitalistliku konkurentsi seadused, on geopoliitika arvates kogu poliitiline ajalugu olulisel määral geograafiliselt tingitud. Nii tikuvad „Blut und Boden“ varjutama ühskondlikke seadusi ja majanduslikke suhteid.

Moodsa fašistliku eugeenika fähtsaimaks saavutuseks on steriliseerimise seadus, mille tähtsus seisneb peamiselt tema puhtpoliitilises rakenduses, sest kogemused näitavad, et alaväärtuslikel isikul võivad olla täisväärtuslikud lapsed, ja geniaalseil alaväärtuslikud. Goethe isa oli veidrik ja elu lõpul psühhopaat. Goethe viie õe ja venna keskel polnud ühtegi füüsiliselt ja vaimselt tervet, kõik surid noorpõlves, ilmutades tuntavaid psühhopaatilisi jooni. Goethe viiest lapsest jäi vaid üks ellu, seegi oli haige ja õnnetu, keda inimesed kutsusid „hulluks“. Pole mõtet loetella tohutut rida vaimuhaigeid suurvaime, kuna geniaalsuse ja vaimuhaiguse põimumine on niivõrd sagedane, et mõned teadlased räägivad „kultuuri psühhopaatoloogilisest indeksist“. Ja koloniseerimise ajastul hakati isegi „süvilisatsiooni“ lugema tsivilisatsiooni tunnuseks. Kuivõrd uue suuna on nüüd võtnud „erapooletu“ teadus, ilmneb tõigast, et omal ajal saksa

teadlane Westhof tõestas ja uhkustas, et germaani rass on progressiivse paralüüsi monopolistlik kandja — toetudes seadusele, et mida kõrgemal asub elav olend arengu-astmestikul, seda rohkem on ta aldis haigustele, nägi ta progressiivses paralüüsis „kõrge vaimse kultuuri tunnust“. Steriliseerimise seadus oleks teinud olematuks rea suurvaime, steriliseerides neid või nende vanemaid.

Pole kahtlust, et steriliseerimise seadus ja rassiteooria rakendatakse fašistlikel mail klassivõitluse relvana, ehkki fašistid viimast ise eitavad ja kaitsuvad varjata tervikuideega, rõhutades antagonismi asemel harmooniat. Eugeenika lipu all kõrvaldatakse tehasest ja asutistest kõik ebaustavad elemendid kui väheväärtuslikud ja asendatakse fašistlikule diktaatorile vastuvõetavatega. Rassihügieenik Lenz rõhutab, et asotsiaalsete elementide steriliseerimine peab olema nuhtlusseaduse tähtsaimaks ülesandeks. Natslik riigipäeva-liige Dietrich, kõneldes poliitilistest vangidest, kelle kangekaelsust ei saavat murda mingil viisil, soovitab neid steriliseerida: „Ainult kui see haige ja saksa verele võõras osa lõplikult välja roogitakse, on kindlustatud meie rahva tulevik.“ Meenutagem, et steriliseerimise seaduse järgi võivad steriliseerimise ettepanekut teha vanglate ülemad ja kontsentratsiooni-laagrite komandandid, kes tegelikult pole kuigi kompetentsed pärilikkuse ja alaväärsuse küsimustes.

Kui Lenz ja suur hulk teisi eugeenikuid väidavad, et alamate klasside juures esineb sagedamini nõdrameelsus, langetõbi, pärilikud nahahaigused, närvihaigused, hüsteeria ja sõja neuroosid, siis taotlevad nad seega senise sotsiaalse hierarhia säilitamist. Fašistide künism läheb selleni, et tööliste ja talupoegade psüühilist alaväärsust tõestatakse väitega, et Pariisi Akadeemias olla nende järeltulijaid vaid 7%, kuna 93% põlvneb kesk- ja kõrghklassidest.

Sotsiaalne darvinism on puhtal kujul poliitiline relv. Rassiteooria ülesandeks on lõhkuda proletariaadi rahvusvahelist rinnet, klassivastuoludelt juhtida tähelepanu rahvaste ja rasside vastuoludele. Sakslased Bauer ja Mukkermann, uurides eugeeniliselt Baieri ja Preisi politseid, leidsid 1934. aastal, et politseinikud sigivad veel halvemini kui akadeemikud, ehkki sinna värvatakse natsiooni pärilikult väärtuslikem osa. Et proletariaat sigib, politsei aga mitte, selles näevad need teadlased saksa rahva vaimse kängumise ohtu. Klasside sõda olevat tegelikult rasside sõda. Lenz kirjutab: „Vaatomata senistele arvamustele erinevad kodusõjas võitlevad parteid rassiliselt enam kui kahe riigi eri rahvused. Mul oli võimalus Müncheni sovjeti vabariigi päevil 1919. a. vaadelda ligidalt revolutsioonilisi ja kontrevolutsioonilisi vägesid: rassi vahed olid eriti silmapaistvad.“ Kuna revolutsiooni tembeldatakse psühhopaatoloogiliseks nähtuseks, poliitilist ebaustavust rassiliseks puuduseks, siis osutub steriliseerimise seadus poliitiliseks hirmutamise vahendiks. Psühhiaater Kraepelin seletas juba 1918. a., et revolutsiooni teevad psühhopaatilised isikud.

Ei tule arvata, et eugeenika ja rassiteooria on piiratud vaid puht-fašistlike riikidega ja kahe viimase aastakümnega. Juba mõnekümne

aasta eest soovitas eugeenik A. Tille toiduportsjoni vähendamist ning kehvade olude loomist, mis soodustavad alaväärtulike väljasuremist ja ta peab Londoni idaosa viletsaid olusid rahvuse tervendamise sanatooriumiks. Ka pole sotsiaalne darvinism vaid sakslaste monopoliks, nagu näitavad H. St. Chamberlain'i ja Gobineau kui rassiteoreetikute eesisade nimedki. Maailmasõja ajal tõestasid Prantsuse professorid eksperimentaalselt, et sakslaste uriin olevat mürgisem kui prantslaste oma ja see tõestavat ka sakslaste moraalselt alaväärsust. Ja inglise teadlane Gilford kaebab eht-aarialikult: tsiviliseeritud rahvastes laiutuvat vähiklik ja pahatahtlik filantroopia, mis toetab nõrku, võimetuid ja pahelisi; haiglate, varjupaikade, tasuta hariduse, töötute hooldamise abil soodustatavat ühiskonna parasite jõukate ja töökate arvel. Sest testidega olevat tõestatud, et töötute hulgas on nõrgamõistuslikke 58%, „mahajäänuid“ 29%, normaalseid 8% ja andekaid vaid 4%!

Fašistlikku eugeenikat ja rassiteooriat kohtame säälgil, kus seda tavaliselt ei oodata. Nii möönavad sotsiaaldemokraatia pääteoreetikud K. Kautsky ja O. Bauer ühes natsidega, et rassi loovad jõud on otsustavad rahva ajaloos. Ja rida sotsialistlike teoreetikuid toetudes Kautsky ja Baueri väidetele rassist, rahvustest ja klassidest, rõhutavad proletariaadi ebaküpsust valitsemiseks. Selline sõrmeulatamine soodustas fašismi võitu sotsialistide üle Saksamaal.

3.

Sotsiaalne darvinism, mille erijuhu moodustab jöhker zooloogiline natsionalism, on fašismi tähtsaimaks meetodiks ühiskondlike probleemide lahendamisel. Olemuselt tähistab see fašismi jõuetust ja võimetust lahendada ühiskondlikke probleeme sotsioloogiliste meetoditega. Sotsioloogia biologiseerimine tähistab alama teaduse meetodite ülekandmist kõrgemale teadusele, mille lubamatust mõistavad isegi paljud fašistliku kallakuga teadlased. Nii rõhutab A. Carrel, et iga mõistete süsteemi tohime rakendada vaid vastava teaduse alal. Kuna me kõrgemal struktuurifasemel kohtame lisaks elektroonidele, aatomeile, rakkudele ja kudedele elundeist, mahladest ja teadvusest koosnevat tervikut, siis peame kõrgemate nähtuste käsitusel rakendama ka uusi meetodeid. Psühholoogilisi nähtusi rakufüsioloogia või kvantitatiivse mehaanika terminitega seletada on vaid sõnamäng. Inimest seletada mullastiku või geograafia abil, nagu teeb seda geopoliitika, või puhtbioloogiliselt, on sisuliselt kõige labasem materialism. Fašistid, demagoogiliselt jättes ära sotsialismi poolt tarvitatava materialismi mõiste juurest täiendused „ajalooline“ ja „dialektiline“, katsuvad sotsialismi süüdistada mingis mammonismi ja vulgaarse mehhanistliku materialismi harrastamises. Tegelikult on viimased nähtused spetsiifilised fašismi tunnused. Inimest võib võrrelda elektrilambiga, mille olemasolu eri viisil registreerivad termomeeter, voltmeter, päevapildiaparaat ja seleeni-rakk. Fašistlik teooria registreerib inimest ainult kui looma.

Natsionalism on poliitiline võitlusmeetod, mida tingib imperialismi tänapäeva arengufaas. On kindel, et juhul, kui kõik imperialistlikud riigid suudavad kokku leppida, siis muutub fašism ja natsism internatsionalismiks. Tõik, et natside juhid hästi sobivad küll eksootiliste jaapani samuraidega, kuid oma rahvuskaslat hoiavad kontsentratsioonilaagrites, näitab zooloogilise natsionalismi ja rassismi pankrotti praktiliselt. Ja natside juhid möönavadki, et rassi määravad tunded, maailmavaade ja poliitiline ustavus. Hiljutises välispoliitilises kõnes toonitas Hitler: „Marksistid on lasknud maailma loosungi: kõigi maade proletaarlased ühinege — rahvusotsialism seab sellele tänapäev vastu uue loosungi: kõigi rahvaste loovad isikud, tunnetage oma ühist olemust.“ See üllatav „internatsionalism“ ei paljasta mitte ainult natsionalismi kui ajutist, s. t. puhtpoliitilist taktikat, vaid näitab, et Hitler märkab suurenevaid internatsionalistlike tendentse Euroopa laiades ringides ja katsub neid rakendada. Juba saja aasta eest soovitas prantslane A. Comte internatsionalismi, rahvasteliitu ja koostööd kommunismi mahasurumiseks. Seega on Hitler oma vaenlastelt üle võtnud ka internatsionalismi mõistet, nagu ta on üle võtnud sotsialismi, kollektivismi mõisted ja lipuvärvi. Nii seltsib natside p s e u d o -kollektivismile ka p s e u d o -internatsionalism.

Ka sõjapropaganda ja blondi bestia ülistamine pole mingi primaarne nähtus, vaid on fašistliku majanduspoliitika maskiks ja toetajaks. Kui peaks õnnestuma Hitleril ühendada kõiki imperialiste üheks maailma-trustiks ja hävitada N.-Liitu, siis muutub ta patsifistikks. Inglismaal, kus fašistidel pole olnud seni pinda ja vajadust sõja ülistamiseks, deklareeris fašistide juht Mosley: „Fašistlik organisatsioon — see on üldise rahvastevahelise rahu loomise meefod, rahvaste sidumine universaalse fašismi abil.“

Näeme, et fašistid on nii teoreetiliselt kui tegelikult majanduslike parafamatuste orjad. Taga bravuuritavaid fraase peitub tsivilisatsiooni languse teadvus, pessimismi masendav õhkkond. „Meie ei usu programmidesse, plaanidesse, pühakutesse ega apostlitesse, esijoones meie ei usu õnne, pääsmisse ega töötatud maasse“ — toonitas kord Mussolini. Fašistide lemmikfilosoof O. Spengler kirjutab: „Ainult unistajad usuvad väljapääsu. Optimism — see on argus. Meie oleme asetatud sesse ajastusse ja peame julgelt sammuma oma teed määratud lõpuni. Meie peame seisma oma viimasel positsioonil, lootuseeta pääsule... Aus surm — see on ainuke asi, mida ei saa võtta inimeselt.“

Fašism rakendab antisemitismi, mõistmata, et mõne kihi keskel ilmnev vaen juutide vastu tähistab tegelikult alateadlikku vaenu kapitalismi vastu, sest meie ühiskonnas esindab juut pahatihti kapitalistlikku homo oeconomicus't plastilisimal kujul. Nagu fašism juudipogromidega õõnestab aukartust oma toe, eraomandi vastu üldse, nii biologiseerides ühiskonnateadust, kaotab ta võimu ühiskonna juhtimiseks üldse. Ja kaudu järjest suurenevate pingete ning ummikute triivib ta oma paratamatu lõpu suunas — triivib sinna kõigi dialektika reeglite kohaselt ja kõiki statistilisi kõverjooni mööda.

M. L.

KAVAMAJANDUSE PROBLEEMISTIKUST

Moodne sotsioloogia on viimasel ajal palju tähelepanu pööranud generatsioonide probleemidele ja nende vahetusest tingitud bioloogilis-psühholoogilistele muutustele ühiskondlikus struktuuris. Juba R a n k e juhtis möödunud sajandi lõpul tähelepanu inimühiskonna generatsioonidejätkulisele arengule. Nagu eriti L o r e n z on näidanud, on alati tegemist teatava terava vastuoluga kahe teineteisele järgneva generatsiooni vahel. Tavaliselt on nii, et energilisele, ettevõtjasrõõmsale generatsioonile järgneb ettevaatlik, kokkuhoidlik ja konservatiivne järelkasv.

Neid 50—60-aastalisi lainetaolisi muutusi, mis esinevad inimajaloos, on sotsioloogid püüdnud seletada kui vahelduvat patriarhaadi ja patriarhaadi tõusu ning langust. Suur ülespooleliikumine pika konjunktuurilaine raamides on seletatav ettevõtjasinitsiatiivi elustumisega ja majandusliku jõu koondumisega, mis tihti isegi viib rahvaste-vahelisele relvastatud konfliktideni.

Majanduselus on tähele pandud teatud konjunktuurilisi tsükleid. Nende vältus on tavaliselt 7—8 aastat. Kuna nende põhjuseks arvatakse suurelt osalt olevat perioodilised kliimaatilised muutused, siis nimetatakse neid lühikesi majanduselus esinevaid tsükleid ka kliimaatiliseks. Neile vastandub pikemaajaline laine, mida nimetataksegi generatiivseks tsükliks.

Kui lähtume sellisest generatiivsest tsüklilisest ühiskonnavaatlusest, võime tähele panna, et viimase poolsajandi ühiskonna arengus on toimunud sügav murrang, mida võib iseloomustada keskse organisatsiooni ja kontrolli kasvamisega.

Kui võrdleme kaasaegset majanduslikku struktuuri eelnenud sajandi omaga, näeme kohe, et üha enam on asunud üksiku ettevõtja asemele põhjalikult läbi mõeldud organisatsioonid. Kartellistlik ja kapitalistlik ettevõtete ja tootmise koondumine, kaugelearenenud töölis- ja kutsetühingute tegevus, koos samal ajal toimunud jõulise tarbijate koondumisega tarbimisühis- tuisse, iseloomustavad eriti markantselt kaasaaja majanduselu ja määravad oma põimunud suhetega väga oluliselt kogu rahvamajanduse tootmis- ja vahetus- protsessi. Majanduse alal on toimunud pidev kontsentratsiooniprotsess.

Samuti on suur tähtsus riigi- ja omahalduste ettevõttele, samal ajal kui riigi ülevõim on levinud ka eramajanduse laiadele sektoritele. Üldiselt ollaksegi arvamusel, et riigivõimu osa uues kujunevas majandussüsteemis on kaunis suur. Kuigi selle sekkumise vormid ja ulatus on täiesti erinevad demokraatlikes ja kollektivistlikes ühiskondades, vastavalt nende erinevatele eesmärgele ja korraldusile, siiski on see protsess tänapäeval peaaegu üldine.

Kõigi riikide püüdlused on suunatud kaasaajal eesmärgile, kas tagada rahvale kõrgemat elatusstandardit ja paremat elukorrastust, või teha riiki sõjaliselt tugevaks ja võimsaks. Viimases eesmärgis nähakse nende rakendajate poolt küll tihti ainult vahendit, kuidas tõelist eesmärki saavutada. Kui see sünnib teiste kulul, siis häirib see sellise vaadestiku evijaid* vähe. Selleks on allutatud kogu majandus-, rahandus- ja sotsiaalpoliitika teatud sihi teenistusse, mis omakorda on kaavitanud võrdlematult suuremal määral kui kunagi varem riiklikku sekkumist.

Selle kõrval on laialt levinud arusaamine, et senine majanduslike jõudude vaba mäng ei ole taganud laiadele rahvahulkadele hüviste paremat jaotust ja et ta seda üldse tagada ei suudagi. Oma sihilt ja vaimulaadilt tähendab see suund lõplikku taganemist XIX saj. *laissez-faire* jumaliku ettenägelikkuse me-

tafüüsilisest ideest ja siirdumist XX saj. filosoofilisele usule inimese vägevusse ja võimeisse teadusliku uurimise ja loova väime tegevusega süstematiliselt kavastada ja teostada majanduslikku ja sotsiaalset elu.

Selle probleemi diskussioon on olnud viimastel aastatel väga segane. Probleemi tuumana on nähtud kavastamist ja mittekavastamist ja on võetud seisukohti kavade poolt ja vastu. Sisuliselt sõna „kavastamise“ mõttes pole selline probleemile lähenemine üldse õige. Kavastamine on vajalik alati, kui tahame teotseda, sest kõik meie teotsemised on suunatud tulevikku. Ärimees, kes eksib kavastamisega, ei saa üldse teotseda majanduse alal.

Sisuline probleemi asetus peaks seisnema hoopiski küsimuses, nagu seda on formuleerinud B. Ohlin, kas peab olema rohkem keskset kontrolli või mitte. Kas peab jätkuma tsentralisatsioon või tuleb tagasilööki deentralisatsiooni poole? Milliseid keskse kontrolli vorme vajatakse? Millist osa etendavad riigi poliitilised institutsioonid juhtimises ja kontrollis. Ainult selles tähenduses tuleb meil mõista sõnu: kavandamine ja kavama ja ndus.

1929. a. alanud majanduskriis purustas lõplikult lootused pöörduda tagasi ennemaailmasõjaaegsele majandusvormidele. Riigid olid otse sunnitud sekkuma majandusse ja selle arengut väga erinevail teil suunama. Need arvukad väga erinevad korraldusvõtted haarati kokku ebaselge mõistega „kavamaajandus“. Riikide konkreetsete korraldusvõtete kõrval tekkis igas maailmas osas suurel arvul kavu ja visandeid majanduse tulevaseks kujundamiseks. Seeläbi muutusid majanduselu ja majanduslik mõtlemine ebaselgemaks kui kunagi varem. Sellest katsetuste ja sekkumiste virrvarrist peab nüüd tulevane majanduskord välja kujunema. Seepärast ongi vist õigem küsimust asetada: mitte, kas reguleeritud majandus või mitte? — vaid milline reguleeritud majandus?

Ja siin on võrratult palju vaheastmeid täieliku mittesekkumise, mis kunagi kehtides oli küll rohkem anarhia kui vabadus, ja piiramatult riikliku juhtimise vahel, nagu see ilmneb kõrgelt organiseeritud riigimajanduses (näit. N. Venes). Tegelikult aga kõik need äärmuslikud ja absoluutsed teooriad taganevad nende tõelikkustamise mitmekülgset varjundatut vormide ees, vastavalt praktilise elu nõuetele.

Nagu tähendatud, viimased aastakümned on iseloomustatud tsentraalsete organisatsioonide kasvamisega mitmesugusel kujul. Kas see on eksitus olnud? Kas ei oleks olnud parem jääda vabamate organisatsioonivormide juurde, mis rohkem deentraliseeritud. Või on muutused osutunud paratamatuks.

Paljud on arvamusel, et 19. saj. organisatsioon oli vabam ja funktsioneeris hästi. See on tõsi, kuid kas ta pidi seepärast veel püsima. Sellele küsimusele saame vastuse, kui vaatleme, miks võrdlemisi vaba liberalistlik organisatsioon viimasel sajandil võis funktsioneerida. Siis näeme ka, mil määral need olukorrad eksisteerivad veel tänapäevalgi ja kas selline organisatsioon on üldse*praktiline ja kohandatav praegustes olukordades.

19. s. oli avarduv majandusmaailm. Tehniline progress oli ülikiire ja rahvastiku juurdekasv oli maailma ajaloos ennenägematu. Uute määratute turgude leidmisega ja avardamisega oli antud eeldused nii põllumajanduse, toorainete tootmise ja tööstuse arengu enneolematuks ekspansiooniks. Rahvusvahelised kapitaliliiklused olid suuremad kui kunagi varem. Turu avardamisega polnud vaja tootmismahtu piirata ja kartellid ning teised sobimused selle piiramiseks olid täiesti üleaarused.

Püsivkapital mängis vaid väikest osa tööstuses ja transpordis. Tootmist võis siis palju kergemini kohandada muutunud oludele kui nüüd. Veel enam — ettevõtted olid väiksemad, mis andis neile võimalused enam painduvalt kohandada muutuvale olustikule.

Oluline tegur oli ka rahvusvaheline migratsioonivabadus. Ühendriigid ja ülemeremaad olid vabad kõigile julgetele pioneeridele. Suur emigratsioon aga oli ühtlasi teatud määral sotsiaalpoliitika ja tööturu reguleerimisele häda-ventiiliks.

Arvestades seda majandusdünaamika generatiivset ekspansioonisuunda, ei tule sugugi imestuda, et kehtivusele pääses majandusliku liberalismi doktriin *laissez faire, laissez passer* või ka „*pour gouverner mieux, il drait gouverner moins*“ (Keynes)

Kui see poliitiline ja majanduslik liberalism võttis taoti väga radikaalse kallaku, siis tuleb selles näha ainult loomulikku reaktsiooni 18. saj. poliitriigi vastu.

Liberalism tugineb individualistlikule maailmavaatele, ja loodusõiguslikule majandusfilosoofiale, uskudes jumala ja looduse headusse ja maailma, mis oma olemuselt võib olla ainult harmooniline. Individualistlik vabadusidee, segunedes utilitaristliku eetikaga, seadis majanduse alal oma ülimaldaks juhtimõtteks omanuvi, egoismi ja selle avaldamisvabaduse. Rahvamajanduse regulatiivseks põhimõtteks saab *v a b a v õ i s t l u s*, mis pidi paremini võimaldama ka individuaalse jõu arengut, kannustades iga indiviidi kõrgjõudlusele. Riigi hooletaks pidi liberalistliku õpetuse järgi jääma ainult õigussuhete korraldamine ja konkurentsivabaduse kui ka riigi piiride kaitsmine.

Liberalistlik majanduspoliitika domineeris 19. saj. 70. a., siis aga hakkas riigi interventsioon jälle süvenema. Seda eriti sotsiaalpoliitilistel kaalutlustel. Riik tahtis vähemalt osaliselt teostada üht sotsialistlikku postulaati: õigust eksistentsile.

Juba enne Maailmasõda oli majanduselu struktuurimuutus väga ilmne. Tehniline areng oli näidanud suurtootmise paratamatust. Liberalistliku majanduspoliitika poolt soodustatud vaba võistlus sundis ettevõtteid suuremale teotsemisele ja sellega üha suuremale käitiste ratsionaliseerimisele. Kui esialgul turuekspansioon koos suurenenud nõudmisega vastas tootmisele, kasvas siiski viimaks erinevate majandusharude tootmismahut üle turu mahutusvõime. See tähendas aga mihästi ettevõttesse investeeritud käibekapitali kui ka kasustuskapitali ohustamist, milline hädaohut oli seda suurem, mida kapitalitõhusamad olid käitised. Käitiste ratsionaliseerimisega ja sellega seostunud suurenenud kapitaliinvesteeringuga kasvasid tunduvalt püsiv- ja degressiivsed kulud, vähendades seega tunduvalt tööstuse kohanemisevõimet muutuvale nõudmisele.

Suurenenud divergents kapitaliriisiko ja kasumi vahel kasumivõimaluste vähenemisega, ületoodangu võimalusega ja minemivõimaluste ebakindlusega ohustas ettevõtete rentaablust ja sundis lõppeks konkurente kokku leppima nihästi võistlus- kui ka tootmistingimuste suhtes. See majanduslik kontsentratsioon kergendus ühelt poolt kaitsetollide üldise kehtimapanekuga kõigis riigis ja teiseks uute organisatsioonivormide tõttu, kus kapitaliomand ja ettevõtja funktsioonid lahutatud, ja mis seega saidki lähtekohaks mitmesuguste seltsinguliste majandusvormide tekimisele.

Sellest on tingitud, et relatiivselt väike arv suurettevõtteid valitseb turgu ikka tugevamalt, olles üha enam monopolistlikus seisundis, kuna suur arv

väikeettevõtteid ei saa kaasa rääkida hinna kujundamisel, sest nad on suurel määral sõltuvad suurettevõtete hinnapoliitikast.

Teine ja väga tähtis tegur toimunud majandusstruktuuri muutuses seisneb organiseerimise kasvamisest tööturul. Palgad ja töötasud on tugevate ametiühingute kaudu muutunud püsivaiks kuluosadeks. Tootmiskulud on muutunud veelgi paindumatumaks.

Kolmas oluline tegur peitub rahvusvahelise tööjõuliikluse olulises vähenemises. Emigratsioon ei korva enam majandus- ja sotsiaalpoliitikat, mis varem automaatse hädaventüüri vahendas viletsust ja tööpuudust.

Samuti on ilmne, et praegune rahasüsteem on vähem automaatne kui ennemaailmasõjaaegne kullastandard.

Seega kontrollitud vääring, kitsendatud rahvusvaheline migratsioon ja kontrollitud tasude tase teevad kogu süsteemi paindumatuks kohanema muutuvate olukordadega.

Kõik need põhilised majanduse elu immanentsed muutused on suurendanud üha enam vajadust teadlikuks majanduse organiseerimiseks.

Samuti on toimunud ühes tehnilise ja majandusliku muutusega aeglane, kuid selle eest põhjalik muutus majandustegelaste üldises hoiakus ja mentaliteedis. Tänapäeval on palju enam tahet koostöötamiseks kui 50 aastat tagasi. Seda võib seletada hoiakuga, mida Madariaga nimetab: „*the decline of optimism*“. Inimesed ei usu enam, et majanduse areng jätkub lõpmatult, ilma katkestusteta. 19. saj. kaupmehe mentaliteet ja usk vabasse võistlusesse on korvatud tehnika kaine vaimuga ja solidaristlikuma meelsusega.

Ühiskond ja riik peavad looma aluse kindlusturdele. Riik peab sekkuma, et vähendada kindlusetust, mille all kannatatakse kõige rohkem tänapäeval. Sellel põhineb kaugeleulatav sotsiaalkindlustus ja töötaolu poliitika, mis on arenenud eriti viimaseil kümnendil. Riigilt otse nõutakse siin abi, seda peetakse tema primaarseks kohuseks.

Viimasel poolsajandil ühiskonna organisatsioonis toimunud muutused on seega tingitud niihästi majandusliku miljöö kui ka inimeste psüühilisest muutusest. Et selles arengus on olnud sisemine paratamatus, ei saa eitada. Paljud vaatavad interventsionismile tänapäeval kui ebaõnnestunud poliitikale, mille on esile kutsunud ainult poliitikute rumalus. Kui samuti kasutame väärtustamise aluseid, milles kõik ühtume — näiteks kõrgemat elatusstandardit võrreldes madalamaga — siis võime muidugi ütelda paljudel juhtudel, et see interventsionistlik poliitika on tõesti ebaõnnestunud. Kuid vaatamata kõigile eksitusile ja nuripoliitikale, peame siiski tõdema, et ühiskonna organisatsioon on kohandunud uute olukordadega. On igatahes võimatu pöörduda tagasi ühiskonnavormidele, mis eksisteerisid pool sajandit tagasi.

Alates 1930. a. on need tendentsid veelgi rohkem ilmestunud. On täiesti arusaadav, et maailma-majanduskriis on viinud määratule riiklikule majanduse interventsiooni ja reguleerimise kasvamisele.

Paljud neist põhilisest tegureist, mis on loonud alused tsentraalsete organisatsioonide kasvamisele, püsivad ja jätkuvad ka praegugi. Seega tulevikus — vähemalt aastakümne või paari perspektiivis — kulgeb areng üha enam keskse juhtimise ja kontrolli suunas. Migratsioon riikide vahel on piiratum kui kunagi varem. Surutiste riisiko on jäänud ähvardavalt püsima ja avalik arvamine on sellest praegu palju enam teadlik kui varem. Poolautomaatse rahvusvahelise rahasüsteemi restaureerimine ennemaailmasõjaaegse kullastandardi kujul on täiesti mõeldamatu. Ja sõjakartus ei ole olnud kunagi nii tugev kui praegu.

Muidugi ei saa salata, et seda keskendavat tendentsi on väga suurelt soodustanud ka soov suurendada ja julgestada natsionaalset tootmist, et jääda seega sõltumatuks sõja korral. Sõjakartus on tõesti üks tähtsamaid põhjusi protékttsionismi ja autarkia arenemisel, eriti viimaseil aastail.

Kui ka veendunud *laissez-faire* pooldajad peavad tunnistama, et tagasi-pöördumine sellele, mida kunagi „normaalseks“ nimetati, on täiesti võimatu, siis jääb üle ainult võimalus edasi minna. Kuidas, kuhu ja kui kaugemale? — siin seisabki meie probleemi tulipunkt.

Kõigi riikide kaasaaja majanduspoliitiliste püüdluste tuleviku-väljavaated on küll rikkad võimalustest, kuid need ei ole tihti kuigi usaldustäratavad. Ülevaade eriti kriisi kestel toimunud abinõudest jätab tihti mulje, et rakendatud majanduspoliitilised korraldusvõtted teenivad rohkem juhuslikke silmapilguvajadusi või erihuve, kui et nad teeniksid majanduslikku kava.

Nüüd ongi eri maailmas tõusetunud küsimus, kas neid riigi sekkumismeetmeid majandusse tuleb säilitada, või mingi kavamajanduse vormiga asendada. Kas riiklikke korraldusvõtteid käsitleda ainult kui silmapilguvajadusi ja poliitilisi eesmärke rahuldavaid vahendeid, või peab neid raamima kindlasse kavasse. Sellise küsimuse asetuse juures ei taheta sugugi rõhutada, et kavamajanduslik vaadestik peaks võitma. Siin ei ole veel midagi kindel. Kavamajandusel on ka oma erilised probleemid, ja nendega seotud raskused ei ole ainult hea tahte läbi võidetavad.

Kui tahetakse asuda kavamajanduse teele, peab olema ebamäärane ülevaade nendest väga komplitseeritud probleemidest ja suurtest raskustest, mis kahlemata tõusetuvad igasuguse kavamajanduse teostamisel.

*

Mis on siis kavamajandus? Kuna kavamajanduse mõistel on arvutu hulk hoopis erinevaid tähendusi, siis ei ole siin üldiselt kehtival mõistepärasusel erilist tähtsust¹⁾.

Üldiselt aga tunnustatakse, et siin on tegemist nähtusega, milles on riigile teatud ülesanne. Ühelt poolt on muidugi mõtet nimetada „kavamajanduseks“ iga riiklikku korraldusvõtet majandusalal, teisalt on aga kõik riiklikud majanduskorraldised teatud põhiliseks eelduseks võimalikule majanduskavandamisele.

Kavamajanduse olemusele pääsime lähemale, kui vaatleme, millega erineb kavamajandus tavalisest interventsioonipoliitikast.

Kõigepealt peab riigi teotsemine majandusalal olema positiivne. Piirdub riik ainult sellega, et siis sekkuda, kui midagi korrast ära on, siis on selline teotsemine negatiivne.

¹⁾ Kavamajanduse mõiste ja liikide kohta vt. lähemalt „Akadeemia“ 1938, nr. 4, samas on toodud ka valimik kavamajanduse probleemistikku käsitlevaid teoseid. Peale nende olgu tähelepanu juhitud veel mõningaile kavamajanduse probleemistikku käsitlevatele teoseile, mida ka käesoleva artikli koostamisel on kasutatud: B. Ohlin'i, A. Loveday ja S. de Madariaga artiklitele teoses *The World's Economic Future*, Lalley Stewart Lectures, London 1938. Edasi L. L. Lorwin, *Das Problem der Planwirtschaft*, Annalen der Gemeinwirtschaft, 1931, nr. 3, P. W. Martin, *Der gegenwärtige Stand der „Planwirtschaft“*, Internationale Rundschau der Arbeit, 1936 nr. 9 ja 1937, nr. 4. R. M o s s e, Die Theorie der Planwirtschaft, *Internationale Rundschau der Arbeit*, 1938, nr. 1.

Edasi nõuab kavamajandus, et majanduselu käsitletakse kogu-tervikuna ja iga korraldusvõtte puhul arvestataks kõiki seisukohti. Kavamajanduse olemusse kuulub alati majandusprogrammi üksikute osade jätkuv üksteisega seostumine.

See tingimus ei ole kehtiv ainult siseriiklikus kavandamises, vaid peab rakendatama ka rahvusvahelises majanduskäibes, sest üksikute maade kavamajanduslikele katsetele vaatamata jääks maailma-majandusolukord kaootiliseks, kui kogu korraldised ei moodusta tervikut ka rahvusvahelises ulatuses.

Lõpuks peab kavamajandus olema suunatud teatud kindlale sihile. Kava ilma eesmärgita on mõttetu.

Nende olemustunnuste alusel võiks siis kavamajandust piiritella kui majandussüsteemi organisatsiooni, kus kõiki üksikuid ja iseseisvaid käitisi ja ettevõtteid käsitletakse kokkukuuluva tervikuna, mis on rakendatud positiivsete korraldusvõtetega ühise kõrge eesmärgi teenistusse, mis seisneb teatud ajavahemikus rahva tarvete võimalikult täielikus rahuldamises.

Igaüks neis kolmest kavamajanduse olemustunnusest: positiivne teotsemine, korraldus ja eesmärk — tõusetavad põhilisi ja komplitseeritud probleeme. Ja kavamajanduse areng olenebki suurel määral lahenduse ulatusest, mis leitakse põhiprobleemile seoses kavamajanduse mehhanismiga, tema eesmärgiga ja rahvusvaheliste majandussuhete kujundamisega. Vaatleme neist kahte esimest lähemalt.

*

Välja arvatud N. Vene, mis moodustab omaette erandjuhu, püüavad kaasajal kõik maad leida keskmist lahendust isejuhitava rahvamajandusliku printsiibi ja rahvamajanduse totaalise riigirežiimi vahel (Wagemann). Püütakse leida korda, mis niipalju kui võimalik võimaldaks eramajanduse ja riigimajanduse üheksuse vältida ja nende mõlema eeliseid siduda.

Liberalistliku „iseennast reguleeriva“ rahvamajanduse ja kollektivistliku riigimajanduse vahel seisab riiklikult organiseeritud või suunatud majandusjuhtimise idee, mis haarab mõlemad printsiibid kokku organisatoorsesse ühiklikkusse ja on seega kahtlemata kõige elulähedasem ja tõelikkusele lähedasem — vastandina kahele äärmusele, mille vahel ta asub ja mille elutut ratsionalismi ta hülgab. Selles mõttes ongi väga ilmekas, et kõigile püüdlusile ja jätkuvaile eksperimentidele vaatamata ei *laissez-faire* postulaat ega ka riigimajanduse printsiip ei ole konsekventselt kunagi ega kusagil kehtivusele pääsenud.

Seda tõsiasja ei tunta alati. Nii pahema kui parema tiiva veendunud pooldajad on kindlad, et vahepealne riiklikult juhitud rahvamajandus on ainult ajutine siirde-faas kas üleminekuks täielikult kollektivismile või tagasipöördumisel „tervele majandusele“.

Selliselt probleemile lähenedes ei tundu siis üllatusena, et ükski maa — kaasa arvatud N. Vene, ei julge eramajandust täielikult hävitada, samal ajal ei julgeta aga ka oma majanduskorraldust ainult erainitsiatiivi kätte anda.

See on sama tulemus kui lähtume nii eramajanduse kui riigimajanduse aluseks olevaist kahest alati maailmas võidelnud risti vastu käivast sotsiaalfilosoofilisest vaadestikust, nimelt individualismist ja kollektivismist (või solidarismist, nagu seda tarvitab näiteks Engliš). Ühelt poolt üksikisendi subjektiivne hüväng ja teiselt poolt rahvasterviku ja riigi kui omaenda eesmärgi taotleva rahvusideaali objektiivne areng — need on kaks vaadestiku poolust, mis alati on maailmas vahelduva õnnega võidelnud, ja mida esialgu näib raske olevat kokku sobitada, kuna nende aluseks olevad väärtushinnangud on erinevad.

Isiku teotsemine individualistlikus majanduskorras on vabatahtlik, tema isiklike huvide poolt juhitud. Tema teotsemine solidaristlikus majanduses, niikaua kui ta mitte absoluutselt altruist ei ole, on aga sunnitud, tema subjektiivsele huvidele vastukäiv. Isiku teotsemine individualistlikus majanduskorras on intensiivsem kui solidaristlikus majandussüsteemis. See erinevus on seda suurem, mida suurem on üksikisikute egoism. Seda vähem vastab aga selline subjektiivne teotsemine rahvaterviku objektiivse hüvangu nõudele ja seda enam on seega solidaristlik majandus selle objektiivse eesmärgi seisukohalt vajalik.

Nii jõuamegi kardinaalsele teesile, et individualistlik majanduskord on kasulikum tootmise seisukohalt, solidaristlik süsteem aga distributsiooni seisukohalt.

Igal juhul on tõhus tootlikkus ka objektiivse rahvahüvangu huvides. Aga kuna selline tootlikkus ei saa kuigi tõhus olla solidaristliku majanduse dispositsiooni juures, siis on isegi objektiivse rahvahüvangu huvides individualistliku majanduse säilitamine.

Individualistlik majandus kindlustab hüviste tootmise ja seega üldise hüvangu, solidaristlik majandus aga tagab arengu pidevuse ja kontinuiteedi, kuna ta rahvaterviku elu ühtlaselt kujundab sotsiaalse õigluse alusel, kuigi ta sekkumisega üksikute majandlike tootmise arengut aeglustab.

Solidaristlik majandussüsteem peaks seega olema korrastatud individualistlikele majandele. Solidaristlik majandus hoolitseb ainult inim- ja rahvus-ideaali ja sotsiaalse õigluse kindlustamise eest, niipalju kui individualistlik majandus seda ise ei suuda tagada.

Individualaalse vabaduse kui ühe põhilise väärtuspostulaadi seisukohalt tuleb individualistlikku majandust eelistada solidaristlikule (kollektivistlikule).

Rahvahüvangu ja sotsiaalse õigluse kui teise põhilise väärtuspostulaadi seisukohalt tuleb kollektivistlikku majandust eelistada individualistlikule.

Ja ei ole raske mõista, et majandusarengu tegelikkus oma arengus elimineerides paratamatult teoreetilisi ekstsesse jõuab süsteemile, millel on mõlema süsteemi iseloomujooni.

Kavamajandus eeldab keskset organit, kes juhib kogu majandusmehhanismi. Ühtlasi eeldab see aga väga kõrgelt kvalifitseeritud isikuid. Üksikuis mais loodud majandusnõukogud ei vasta kaugelki neile nõudele.

Samuti peab kavandav keskus olema varustatud põhjaliku statistilise andmestikuga.

Kui sellel keskusel oleksid kõik vajalikud vahendid ja teotsemiseeldused, siis peaks see kavandav keskus sellise segasüsteemi raamides töötades püüdlema neljale peaesmärgile:

1. Esimene ja tähtsaim neist ülesandest on kõigi korraldusvõtete koordineerimises, mis erinevate valitsusasutiste poolt majandusalal teostatakse. Suuremas osas mais valitseb siin selles osas täielik anarhia.

2. Teine tähtis ülesanne kavamajanduse keskusel on tööstusettevõtete olukorra uurimine, et kindlaks teha, kas neid tuleb võtta riigi haldamisele või mitte. Siin võib kaasajal märgata kolme suunda: esimene eelistab negatiivset teed, kuna siin riigistamine toimub ainult siis, kui vastava ettevõtte kokkuvarisemine on vältimatu. Teist ekstreemi kujutab doktrinaarne meetod, kus tööstus sundkorras riigistatakse. Kõige hädaohtlikum tee aga asub nende vahel, mis võimaldab eratööstustele toetudes riigile oma monopolistlikku olukorda ühekülgselt kasutada.

3. Kolmas ülesanne seisneb finantspoliitika laial teotsemisalal.

4. Lõppeks peab kavandav keskus võimeline olema maailmamajanduse uuestikujundamisele kaasa aitama.

Kavamajandus on olemuslikult teatud teotsemiste — vahendite orgaaniline rakendamine teatud eesmärkide saavutamiseks. Milline peab aga olema see eesmärk. Kõigist mõistete määratludest ei ole vist ükski nii tabav kui Rahvusvahelise Tööstusbüroo aluseks olev põhimõte: sotsiaalsele õiglusele rajatud maailmarahu.

Tema tõelikustamiseks rakendatavate vahendite suhtes on aga arusaamised veel tihti erinevad. Majanduslike otsustamiste kõrval mängivad siin suurt rolli ka väärtushinnangud, mille jaoks aga puudub ühiklik mõõt. Nii näiteks seisneb üks kardinaalsemaid ja vaieldavamaid peapunkte selles, kas hüviste tootmine tuleb kohandada tarbimise tasemele (s. o. tegelikule nõudmisele), või tuleb tarbimine tõsta tootmisjõudluse kõrgusele. Üksikutes riikides on rakendatud mõlemaid mooduseid. Riikliku tööstuskontrolli ja tootmispiiramise sihiks ongi tootmist kohandada tõelikule tarbimisele. Sellevastu aga on ekspansioonipoliitika erinevad vormid, nagu neid rakendati U. S. A-s, Inglismaal ja eriti Rootsis heaks näiteks nõudmise vahendlikust ja vahetust tugevdamisest.

Samuti on üheks tähtsamaks vaidlusküsimuseks, kas kavamajanduse eesmärgina tuleb näha võimalikult suurt tootmise taset või rohkem rahvatulu ühtlasemat jaotust.

Kuid tihti on vastandlike teeside vastuolu ka ainult näiline. Näiteks tähendab veendunud idealistile mõte teatud juhtudel tootmist piirata, on kuritegu inimkonna vastu, kui teisel palju inimesi on viletsuses. Sellevastu aga realistid väidavad, et mõte, nagu võidaks kunstlikult tõelikku nõudmist elevil hoida — näib naeruväärsena ja otse kardetavana. Tõde ei ole ühel ega teisel poolel. Nagu kogemus on näidanud, on täiesti võimalik positiivsete korraldusvõtetega tõelikku nõudmist tugevdada ja kaitsta. Teisalt peab aga rangelt selle üle valvama, et teatavate hüvistelike tootmismahd niipalju kui vähegi võimalik tõelikule nõudmisele vastaks. Nõudmist hüviste järele peab nii suunama, et tööstuse teotsemine oleks optimaalne, samal ajal aga vastaks ka tõelikule nõudmisele.

Nii ongi tihti teatud majanduspoliitilised vastuolud ainult näilised ja pea alati põhjalikuma majandusteadusliku analüüsi abil lahendatavad.

*

Kavamajanduse mõistega seotakse tihti rangelt reguleeritud ja totaalse riigimajanduse kontseptsiooni. See ei ole aga õige. Kavandamine ei tarvitse olla alati paindumatu ja ülevaltpoolt peale sunnitud:

Riigi poolt majanduse reguleerimine ja majandusvabaduse kitsendamine on tekitanud eraettevõtjaskonnas majanduse ja eraomandi sotsiaalseerimise kartuse. See on kindlasti halvanud erainitsiatiivi ja võtnud eraettevõtjalt julguse uuteks investeerimisteks.

Riikliku majanduse reguleerimise esilekutsujaiks on harilikult mitmesugused tihti juhuslikud antiproduktiivsed ja korrupteerivad nähtused eraettevõtluses. Riik, katsudes asja parandada, peab aga paratamatult oma esimestele sammudele lisandama üha uusi ja uusi, ja ta leiab enda varsti olukorras, milleni ta kunagi ei soovinud jõuda. Seda näitavad kaasajal eriti Saksamaa eksperimendid majanduse alal. Sel teel luuakse paratamatult antikapitalistlik õhk-kond ja blokeeritakse nii faktiliselt kui ka vastava mentaliteedi loomisega erainvesteeringud. Säärases olukorras lakkab turumajandus ja lõpuks jõu-

takse kriitilisele punktile, kus tuleb paratamatult otsustada, kas riigistada kogu majandusmehhanism või taas jalule seada eramajandusele normaalne teotsemisõhkkond.

Vastupidi, on tarvis avaliku võimu sekkumist selleks, et suurendada tootmise ja kaubanduse mobiilsust. Seda ei saavutata aga kunagi laialdase natsionaliseerimisega.

Erioluline oht peitubki selles piiravas ja initsiatiiviväheses mentaliteedis, mida võime nentida pärast kriisiaegses monopoliseerunud eraettevõtluses. See pärast on tungiv tarvidus koordineerida eratööstuse, riikliku tootmise ja jaotusorganisatsioonide teotsemist, et igas sektoris võimalduks rahvamajandusliku tootmismahu suurenemine. See pärast ongi tänapäeval üks olulisemaid vajadusi tootmise dunaamilise arengu säilitamine.

Paljudes Euroopa maades, nagu meilgi, on rahvastiku liive muutunud väikeseks ja seega üks peamisi eelmise sajandi dunaamilisi tegureid on kadunud. Seda enam on vaja hoida elujõulisena teisi dunaamilisi jõude. Ja tähtsaim nendest on individuaalne initsiatiiv.

Seda initsiatiivi on aga raske mobiliseerida, kui majanduslik aktiveet on organiseeritud liiga paindumatusse riiklikku majandusse.

Lühidalt vajame kavamajandust, mis kombineeriks paindumise ja dunaamika tsentraalse juhtimisega.

Paindlikkust ja dunaamikat vajame kõigi majanduslike loovate jõudude säilitamiseks ja nende arengu tagamiseks. Tsentraalset juhtimist ja ranget kontrolli aga vajame selleks, et vähendada depressiooni, pidurdades ületootmist, finantseerida tehnilist ja majanduslikku uurimist, tasandada suuri hinnakõikumisi põllumajanduses ja toorainete alal, vältides töökonflikte ja tagada sotsiaalset õiglust.

Viimaste aastate majanduspoliitika on olnud liiga konservatiivne, kasutades liigselt meetodeid, mida on rakendatud hoopis erinevate eesmärkide taotsemiseks enne sõda. Ratsionaliseerimise ekspertidel on viljakas tööpõld avardada oma tegevust ka majandus-sotsiaalpoliitika alale. Rahvamajanduspoliitika juhid peavad õppima mõtlema ja teotsema rahvamajanduslikult. See on aga väga raske ja nõuab tõhutu palju ettevalmistavat teoreetilist tööd ja õppimist. Sest on väga ohtlik rahvamajanduse juhtimises rakendada eramajanduslikke mõisteid ja vahendeid.

Kui sõja kartus lakkab valdamast inimeste meeli, kui luuakse alus minimaalsemalegi kindlustundele ja rahvusvahelisele usaldusele, siis kindlasti tõusetuvad päevakorraile mitmesugused sotsiaalsed reorganiseerimiskavad ja neid uusi kavu kaalutakse juba rohkem kainemalt ja teadlikumalt, mitte enam nii forsseeritult kui näiteks enne sõda liberalismi ja sotsialismi vahelises ägedas debatis ja pärast sõda iga liiki „kavamajanduste“ diskussioonis.

Siis võtaksime revideerimisele paljugi seda, mis on tänapäev majanduspoliitikas kokkulapitult ja hädaabinõulikkude.

Sellisel pinnal on aeg teha ka tulusaid katsetusi mõningal määral rahvusvaheliseks koostööks majanduse alal. Sest iga riik oma majanduspoliitika juhtimises võib väga hästi erinevaist alternatiividest valida just need, mis stüvendaksid rahvusvahelist koostööd, tugevdaksid usaldust ja mõjuksid vähem destruktiivselt teistele riikidele.

Kui üldse kusagil on vältimatult vajalik mingit kavandamist, siis just rahvusvahelisel alal, et vähegi ohjendada tervele inimloomusele otse naeruväärset forsseeritud natsionalismi.

A. Horm

MÕNINGAID HÄALI KIRJANDUSLIKU SITUATSIOONI KOHTA INGLISMAAL

Et maailma vaimses elus kõik ei ole korras, see on praegu muidugi juba aksioom. Puht-diktatuuririikides on vaimul hoopis vähem iseseisvust kui absolutismi aegade Prantsusmaal või Venemaal. Odav ja siiski meeliterutav kaup, mis sääl miljonilistes trükkides ujutab raamatuturgu, võib mõjuda üksnes demoraliseerivalt, lagastavalt, pinnaliseks tegevvalt. Kuid ka demokraatiad kurdavad vaimset kriisi. Kõige kardetavamana tundub paljudele see, et mingi mürk näib halvavat ka „väljavalitute“, loojate eneste vaimu, nii et need liiga vähesel määral hoolitsevad oma kutse-eetose puhtuse eest, otsides laiade masside soosingut ja reetes oma kutsumust. Kirjandus on muutumas ikka ärilisemaks, autor — ja võib-olla eel kõige kirjastaja — taotlevad hiigeltrükke, „best-sellereid“, parimgi raamat on tavaliselt vaid hooaja kaup, mida kuue kuu või aasta jooksul püütakse levitada ääretu reklaamipõrinaga — kuni järgmine hooaeg toob esile omad lemmikud ja eelmise aasta lemmikud, võib-olla tõesti geniaalsed, on ununenud. Mais ou sont les neiges d'antan! kus on mullused lumed! Palavikuline, üleskrüvit tempo ei anna rahu kirjanikele, kirjastajatele, arvustajatele ega lugejatele. Selle all kannatab süvenemine ja täiuse taotlus.

Möödunud suvel algas nädalikirjas „The Times Literary Supplement“ selle olukorra sõelumine, mis tohiks pakkuda huvi meilegi, kuigi see päämiselt puudutab olusid Inglismaal ja suurriikides. Kuid esiteks ei erine meie olud säälssetest siiski nii põhjalikult, kui ehk võiks arvata, ja teiseks tohiks meid huvitada isegi puht-inglise nähted, sest suur osa meie lugevast publikust hakkab juba üsna elavalt jälgima anglo-saksi vaimuelu ja säältkaudu ammutama lisa kodustele vaimsetele tagavaradele.

Läind augustis keegi anonüümseks jääv arvustaja („Times“ ja selle lisad avaldavad harva signeerit artikleid) hakkas artiklitesarjas „Praegusi rahulolematust“ („Present Discontents“) kokkuvõtlikult vaatlema nüüdse kriisi olemust ja põhjust. Ikka laiemalt levivat juhtivate vaimutegelaste seas arvamus, et enam ei olda ka kirjanduslikul alal kuigi kaugel uusbarbaarsusest. Kirjandus ei ole tavaliselt enam kunst, vaid tööstus, raamatud on ühepäevaliblikad, erapooletult vaagivat vaimu on vähe, kõmu ja poliitika tumestavat selget pilku ja täiusetahet. Jääb mulje, et tõelist „eneseteostust“, oma parima andmist kirjanduslikul alal esineb äärmiselt harva. Olukord peab olema kaunis halb, kui isegi Virginia Woolf, see mõtlik, oma otsustes ettevaatlik autor võib hakata hurjutama nüüdisaja „vaimset prostitutsiooni“ ka demokraatsetes maades, manitsedes eriti naisi purustama nõiaringsi:

„Kui ring on kord purustet, siis vangid saavad vabaks. Sest kes võib selles kahelda, et kui kirjanikud korra on saand kirjutada seda, mida neile tõesti meeldib kirjutada, siis see neile tundub niivõrd mõnusana, et nad keelduvad kirjutamast teistsugustel tingimustel; või et lugejad, kui nad korraks on saand võimalust lugeda seda, mida kirjanikud kirjutasid tõelise naudinguga, hakkavad seda pidama seevõrd rahuldavamaks asjast, mida on kirjutet vaid raha pärast, et keelduvad laskmast endid petta tolle kopitand aseainega.“

„The Times Literary Supplement“i kaastööline püüab vaadelda asja kõigepäält autori seisukohalt. Nii võetuna praeguse olundi päämised ebakohad näivad olevat järgmised:

a) Huvi kirjanduse kui kunsti või vaimse tegevuse vastu on surnud või igatahes suremas.

b) Kultuurse publiku maitse, mis omal ajal oli möödupuuks, upub nüüd määratu, vähem kultuurse publiku nõuete alla, mis taotlevad eeskätt ajaviidet, ja viimase publiku osa maitse hakkab kujunema mööduandvaks.

c) Praegu leitakse vähe ergutust kirjutamiseks midagi, mis olles ei rahulda aja-
viite nõuet või mis ei propageeri (või ei ründa) mitte-kirjanduslikke vaateid ja huve
(rahalisi, poliitilisi, ideoloogilisi).

Nüüdsel publikul olevat väga vähe huvi puht-vaimsete küsimuste vastu, ei lei-
duvat enam seda õhuvat ja ergutavat atmosfääri, mis vanasti tõesti silmapaistvatele
teoseile kindlustas arusaava lugejaskonna. „Rahva“ esindajad kirjanduses julgevad
väita, et see, mille vastu ei tunta huvi, ei tasu üldse vaeva. Kuid määratult kasvand
lugev publik on suures enamikus tuima ja segase taibuga ning vähese efektiivsusega.
See tahab nautida kiiresti, ilma mõtlemata. Aeglane, mõtlik lugemine on hoo-
pis haruldasem kui vanasti. Auto, kino, amerikaniseeritud ajakirjandus piisutavad
üles, kuid ei arenda. Muusade asemele on tulnud mammon ja poliitilise fanatismi
fuuriad.

Mõnes suhtes erinevused mineviku ja oleviku vahel on viimase kasuks. Üldine
kirjanduse tase on kahtlemata tõusnud, demokraatsetes maades ei ole enam kitsast
oligarhiat, kes suruks kõigile päälle oma maitset, kirjutamistehnika on keskelt läbi parem
kui vanasti, eliidi ja masside kirjanduse vahel ei ole enam nii suurt kurisfikkku, senti-
mentaalsus ja igav heietavus ei ole enam nii tavalised. Kuid siiski valitseb kirjandus-
likku maailma äriiline ja ideoloogiline diktatuur. Teenimisvõimalused on hoopis suu-
remad ja neid taotellakse võrratult suurema agarusega. Lugupidamine kirjanduskunsti
vastu on hävinemas.

Suurenend on ajakirjade ja järelikult ka toimetajate arv, kuid vähe on neid toi-
metajaid, kes oleksid tõsiselt huvitatud kirjanduse tulevikust. Vulgaarsus on endale
päälle võtnud respektabiliteedi kaitserüü, kuid humanistlik meelsus on hajunud. Kirjas-
tamiskulud on nii suured, et ajakirjad olenevad peamiselt kuulutusist, kuid viimaste
saamiseks on tarvis lugejaskonna tõstmist, mis omakorda viib sisu „populariseerimi-
sele“, s. o. odavakstegevisele, „sotsiaalse tellimuse“ rahuldamisele. Toimetajad ei
saa enam publikut kasvatada, vaid peavad jooksuma talle järele, jättes hooletusse kvali-
teeti. Ometigi intelligentseid, iseseisvaid ajakirjad on vaimse elu üks hädavajalikemaid
eeldusi, sest nad aitavad säilitada vaimse traditsiooni pidevust ja luua intelligentsid
huve ja harjumusi. „Mõtte pidevus, loov mõlgutus, aktiivne vaatus võivad püsida
vaid kirjanduslike ajakirjade abil,“ tsiteerib autor Duhameli.

Samalaadsed seigad mõjutavad ka kirjastajate tegevust. Äärmiselt ägeda võist-
luse tõttu raamat, mis ei löö hiilgavalt läbi, jääb üldse unarusse. Arvesse tulevad õieti
ainult väga suured trükid — nendeta kirjastaja ei saa eksisteerida. Viimasel ajal väga
moodi läind n. n. raamatuklubid võimaldavad üksikuid teoseid hämmastavalt levitada,
kuna teised, sageli sama hääd või paremad, mida „klubi“ toimkond pole juhtunud
valima, jäävad täiesti varju. Nende toimkondade poolt dikteeritakse publikule ette,
mida ta peab lugema, ning neid usaldav lugejaskond kaotab harjumuse ise valida —
loobub tihti isegi arvustuste lugemisest, sest needki nõuavad talt mõnevõrra aktiiv-
semat hoiakut. Standardiseerimisprotsess levib sel moel ka kirjanduses ja maitstes.
Ning neile vähesetele, kes suudavad sellele vastu panna, ei julge kirjastused peamiselt
majanduslikel põhjusil midagi pakkuda. Maitsega ja nõuetega isikuid ei leidu küll
enam vaid ühesainsas privilegeerit seltskonnakihis nagu enne, kuid oma suhteliselt
väikese arvu tõttu nad ei suuda endid ostjaskonnana maksma panna. Mõõduandvaks
jäävad need suured hulgad, kes on tuimund ja passiivistund kino, raadio ja kõike ette
mäluva odavama ajakirjanduse tõttu. Masside tellimus, mis kõikjal otsustav, on „nagu
mingi kummaline, mammutlik aururull, mida ei saa liikuma panna tulega, kuid mis on
vägagi tundlik kõdi vastu, eriti kui sellega käib kaasas kärin ja müra; ning gongide ja
meelituste saatel ta liigub kord edasi, kord tagasi, kuid mitte kunagi pikemat aega
samas kindlas suunas“.

On selge, et suurimad geenused enamasti sellest hoolimata kuidagi pääsevad
mõjule ja maksvusele. Kuid geenustest üksi ei jätku kirjandusele — tarvis on ka

kõrget üldtaset ja hindamis- ning nautimisvõimelist publikut. Demokraaditsejad — mitte tõsidemokraadid — armastavad mõnitades kõnelda „kultuurist“ ja „maitsest“ kui rikka parasiidikihi omadusist, kuid teatavat vaimset aristokraatiat on paratamatult tarvis, kui parim osa meie kultuuritraditsioonidest peab jääma ellu. Ning need traditsioonid saavad ikkagi jääda püsima vaid raamatute ja ajakirjade kaudu, mida kunagi ei suuda asendada piit (kino) ja kõla (raadio). Väärtuslikem nõuab korduvat käitvõtmist, kaalumist ja läbimõtlemit, ja selleks uued massile määrat ajaviitevahendid ei anna võimalusi. Kinopilti ega raadioheli ei püüa tagantjärele enam keegi kinni.

Üks pääküsimus, millele tuleb tingimata leida vastus, on järgmine: Kas kultuur, mis peab rahuldama kümneid miljoneid, saab olla sama väärtuslik nagu see kultuur, mis varemalt arenes väikestes ühiskondades või suurte ühiskondade väikestes, eesõigustel osadel? Teiste sõnadega, kas „mass“ ja „kultuur“ ei ole ühtesobimatud mõisted?

Tundub igatahes ilmne, et see masside kultuur, mida mõned optimistlikud demokraadid ennustavad — või soovivad —, ei paista kuigi kultuursena. Wellsi kuulsas tulevikufilmis õndsalik rahvastik tarvitab hiiglalifte, lendavaid paate, randmeraadioid, majad on läbipaistvad, igas toas on televisioonivõimalusi, kuid vaimu olemasolu pole tundagi. Keha on rahuldat, kuid vaim magab — kultuuri õieti pole ollagi.

Omalt viisil on täielik õigus neil, kes nõuavad aineliste olude paranemist ja sotsiaalsete lõhede ja suurte ebataasuste kadumist. Kuid need üksinda ei kindlusta veel kultuursuse ega maitse tõusu. Poliitiliste ja sotsiaalsete kriiside ajal viimastele sageli lüüaksegi käega, kuid hiljem see tasub end kätte. Praegu olemegi juba nii kaugel, et publiku võime intellektuaalseks pingutuseks on fataalselt vähenend — mida ei peeta juba liiga raskeks ja mida ei püüta pakkuda imikuilegi arusaadaval kujul — ning et kunstniku isiklikku vabadust kõikjal ähvardavad kitsendused.

Üks meie aja suuri eksimusi on see, et kasvatuses ja hariduses nähakse eel kõige jutlustamist ja teadmiste edasiandmist. Kuid see on ainult väike osa kasvatusesest. Tõeline kasvatus seisneb selles, et indiviidi vaimust tuuakse esile ta lugematud peidet potentsiaalsused. Vaimu rikastamine, vaimu süvendamine, vaimu passiivsete ja aktiivsete võimete täielik arendamine on midagi muud kui talle teatava suuna päälesundimine ja ta täistuupimine teatava andmestikuga. Kasvatus peab inimesest alles tegema inimese, peab teda muu seas ka tegema võimeliseks tajuma kunsti suuri arendavaid ergutisi. Oletus, et need on igalhele algusest pääle kättesaadavad, on infantiline. Suurimaid kirjanduslikke elamusi nautida ilma ettevalmistava tööta, omandada katsekivi, mis eksimatult eristab väärismetalli räbusst, on treenimata vaimule sama võimatu nagu treenimata kehale on võimatu ronida Matterhorni otsa. Kehalikkude treeningut aetakse praegu suurima teadlikkusega, kuid vaimsest palju ei hoolita — sellest meie maitsekaos.

Võib-olla ei olegi enam muud pääseteed, arvab kõnesoleva artikliseeria autor, kui lasta praegusel kultuuril hävineda ja loota, et kunagi kerkib uus. Kuid kas uus enam kerkibki? Vastust on äärmiselt raske anda. See „miss kirjandus“, kes nüüd asendab muusat, ennustab halvimat. Ainuke lootus on õieti see, et loovad vaimud ise siiski veel olude kiuste peavad vastu. Veendumus, usk, andumus võivad ehk päästa muistse maagia, mis praegu veel elab — kui maagused ise ei andu korrupsioonile ja meeletutele.

Nüüsgused olid anonüümse arvustaja päämised mõttekäigud. Neile järgnesid otsekohe uued sõnavõttud, osalt vähem pessimistlikud. Jonathan Cape, üks Inglismaa väljapaistvamaid ja targimaid kirjastajaid, kes senini on suutnud hoida kõrget taset, ei ole näiteks nii hirmul ideoloogiliste ja tendentslike autorite ees nagu praegu referierit artiklitesarja autor. Ta juhib tähelepanu neile ka kirjanduslikult väärtustlikele esmajärgulistele teostele, mis on tekkind publitsistlikust inspiratsioonist, nagu Miltoni „Areopagitica“ (suurim sõnavabaduse kaitsekõne inglise keeles), Dryden'i „Absalom

and Achitophel", „Gulliveri teekonnad“ ja paljud teised. Kuid ta ühtlasi toonitab, et sellaseil teoseil võib olla tõelist väärtust vaid siis, kui neis mõte teotseb vabalt ja autonoomselt, mitte mingi efekkirjutet doktriini sunnil. Mis puutub kirjastajaisse, siis ta mõonab, et need on sunnit kasutama võtteid, mida õieti tuleks tunnistada lubamatuks. Üks katsub teisest üle karjuda, kiites üles oma publikatsioone, nii et kuulutusis ei olegi enam näha midagi päälle naeruväärsete superlatiivide. Näib avaldatavat üksnes meisterteoseid, kui usaldada kuulutusteveergusid. Arvesse tulevad kirjastamisel peaaegu ainult need teosed, mis tõotavad saada viibimata populaarseks — et päälle hooaega jälle ununeda. Ja kuna püsivail, vaiksemail väärtusil enam ei ole õiget turgu, siis tekib ääretu suur klass kirjanduslikke katsetajaid, kes ei taotlegi soliidust, vaid ainult kõmu. „Laps tarvitseb koolikirjandeis osutada vaid väikest originaalsuse kübet, ning juba tema vanemad unistavad sellest, kuidas majanduslikult eksploateerida ta võimeid. Nõrgimad ideed, suunatu mõttekujutuse fantaasiad pannakse paberile ja saadetakse rutuliselt kirjastajale. Ning vahel nad pääsevad trükki.“ Muidugi oleks arvustajate ülesandeks teha teravat vahet hää ja halva, küpse ja toore vahel, et juhtida üldiselt kaunis harimata publiku maitset õigetele radadele. Kahjuks leidub aga liiga palju arvustustegelasi, kes ei käsitle eeskätt teoste taset, teemi käsitlusviisi, vaid lähenevad oma ülesandele „mõnest isiklikust vaatenurgast, olgu see kõlbeline, poliitiline või midagi muud. Arvustaja, kes kirjeldab romaani stseene „siiraina“, „inetuina“ või „rahutukstegevaina“, ei vääri oma igapäevast leiba... kui arvustajal pole autoriteetseid mõõdupuid omaenda vaimu distsiplineerimiseks, kuidas ta saab õpetada teisi!“

Teatavaks trööstiks võib ehk osutada see, et kirjastaja, kes ajab taga ainult kõmu, ei saa pikapäälle püsti püsida, sest kui loodetav kõmu miskipärast jääb tulemata — ka kirjastajad pole oma arvestusis eksimatud —, on ebaõnnestumine seda täielikum. Kirjastusfirma saab kauemat aega püsida ainult siis, kui see ühelt poolt peab silmas seda, mida publik soovib, ja teiselt poolt ühtlasi kirjastab kestva, kuigi vähem sensatsioonilise väärtusega teoseid. Tuleb kirjastada nii oleviku kui ka tuleviku jaoks. Teatav protsent — mitte liig väike protsent — tõelist väärtkirjandust peab tingimata kuuluma effenägeliku kirjastaja kavassee.

Liiga hõlpsad ühendusvõimalused on mõnevõrra rikkund häid kirjanduslikke kombeid. „Kui madame de Sévigné tahtis astuda ühendusse oma tütreaga, kirjutas ta ühe neist kirjadest, mis kuuluvad prantsuse kirjanduse aarete hulka. Nüüdsel ajal ta oleks võtnud kaugekõne Livry'st Grignan'i.“ Eraelus ei vaevuta enam harrastama hääd kirjanduslikku stiili. Ainukesiks päästjais võivad osutada kooliõpetajad, kelle ülesandeks peaks olema õpetada kirjutamistaiet ta enda pärast ja nõnda arendada kriitilisemat suhtumist keelesse ja stiili. „Koolikirjand, kui see ei ärata huvi kirjutamis-
oskuse vastu ega näita, et kirjandus on elav kunst, ei täida oma otstarvet.“ Koolimeistrid ja nende järele arvustajad peavad kasvatama publiku uuesti kunstivõimeliseks.

Uusi vaatekohti esitab raamatukaupleja Hubert M. Wilson. Ta toonitab laenu-
raamatukogude hiiglatähtsust inglise kirjanduslikus elus. Neid on nii palju ja neid kasutatakse nii agaralt, et eraraamatukogude moodustamine on muutund võrdlemisi haruldaseks. Laenuraamatukogu omaniku huvides on hankida ainult seda, mida talt soovitakse, kuid ühtlasi ka takistada liiga suurte soovide tekkimist, et hoiduda liigsest kuludest. Ta tuleb vastu masside maitsele ja püüab seda siis hoida kord kujunend piirides. Lugejate intelligentsema uudishimu fõus ei ole tema huvides (see käib kesk-
mise laenuraamatukogu kohta, kuna sellevastu parimad, näiteks „The Times Book Club“, otse ergutavad lugejaid uute soovide esitamiseks). Raamatukogude tõftu on kadund enne nii levind harjumus käia raamatukauplustes raamatuid sorimas ja sel moel tutvumas äsjailmund kirjandusega. Selle tagajärjel raamatukauplused omakorda enam ei hoolitse esindava kirjandusevaliku eest, vaid samuti piirduvad vaid kõige nõuta-

vamaga. Nii sunnitakse ka raamatukaubandus standardiseeruma odava populaarsuse suunas.

John Middleton Murry, üks ilmekamaid isiksusi inglise arvustuse alal, jutustab ühes kirjas toimetusele oma kogemusi, mis on mõndagipidi õpetlikud. Omal ajal arvustus ei olnud lühike sõnavõtt kirjandusliku uudise puhul, vaid põhjalik analüüs, sageli esse, ja tasu oli vastav. Murry ise võis nooremas eas töötada kuu aega kriitilise artikli kallal, sest selleks anti toimetuste poolt majanduslikke võimalusi. Vahepeäl arvustus on kokku kuivand lühikeseks, võrdlemisi juhuslikuks ja halvasti tasutavaks, pinnaliseks tutvustuseks, millest enam pole õiget kasu ei lugejal ega arvustetava teose autoril. Pisut hirmu on Murry'l ka akadeemilise pedantsuse ees, mis viimasel ajal ülikoolide mõjul olevat hakand mõjutama arvustust. Kõige saatuslikumaks ta peab siiski seda, et arvustajatele antakse liiga vähe ruumi korralikuks analüüsiks (viga, mille all ilmsasti kannatab ka eesti arvustus. A. O.).

Täielikuks optimistiks osutub dr. G. B. Harrison, kelle arvates suurimailgi kirjanduslikel õitseajal on kurdet maitselangust ja kes usub, et loov vaim alati lööb lõppeks läbi. Tema tsitaadid Francis Jeffrey'ilt ja Shakespeare'ilt on huvitavad, kuid ta häätuju-line pilge ei leia kirjutuses küllaldast motiveeringut.

Vaidluse tulemusi kokku võttes püüab „The Times Literary Supplement“ toimetus leida üleminekuvormelit, mis ei kõlaks liiga süngena. Praegune aeg on ju kahtlemata mitmeti sarnane näiteks Shakespeare'i ajastule, mil teater järsku oli sunnit rahuldama masse, kelle kirjanduslik maitse oli enam kui kahtlane. Alguses „sotsiaalne tellimus“ tõesti rikkusa draama tase, kuid Shakespeare ise ja veel mitmed teised leidsid võimalusi kõrgeima kirjanduse loomiseks, ilma et oleksid mõelnudki hermeetiliselt eralduda aja vaimust. Walter Scott'i ja Dickensi ajal tööstuslik revolutsioon määratult suurendas lugevat publikut, ja mõlema kirjaniku teoseis ongi tunda uute kirjanduspatroonide magedat sentimentaalsust. Uue rahvaharidussäadusega a. 1870 tekkis uut liiki vulgaarsust poolharit kirjaoskajate rahuldamiseks. Umbes samasugune on situatsioon ka praegu, kuigi arviliselt lugejaskond ületab kõik seninähtu. Senini on arvustus pärast esimest uimastavat šokki ikka jälle suutnud koondada oma read. See on alati nõudnud suurt pingutust, vastutustunnet ja ühistööd, ja sedasama on tarvis ka nüüd. Ainult kohusetundeliste autorite, kirjastajate, arvustajate, toimetajate, raamatukauplejate, ülikoolinimeste ühinemise teel on võimalik pääseda anarhiast. Ei ole küll põhjust luua elevantiluu torni, kus ilutsejad saaksid täielikult eralduda ümbritsevast elust, vaid tuleb kaasa võidelda, kuid hädavajalik on mõningategi saarte leidmine, kus kvaliteedile oleks kindlustet esikoht. Utilitarism ja mass võivad ju inspireerida vägagi häid teoseid, ja veretut unistajatesugu ei vaja keegi, ent on olemas esmajärgulisi vaimseid kvaliteete, mis ei püsi, kui üldsus ei muretse neile erilisi elutingimusi. Erapooletus, vaba vaim, nõudlikkus ei saa edasi eksisteerida, kui neid ei kaitsta „demokraatsete“ rünnakute eest. Intelligentsemate mõjumeeste vastutustunne ja organiseerimisvõime peaks suutma seda kaitset võimaldada, nagu seda on võimaldet ennegi. Ei tohi müüdugi unustada, et selleks on tarvis erilisi jõupingutusi ja otsustavat aktiivsust. Ning enne kõike ei tohi vaimu kandjad ise lõtvuda.

Mutafis mutandis on eelnevad mõttekäigud osalt rakendatavad meiegi ellu. Meilgi on tegemist suure lugemishimu tõusuga, ilma et publiku hindamisvõime oleks veel jõudnud vajalikule arenemisastmele. Paralleelselt on meil üllataval määral kasvand autorite arv, kuid vähemalt esialgselt ei ole veel märgata ligikaudugi küllaldast probleemistikkude ja käsitlusviisi küpsust. Suled ja kirjutusmasinad lõõgavad ja toodavad tihti veel õige pimesi, moeasjaks saand žanr nakatab kirjanikke sarjakaupa, teeb kooli, leiab lugejaid, sureb välja, ilma et mõnikord oleks tootnud ühteainsatki meister-teost. Reklaam ei ole nii suurejooneline kui Inglismaal, kuid meie olude kohta see

on küllalt intensiivne. Seda toetavad n. n. auhinnamääramised, mis väikeste auhindade rohkuse, määramiste sagedase juhuslikkuse ja otsuste muutmise tõttu annavad vaid väga ebamäärase pildi väärtusvahekordadest. Kuid auhinnad loovad elevust, ja „kroonit“ autorid on mõnda aega populaarsemad neist, kes on jäänd „kroonimata“. Kuigi meie arvustuse kohta ei saa öelda, et see tavaliselt kalduks hümnilisse tooni, on tõelised, põhjalikud kriitilised analüüsid harulduseks. Alles võrdlemisi arglikult arenemas on esseistika, see intelligenti ja maitse tuulutuvahend, mis vabalt ja avameelselt peab käsitlema vaimuelu nähteid ja mille üheks olulisimaks ülesandeks on arendada lugejaskonna herkust, terasust ja huvi intellektuaalsete probleemide vastu. Meie väikeses maailmas ei julgeta harilikult küllalt kindlat seisukohta võtta sääli, kus on karta isiklike vastuolusid kas üksikute autorite või tervete ringkondadega. Sellest on ehk osalt tingit ka kirjanike toodangut otsekoheselt ja selgelt käsitlevate „monograafiliste“ essee vähesus. Sellaseid esseid ilmub tavaliselt ainult tähtpäevadeks, ja siis nende toon on enamasti meelitatav, ilma püüdnud argipäevaõde kindlaks fikseerimiseks. Lisapõhjusena tuleb aga vähemalt samavõrra arvesse kirjastajate kartus avaldada esseistikat. Raamatutes oleks rohkem ruumi kui artiklites küsimuste ja kirjanduslike isiksuste kõigekülgsesks söelumiseks. Selletaolisile teoseile ei leiduks esiotsa kuigi kergesti kirjastajaid, ja kui neid vahel ilmubki, siis võetakse nende üle avalikkuses väga harva sõna. Ainus kirjandusliik, mis meil on majanduslikult juba enam-vähem eluvõimeline, on romaan. Eriiliseks komplimentiks meie publikule seda ei saa pidada. Just esseistika ergutamiseks oleks meil tarvis astuda tõhusaid samme, sest senikaua kui see pole arenenud küllalt kaugemale, ei saa ühe rahva kirjanduslikku elu veel pidada normaalseks.

Allakirjutanu ei ole küllalt tuttav meie praeguste koolioludega. Kuid otsustades tulemuste põhjal, nagu need ilmnevad ülikoolis ja kirjanduses, kaldub ta arvama, et koolides läbisõitu õpitakse pisut mehaaniliselt (võib-olla klasside liigsuuruse tõttu). Ei ole näha küllalt intelligentset suhtumist keelesse ja stiili ega samuti küllaldast üldhariduslikku taset. Eriti kirjanduslik taust on hõredavõitu. Ses suhtes on arvatavasti teind väga suurt kahju pikemat aega valitsend (võib-olla praegugi edasikestev) harjumus üleliia kontsentreeruda meie oma n. n. „klassilisse“ (s. o. vanemasse) kirjandusse, mille kunstiline väärtus ja vaimne elavus ei ole just eeskujulikud, ning muu Euroopa vaimuelu liiga summaarne käsitus. Meie noored ei puutu küllalt vara kokku tõeliste kirjanduslike suursaavutustega. Kõige erksam eas ei istuteta neisse tarvilikul määral tulevaste huvide idusid. Päälegi ei ole meil mõjuvalt hoolitset säärase harrastuste eelduste loomise eest. Ilma laialdase ja tõesti esmajärgulise tõlkekirjandusega meie sugune väikerahvas ei saa elada.

Raamatukogud ei etenda meil vist sama suurt osa kui Inglismaal, kuid silmas pidades meie rahva vähest ostujõudu ja kirjanduse kallidust on nad siiski küllaltki olulised tegurid. Kui neile — vähemalt linnades — saab teha etteheiteid, siis arvatavasti hoopis teissuguseil põhjusil kui Inglismaal. Tavaliselt ei ole nad meil ärilised ettevõtted, vaid olenevad riigi ja omavalitsuste toetusist. Kuna need on õige kasinad, siis meie raamatukogud peavad raha kokku hoidma ja seetõttu kuuldavasti kalduvad eelistama neid odavaid sarju, mida meie kirjastajad on pannud käima üsna mitmeid, endast mitte halbu, kuid siiski keskmisele maitsele liig usinalt kohandetuid. Erandlikumad, sageli väärtuslikumad teosed jäävad paljudel puhkudel kõrvale juhul, kui neid üldse julgetakse avaldada. Nende seeriade kaudu, mida tavaliselt saab odavate eeltellimiste teel, hakkab aegamööda teostuma samasugune ja kahjuks veel hoopis juhuslikum ja ärivaimulisem diktatuur kui Inglismaal n. n. „raamatuklubide“ kaudu. On üsna tavaline, et näit. „Looduse“ sarjad ilutsevad läielikult oma hõbekaantes ka eraostjate riituleil, kuna teissuguseid, isikupärasemat valikut osutavaid teoseid ei näe peagu üldse. Odava ja väliselt efektse standardiseerimise tendents on sel teel väga mõjukalt tungind ka meie kirjanduslikku ellu.

On ilmne, et meil oma vaimse elu intensiivsuse ja intelligentsuse tõstmiseks tuleb töötada hoopis suurema andumusega kui mitmekümnemiljonilistel rahvastel, sest isegi kui näit. Inglismaal olukord oleks veel märksa halvem kui ta on, leiduks sääl esmajärgulise kultuuri elujõulisi rakukesi, kus suudetaks väga palju korda saata. Meie seltskond peab osutama palju suuremat energiat, et võimaldada vaimule vähegi soodsaid elu- ja mõjutajimusi. Ent kuidas seda teha, see on probleem omaette, mille lahendamist ei saa oodata käesolevilt kiirmärkmeilt.

A. O.

UNUSTATUD INIMENE

I

TÄNAPÄEVA EREMIIT

On saabunud seisund, mida vaevalt teati karta: inimene on jäänud üksi. Keegi ei hoolitse tema eest, keegi ei ela kaasa tema saatusele ega vaeva end tema pärast. Kellelgi pole temaga tõsisemalt tegemist, sest temasarnaseid on kõik kohad täis. Sest ta pole ju ei tea mis — t a o n v a i d i n i m e n e. Aga inimene ei ole ju midagi tänapäeval. Inimene on nüüd päevakorrast langenud ja unustatud. Inimene, kes eksisteerib massi osana, elab tegelikult üksi oma hinge teokarbis — tänapäeva o m a m o o d i e r e m i i t.

Kas ta taipab oma kurba saatust, see üksijäänud massinimene? On talle selge, mis sünnib tema ümber? Tunneb ta oma koorma ränkust?

Nüüdisaja massinimene arvatakse ju olevat kõikteadja. Küllap ta siis mõnel selgemal viivul ehk õige pisut ka taipab oma kolgata-tees. Vähemalt loodame seda. Aga mis saab tema teha enda heaks? Ta on ju aheldatud käsist ja jalust. Ta on vang — moodne vang suures maailma ühisvanglas. Ta lepib kõigega kui paratamatusega, kui vääramatuga. Sest ta ei taha midagi muud ega rohkemat kui ainult üht: elada rahu oma banaalses ümbruses ja tunda seda suurt õnnetukest, mis talle on veel jäänud kuskilt igikaugest ajast. Selle nimel ja selle eest ta on valmis kõik tegema: reetma, müüma, tapma.

II

PIIRITU KAOSE VÕIMUSES

Moodsal massinimesel puudub sisemine stabiilsus, terviklus, — seda näeme ta alatiseist häiritud olekust ja närvilisusest. Ta organismi ideaalne koordineatsioon on halvatud: see ilmneb ta mannetust esinemisest ning ta päätaolekust. Harmooniat, mis talle nii hädavajalik, pole kuskil. Miks? Seepärast, et ei ole näha enam pidet, millest kinni haarata, ja on selgunud, et puudub see, millesse v õ i k s u s k u d a. Usk paremasse inimesse, usk ellu ja inimsoo heledamasse tulevikku on hävitatud. Religioonil pole enam edasiviivat jõudu, kuna selle aastasadu kuulutatud evangeeliumis ei sisaldu tänapäeva inimesele küllaldaselt lunastavat kiirgust. Ainult tuhmilt kumab kusagil veel kord nii suurt ekstaasi sünnitanud Kauge Täht.

Valdab tunne, et iga hetk võib juhtuda midagi hirmsat. Mida just, seda ei tea keegi. Selles ongi seisundi õudus ja kohutavus, et keegi midagi ei tea. Võib-olla sind äkki vangistatakse, viiakse süüpingile ning võib-olla sind hukatakse? Mis õigusega? Lihtsalt sellepärast, et oled nõudnud õigust, et oled otsinud tõe. Ja astunud välja vale vastu, mille alandavat häbi sa ei söandanud enam tajuda kauem. Või lihtsalt sellepärast, et sa midagi kurja pole teinud ega seda kavatsenudki teha, millega aga just näisidki kahtlasena. Ehk võib-olla on valetatud sinu peale kättemaksuks su aususe pärast? Jah, võib-olla on juba sinu kohta tagaselja surmaotsuski tehtud. Meie keegi ei tea seda, ehkki muidu teame väga palju selle maailma suurist ning väikesist asjust. Igatahes: ole väga ettevaatlik ja kuulata — kas ei kosta su kannul videvikutundidel alatu nuuskuri sammud?

Aga kas ainult seda võib juhtuda?

Sina, inimene, kes sa vaid iseenda õnneraasukest olid otsinud ega ole sügavamas südamepõhjas ühegi vaenlane, tunned ja näed, et sul on vaenlasi isegi seal, kus keegi ei tunnegi sind. Musttuhat hädaohtu seirab sind su lühikesel elukäigul. Kultuur ja tsivilisatsioon, milles vähkred, pole sulle loodud ega sulle kohane, vaid s u u r o s a sellest on sündinud teistel eesmärkidel, ilma sind, viletsakest ja vääritut, arvestamata. Sind on ainult üheks ofstarbeks kasutatud — s i n u k u l u l ja sinu higi ning vaeva hinnaga on kõik olev ja ka see, mis hävitatud ja kõlbmatuks tunnistatud, võinud sündida. Kõik need tapamasinad, laboratooriumid, kus katsetatakse vahendeid, millega tappa s i n d e n n a s t, kõik väline toredus ja komfort, mis sulle jääb kättesaamatuks, kõike seda sa kannad enda turjal. Sest hoolimata sellest, et oled unustatud ja üksi jäetud, sa kuulud massi hulka. Ning mass on see, keda kõikjal püütakse. Mass on ohver. Ohvri tegelikult paned kokku sina — ja kõik su kaaslasedki. Rahvad, kes täna on veel sõbralikus koostöös, võivad homme olla sõjajalal. Aga sina, massinimene, vastutad oma nahaga, kui midagi läheb halvasti. Sul pole aimugi, mis on sündinud, ja sina pole tüliks andnud vähimatki põhjust — kuid sina p e a d oma eluga vastutama. Valikut sul ei ole.

III

KARJERISTIDE HEGEMOONIA

Millest on tekkinud säärane maailmakord ja lämmatadatahtev atmosfäär?

Me ei suuda mingit vastust anda elu kohutavale segadusele ega asju lahendada. Ma ei saa sellega hakkama. Ma ei tea pealegi, kellel on õigus, kellel mitte... Kuid näib siiski olevat tõsi, et kisendavaim ülekohus elus on tekkinud kogu maailma haaranud despotismist, milles siplevad riigid, ja mille rängima koorma kandjaks on inimene. Paljudeski suurriikides oleks nagu võim vaimupimedate käes, kes rahvast hoiavad umbkõtis kõige karmimate vahenditega. Ja seda selleks, et saavutada oma eesmäärke, kindlustada oma jalgealust ning näidata maailmale oma kõikvõimast käskivat tahtet. Nende karjeristide tahte ees põlvitab kultuur ja tsivilisatsioon. Sest nende käsutada on raha, jõud, surve.

Kultuuri ei kasutata aga mitte kultuuri enda teenimiseks, vaid sageli selle hävitamiseks. Nii hukuvad kultuurid tihti iseenda käe läbi. Maailmas valitseb raha, auahnus, pime impulss, vale, terror, — õilsuse maski, heroilsuse kulisside varjul. Need kulissid on nii tihedad, et varjavad meie eest ka julmimad teod. Diktaatorid, kes nii mõnigi kord võimu juurde on pääsnud vaid vägivallega, tunnevad endas „kutsumust“ ja õigustust toimida oma rahva eestkostjana ning selle nimel. Nende kolonisatsiooni- ja agressiivsuspoliitikaga, nõudku see milliseid vereohvreid tahes, ja olgu see kui väär tahes, peavad kaasa minema kõik sellele võimule allutatud. Sõja puhul, kus sageli mitte midagi pole kaitsta ega võita, vaid ainult kaotada, peavad kõik jõud taas tõrkumatult välja minema. Mitte uut elu rajama, vaid surma külvama ning ise surema. Pannakse veerema raske sõjavanker võõra maa pinnal, ilma et selle vedajalt, inimeselt, keegi küsiks ta arvamist. Kui midagi tõsisemalt üldse veel nähakse, siis mitte elavaid inimesi, vaid automaate. Elav inimene on ammu surnud. Teda nagu poleks enam kusagil. Järele on jäänud veel vaid mingid sipelgad, kes üldisest deliiriumist aetud raskusi kandma, mille all nad võivad ainult — hukkuda, kaduda.

Despootlike suurriikide diktatuuri hegemoonia all kannatavad, kas otseselt või kaudselt, ka kõik teised riigid, kus veel valitseb teatav inimlik liberalism. Sinnagi ulatub nende mõju, ähvardades lähendada demokraatia aluseid. Oma alatise agressiivsusega nad häirivad nende rahvaste iseseisvust.

IV

TULEVIK

Kõigele sellele vaatamata see unustatud inimene siiski elab. Elab kõige selle kiuste. Ja unistab, igatseb ning mõtiskleb paremast tulevikust. Tema tahaks, et tulevik saaks parem kui on olevik — kui mitte talle, siis vähemalt tema lastele, järgnevatele sugupõlvetele. Inimene ei taha kaduda, vaid aina elada. Elu järele tõusevad ta pürgimused. Inimene kannab endas taht saada vabaks, saada inimväärset õigust enda üle, rippumatust, millest kõigest ta seni on tundnud suurt puudust. Mitte et ta tahaks vabaneda ühiskondlikest kohustusist. Neid on ta ikka valmis kandma. Ei, ta tahab vabaneda eeskostest, terrorismist, vales, ühesõnaga — kõigest sellest survest, mis nii tabavalt iseloomustab kaasaega.

Kas suudab see surnud, ent siiski elav inimene end sirgu ajada? On tal jõudu sel määral, et purustada teda ümbritsevaid ahelaid? Suudab ta avada ust vastu hommikut, ust, mis tundub olevat kinni needitud? Jõuab kord ta kummarassekaardunud hingetaimeni valgus ja värskendav hingus? Või peab ta jääma igavesti keldrikasvuks?

Vastata neile küsimusile pole kerge. Sest näib, et ka need asutused, mis peaksid võitlema inimese eest, on ta väga mitmel pool jätnud unarule. Kool, kirik jne., kes tegelevad inimesega, ei näe ometi elavat olendit, vaid ainult mingit objekti, automaati või konstruktsiooni. Kõikjal nähakse kasu, edu, raha, aga mitte inimest, kes peaks olema kõigist tähtsaim.

Kust tuleb siis lunastav jõud?

Kuulus teadlane Carrel arvab, et kultuuri üldine tase on esmakordselt saavutanud niisuguse kõrguse, kust võimalik on näha ta seniste hukkumiste põhjusi. Ja üks neid peapõhjusi on, et kultuur on arenenud täiesti juhuslikult ning inimest arvestamata, teda üldse nägemata.

Uhe seiga üle võime olla õnnelikud: maailmast pole kadunud demokraatia ja liberalism. Me kuuleme siiski ka hääli selle faaselustamisest. Ainult demokraatia õitseng ja võidukäik võib tulevikus tuua paremusi ka inimesele. Demokraatia abil, mis peab tungima kõigile elu ja ühiskonna aladele ja kõigisse elu koetisisesse, virgub kord painajalikust unest meie planeedi kodanik.

Hugo Viires

SUGUPÕLVEDE KONFLIKT PRANTSUS- MAAL

Prantsusmaal valitseb vastuolu kahe generatsiooni, maailmasõjaeelse ja pärastõjaaegse vahel. Esimese moodustavad need, kes sõja puhkemisel olid kolmekümneaastased või vanemad, kelle ideaalid järelikult olid juba fikseeritud. Teise kuuluvad need, kes siis olid kahekümneaastased või nooremad ja kes seega läid oma väärtuste-süsteemi pärast katastroofi.

Minult võidakse kohe küsida: Kas need kaks rühmkonda on tõepoolest vastuolus? See paistab kahtlane, kui märkame, et paljud, keda noor generatsioon jumaldab — Barrès, Maurras, Claudel, Péguy, Bergson, Nietzsche, Marx — kuuluvad teie vanasse generatsiooni ja mõnikord koguni veel vanemasse. Muidugi. Aga kui vana generatsioon oli kord ise noor, ta ei pidanud neid mehi oma õpetajaiks (kui ma tohin üldistada); ta soosis pigemini hoopis vastupidise filosoofilise kallakuga mehi, kellest Ernest Renan ja Anatole France olid kaks silmapaistvamat. Võiks öelda, et vanem sugupõlv, filosoofilisest vaatepunktist näntuna, oli Dreyfusi affääri põlvkond ja mitmes aspektis (kuigi mitte kõigis) võiks tema tüüpiliseks esindajaks pidada Romain Rolland'i. Mulle öeldakse seepärale, et mõned noored ika veel imetlevad Renani ning France'i. Ent selliseid on vähe ja üldiselt kaldub noorpõlv neid hülgama. Anatole France'i tänapäevane ebapopulaarsus noorte prantslaste enamiku juures on üldtuntud. Ja teiseks teab iga prantsuse elu tundja, et noored on pidevalt ette heitnud vanale generatsioonile otse võitlusvõimetuks muutvat kriitilise vaimu eba-jumaldamist.

Mulle on öeldud, et eksisteerib veel kolmas generatsioon, keda pärastõjaaegsest põlvkonnast eraldab täieline ükskõiksus ideoloogiliste küsimuste suhtes ja ainuline huvi päevast päeva eksisteerimise vastu. Aga see põlvkond ei huvita ideaaliloolast lihtsalt sel põhjusel, et tal puuduvad ideaalid. Selliseid gruppe on alati leidunud.

KONFLIKTI SÜGAVAIM PÕHJUS: VANA GENERATSIOON OLI ÕNNELIK, NOOR POLE SEDA

Seda konflikti näib mulle adekvaatselt seletavat fakt, et mõlemad kõnealused generatsioonid elasid erinevais majanduslikes tingimustes. Vanem põlvkond oli õnnelik — isegi erakordselt õnnelik, riskin ma öelda; noorem seevastu on õnnetu raskelt kannatades rõhuvate elutingimuste all.

Siinkohal tahaksin teha mõne äärmärkuse ühele viimaseil ajal nii sagedaseks muutunud väitele, nimelt et tsivilisatsioon polevat iial olnud rohkem ohustatud kui tänapäeval. Tõepoolest on ta korduvalt olnud lõpmatult rohkem ähvardatud kui praegu. Christopher Dawson'i teoses „Euroopa kujunemine“ (*The Making of Europe*), mida ma väga soovitan kõigile, kes huvitatud inimsuse katsumustest, me näeme, et pärast Rooma langemist ja Karl Suure keisririigi tükeldumist maailm koges kõigi õiguslike süsteemide kokkuvarisemist, igasuguse ühiskondliku korra hävingut ja nii suurt individuaalse julgeoleku kadu, mida me kaasaja halvimaailgi hetkil vaevalt aimame. Stendhal, oma talendiga tabavais lauseis, ütleb kusagil „Keskaegne inimene ihaldas ainult kaht asja: et teda maha ei löödaks ja, teiseks, hääd, sooja vammust.“ Kuigi teine neist soovidest on ikka veel väga tugev, julgeolek tapmise eest on aga muutunud üsna üldiseks. Meie aeg pole koguni ajaloo kõige halvem. Seda võin ma ju usaldada oma lugejale, s. o. mõtlevaile inimesile, aga seda ei või öelda igäühele. Keskmise inimlikkus näib vajavat hädaajul oma julguse kindlustamiseks usku, et ta elab kõige traagilisemas ajastikus, mida inimkond iial talunud. Lisaks sellele noorpõlv ei tea midagi ega hooli midagi kümnenda sajandi inimeste või Rooma langemise kaasaelajate olukorrast; noorus võrdleb oma saatust ainult nende võrdlemisi hiliste ajajärkudega, millest ta on kuulnud kõnelevat vanemaid. Ja selle võrdluse tõttu noorus peab end õnnetuks. Selleks on tal kahtlemata õigus.

Vanempõlv oli õnnelik kahe asjaolu tõttu, mille kadumise pärast jäi järele nii nimetada moodne maailm. Esiteks ei kasvanud vanem generatsioon pidevas hirmus ähvardava sõja eest. 1880. a. paiku oli kättemaksu meeleolu Prantsusmaal peaaegu täiesti välja surnud. Veel enam räägib selle väite kasuks, et viieteistkümnenda aasta jooksul, 1890. a. kuni 1905. a., Delcassé ametist lahkumiseni Saksamaa surve, vanem põlv võis naiivselt, kuid siiralt uskuda, et sõdade ajad on üldiselt möödas. Paljud minu kaasaegsed mäletavad meie hämmastuse suurust, kuuldes 1899. a. Inglise sõjakuulutusest Transvaalile. Samuti me mäletame, kuis olime sel ajal veendunud, et Dreyfusi vastased ei lase surra Saksamaa sõjatonti ainult oma asja huvides. Sellisest asjaolude seisundist johtus meie meelerahu, mis, nagu mul vaevalt on vaja rõhutada, praegusel generatsioonil puudub.

Teiseks õnnelikuks tingimuseks, mis kehtis minuvanuste meeste nooruses, oli tõelise julgeoleku ja ehtsa stabiilsuse tunne vähemalt praktilistes seikades. Poliitilisel alal oli rahvas äsja läbi teinud kaks suurt tuleproovi — kuueteistkümnenda mai ja Boulanger'i afääri. Ta oli välja tulnud võidukalt ja tal ei paistnud enam olevat midagi väga tõsist karta.

Kui me noort vabariiki talutavaks pidasime, meil pruukis ainult teda eksisteerida lasta. Majanduslikul alal arvas keskmine keskklassi perekond, nagu seda oli minu oma, et tema laheda olukorra, oma ja esivanemate töö tulemuse õigustatusest iialgi ei hakata kahtlema ja Guesd'e'i ning Marxi sarnaste meeste ähvardused kapitalistliku süsteemi vastu jäävad ainult kirjanduslikeks suleharjutusiks. Pole vaja seletada, et selline poliitilise ning majandusliku julgeoleku olukord oli täiesti vastupidine tänapäeva noorte prantslaste omale.

Edasi võiks kontrasti kirjeldada järgmiselt. Meie, vanema põlve inimesed, kasvasime täiesti välja arenenud ühiskonnas, mida meie arvates tuli ainult oma viisi säilida lasta, sel ajal kui meie, kui meil oli õnn kuuluda privilegeeritud klassidesse, pühendasime end kunsti, kirjanduse ning filosoofia esteetilistele taotlustele. Tänapäeva noorus seevastu kasvab maailmas, mille

varisemist ja piasjadeni ümberehitamise vajadust ta usub (ma ei ütle, et tal oleks selleks õigus, aga ta usub).

Selline olukorra erinevus näib mulle küllaldaselt seletavat noore generatsiooni kogu moraalset hoiakut, tervet tema väärtuste-süsteemi, nagu see vanemate omale vastu asetub.

NOORPÕLVE POLIITILINE USUTUNNISTUS

Märgakem kõigepealt nooruse sallimatust selle skeptitsismi vastu, mis iseloomustas minu põlve poliitilist mõtlemist. Meie, enne sõda kasvanud, põlgasime poliitikat, mitte ainult omaaegset, vaid kõigi aegade poliitikat: me pidasime väärituks poliitilist tegevust üldse. *Renani* ning *France'i* õpilastena mu kaasaegsed uskusid, et poliitika jääb alati soolapuhumiseks ning empiiriliseks lappimistööks, mille olemusega ei sobi tõeline intellektuaalne distsipliin. Poliitika ei väärinud seepärast tähelepanu tõsiselt inimeselt, kes oma austava huvi varus mittepoliitiliste harrastuste jaoks. Tänapäeva noorsoo suhtumises pole jälgegi sellest eemalehoidmisest. Nad vaenustavad demokraatiat seda enam, mida rohkem see paistab neile sümboliseerivat poliitilist skeptitsismi. Neid valitseb sügav usk organismidesse, mida nad püüavad luua, olgu siis fašismi või kommunismi. Ja vastavalt sellele nende loov tahe vihkab neid, kes samu hädavajadusi tajumata austasid teisi väärtusi mõõdunud päevil.

Noorte vaen demokraatia vastu johtub eriti sellest, et Kolmas Vabariik on nii sageli olnud suurte rahandusskandaalide (näit. Panama afäär, Humbert'i ning Stavisky' afäärid) näitelavaks. Ei saa salata, et fašistliku või kommunistliku korra prestiiž noorte keskel on tingitud osalt faktist, et nad arvavad neid režiime võrdlemisi vabad olevat raha ülemvalitsuse alt. Mulle tuletatakse muidugi meelde, et demokraatlikud riigid mõlemal pool Atlandi ookeani on püüdnud niisamuti kärpida raha võimu, eriti, et Prantsusmaal sooritati vaevarikas katse piiri panna kuulsa „kahesaja perekonna“ mõjule. Jah, aga neile pingutusile langes osaks hirmus vastupanu ja vähemalt Prantsusmaal nad on lõplikult kokku varisenud. Seepärast küsib noorpõlv mõnigi kord, kas rahandusringkondade huvide kestev võimutsemine ja selle piiramiskatsete ebaõnnestumine pole demokraatia sünniomased iseloomujooned; lühidalt, nad küsivad, kas demokraatia pole samatähenduslik plutokraatiaga. Ma ei ütle, et see arvamus oleks õige või vale, ma juhin ainult talle tähelepanu.

Mööda minnes võiks tähendada, et ühele noorte-rühmale, *Maurras'* jüngritele, demokraatia hukkamõistmine ülaltoodud põhjustel, on ainult kavalaks võtteks selle režiimi halvustamisel, mida nad põlgavad hoopis muudel põhjustel. *Ancien régime'* ajal, mida *Maurras'* pooldajad nii kalliks peavad, oli küllalt rahanduslikke skandaale (*Fougult'* ja *Collier'* afäärid näiteks) — selle režiimi ajal, mis muide mainitud, erines demokraatiast peamiselt selliste väikeste rühmkondade allasurumisega, nagu seda on *Maurras'* oma.

MÕLEMA GENERATSIOONI SUHTUMISVIIS TÕE KÜSIMUSSE

Ühes punktis on generatsioonide vastuolu eriti silmatorkav: tõeküsimuses. Vanem generatsioon austas ja ikka veel austab objektiivset tõtt — tõtt tõe enda pärast, hoolimata praktilisest järeldusist. *Renani* ja *Fustel de Coulangér'* ja *Gaston Paris'* avaldised sellel teemal on saanud kuulsaks. Oma esimesel loengul *Collège de France'*is 1870. a. detsembris (ajal, mil

prantslasele loeti teeneliseks tött austada natsionalistlikke kaalutlusi arvestamata), Gaston Paris deklareeris: „Ma väidan absoluutselt ning reservatsioonideta, et teadusel pole muud eesmärki kui tõe ta enda pärast, hoolimata sellest, kas tõe praktilisest rakendamisest johtuvad tagajärjed on hääd või halvad, õnnelikud või kahetsusväärased.“ Ta lisas, et inimene, kes ükskõik mis põhjusel — patriootilisel, sotsiaalsel või moraalsel — lubab endale väiksemagi kõrvalekaldumise tõest, ei või aset leida vaimu templis.

Tänapäeva noored mehed seevastu jälestavad objektiivset tött. Nad nõuavad, et tõe teenigu nende tegevuskavasid, või nad hüüavad pigemini tõeks seda, mis on kasuks nende plaanidele.

Mõned Charles M a u r r a s' õpilased vaidleksid siin vastu, et ma esitan vääralt nende vaatekohta, et nad austavad ainuüksi tõe taotlevat arukust, et selles seisnebki nende meistri kogu doktriin, nagu seda väljendab *L'Avenir de l'Intelligence*. Nad unustavad lisada, et nende jaoks, tõe kujutab täpselt seda ühiskonnatüüpi, mida nad ihkavad, ja nende originaalsus seisneb selles, et nad ühel alusel füüsika raskusjõu või optika seadustega tõeks kuulutavad poliitilisi põhimõtteid, mis tõepoolest pole muud kui isiklikud eelistused. Kuigi noor generatsioon ei taha seda alati möönda, võiksime öelda, et noored inimesed, fašistid ning kommunistid ühtviisi on „pragmatistlikud“.¹⁾ Selle põhjust ei pruugi otsida kaugelt. Sugupõlv, kes elab korraldatud ühiskonnas, mille ta usub samasuguseks jäävat ka saabuval aastail, võib lubada endale luksust armastada tött ta enda pärast, tulemuse üle muretsemata. Seevastu generatsioon, kel tuleb luua oma moraalne ilmastik — või kes vähemalt mõtleb, et ta seda peab tegema — ei või nii toimida ja peab seepärast haarama relvad nende vastu, kes ülistavad vaimu, mis pole ainuüksi praktiline.

NOORE GENERATSIOONI SUHTUMINE ISIKUVABADUSSE

Inimõigusi austades vana generatsioon austas inimliku südametunnistuse käske, asju, mis pigemini peaksid olema, kui on või on olnud. Ta oli idealistlik.

Noor generatsioon taunib seda hoiakut. Ta tahab teada ainult „kogemusele“ toetuvaid „fakte“. Ta on „realistlik“. Siit üks tema süüdistusi demokraatiale. Parempoolne noorus deklareerib, et demokraatia oma ideaali teenides elab „pilvedes“ (nii käsitab seda *Action Française*). Pahempoolne noorus väidab väsimatult, et demokraatia nõrkuseks on kõige tähtsamate realiteetide, majanduslikkude faktide mittetunnustamine. Ent märgakem, et poliitika, mida need kaks nõorsoorühmitust nii tugevasti kaitsevad, ei toetu üldse rangele faktide uurimisele, vaid faktidest kõrgemale asetatud ideaalile, milleks on ühel grupil „kord“, teisel „sotsiaalne õigus“, seega objektid, mida tuleb alles saavutada (vähemalt sel kujul, kui nemad seda mõistavad), mis oma laadilt on seniolematud²⁾. Ja seepärast, et mõlemad tahavad „teada ainult faktidest“ mõlemad eksivad mitte arvestades ihasid, soove ning tundmusi — just nagu

¹⁾ M a r x väljendas selle idee sobival kujul: „Kommunistlikul humanismil pole halvemat vaenlast kui spekulatiivne idealism“, s. o. objektiivne aru tegevus. (Üks prantsuse noorsoo juhte Jean G u é h e n n o tsiteerib seda kohta vaimustusega.)

²⁾ Parempoolseil on selles üksikasjas suur paremus, nad võivad väita, et mõne režiimi all minevikus nende ideaal on juba olnud teostatud. Ja ometi „kord“, mida parempoolseidki töötavad, erineb tulevikus ajaloos nähtust.

ajaloos tundmused poleks faktid, kõige võimsamad faktid võib olla! Lühidalt, tänapäeva noor generatsioon pole mingil tingimusel puhtalt realistlik. Aga ta pretendeerib sellele ja selline äge pretendeerimine on iseloomustavaks jooneks, mis eristab teda eelnenuist.

Vana põlve kiindumus inimõigustesse, üldistesse inimese õigustesse vaatomata tema poliitilisele seisundile — osutab selle põlve valmisolekule möönda, et on parteidest kõrgemaid printsiipe, mis vähemalt teoreetiliselt, võivad põhjustada raskusi oma parteile. Nad kirjutavad alla Aristoteelse kuulsale väitele: „Riik ei tohi iial olla organiseeritud partei.“ Riik, mida noorem generatsioon, olgu parem- või pahempoolne kuulutab, on täpselt just seda. Fašism ning hitlerism on avalikud parteivalitsused; Stalin on ametlikult parteisekretär. Muidugi, noorus kinnitab, et partei huvid ühtuvad kultuuri huvidega.

Peapunkt, milles mõlemad generatsioonid suuresti erinevad on individuaalne vabadus. Vanemale põlvele, jällegi tema inimõiguste austamise pärast, üksikisiku vabadus on peaaegu midagi pühitsetut. Noorem generatsioon ei taha sellest midagi kuulda. Liberalism on üks „moest läinud“ väärtusi ja tema jüngrid näivad noorpõlvele naeruväärsed. Prantsusmaal on tänapäeval noor liberaal peaaegu väljasurnud tõug. Noorsoos menudak süsteemid, nagu fašism või kommunism üksnes ei eita isikuvabadust, vaid uhkeldavad selle eitamisega. „Usk, et individuaalsel inimolendil on õigus vabadusele ning väärikusele on mõjunud küllalt laastavalt. Ta ei vääri õlekõrtki sel päeval, kui tuleb paratamatult astuda vajalikke samme, rassi ning rassipuhtuse säilitamiseks,“ kirjutab *Mein Kampf*'i autor. Ja Mussolini enda kirjutatud artiklis „Fašismist“ *Enciclopedia Italiana*'s me loeme, et inimene on vaba üksnes terviku osana ja selleks tervikuks võib olla ainult autoritaarne riik, mis ei salli mingisuguseid vastuväiteid ega kriitikat. Teiste sõnadega, sõdur on vaba sõj a v ä e s, mis ei luba talle ühtki vaba liigutust! Mõistku seda, kes mõistab.

Üheks põhjuseks (on teisigi vähem väärikaid), mis pärast noor generatsioon võtab sellise suhtumisviisi, on asjaolu, et ta on silmapaistvalt sotsiaalne, palju enam kui tema eelkäijad, kes kaldusid rohkem poliitikasse. Aga radikaalseid sotsiaalseid reforme ei teostata vabaduse süsteemi juures. Vabadus on suhteliselt õnnelikes ühiskondades esinev nähtus; ja milliseid muudatusi ka ei teostataks nende sotsiaalses korras, need pole tõeliselt orgaanilised. Nii on olnud lugu Prantsusmaaga vabariikliku režiimi kuuekümneme aasta jooksul, nagu paljud noored nüüd laites seletavad.

PRANTSUSE TÄNAPÄEVA NOORPÕLVE EETILISEST OMAPÄRAST

Määratud teotsema, noor generatsioon hakkab kummardama energiat ning ohvrivõimet. Renan väidab kusagil, et sedalaadi väärtuste kultuse ning intellektualismi kultuse vahel on mingisugune vastuolu ja et läbistikku intellektuaalne periood pole väga moraalne ega moraalne periood kõrgelt intellektuaalne. Nagu kõrvutamised ikka, pole see just veenev, sest seitsmeteistkümnendal sajandil leiti Prantsusmaal tee mõlema vooluse harimiseks, kuigi neid peeti üksteist vastastikku luutvaks. Ometi võib möönda, et vanem generatsioon oli esijoonel intellektuaalne ja noorem on, vähemalt innuka suhtumise poolest asja mainitud väärtustesse, võrdlemisi moraalne. Ühes hiljuti ilmunud teoses *La jeunesse d'un clerc* ma julgesin juhtida sellele tähelepanu, et 1885. a. meile sisendati lütseumides palju enam austust intellektualismi kui teovõime vastu. Noorem generatsioon arvustab teravalt seda laadi kasvatust.

Eetikast kõneldes tuleks teha kindlaks, mida me mõtleme. See sõna sisaldab austust ka terve rea teiste väärtuste vastu pääle energia ning ohvri-meelsuse. Paljud mitmesuguseist parteidest noored näivad end emantsipeerivat neist teistest moraalseist väärtusist. Ühe noorte rühmkonna ülempreester Lenin kuulutab: „Me peame kasutama kõiki võimalikke vahendeid: pettust, trikke, seadusvastaseid meetodeid; me peame valmis olema tõe surruksvaikimiseks ning moonutamiseks, me peame tuletama oma moraalisisüsteemi klassivõitluse huvidest.“ Teised koostavad samasuguse moraalikodeksi, peaaegu nendesamade sõnadega, selle uue korra loomiseks, mis neile näib ühiskonna päästmiseks vältimatu. Monarhistlik *Action Française* suustleb selgel sõnal pettuse kasutamise, kui juhtum seda nõudis, valetamisega, tapmisele õhutamise. Thierry-Maulnier, noor parempoolsete juht avaldas hiljuti *Insurgé's* artikli pealkirjaga: „Eetilistest ideaalidest pimestatud Prantsusmaa“. Siin osutub noorte moraalisisüsteem, samuti kui nende ülalmainitud tõemõiste selgesti pragmatistlikuks.

KIRJANDUSLIKU VABADUSE ERIJUHTUM

Edasi on vaidlusaluseks alaks, mis väga sarnane ühele juba mainitule, on autori vabaduse küsimus. Vanem generatsioon nõudis kirjanikule täielist vabadust, õigust, täiesti külmaks jääda riigi huvide suhtes ja kirjutada koguni riigi vastu. See põlvkond sattus raevu, kui Zola nimi kustutati Auleegioni nimekirjast, sest ta oli kirjutanud kirja *J'accuse*. Üks vanema põlve tegelasist, Alain, väidab koguni oma raamatus *Elements d'une doctrine radicale*, et kirjaniku peamiseks ülesandeks on alatasa napsata võimalolijate sääarde otsekui vihane koer.

Tänapäeva noored tunnevad sedalaadi liberalismis suhtes suurt vastumeelsust. Mõned neist kaitsevad hoogsalt teesi, mille esitas Pierre Laserre oma kuulsas raamatus *Le Romantisme*. Selle järgi osutab intellekti vaba riiki mitteamvestav funktsioneerimine (Dreyfusi toetajad olevat olnud süüdi selles hoolimatuses) primitiivse inimese teguviisile ja on taunitav. Teised lähevad kaugemale ja nõuavad, et kirjanik üksnes ei austaks seda ühiskonna tüüpi, mida nad tahavad rajada, vaid töötaks selle ehitamiseks (ja ainult selleks). Mõne aja eest viibisin ma miitingul, mille oli organiseerinud revolutsiooniline ajaleht *Vendredi*. Tähtsaimaks vaidlusküsimuseks oli siin: „Kelle jaoks te kirjutate?“ Lõpuks jõuti tulemusele, et keegi, kes ei kirjuta ilmselt ühiskondliku uuestisünni kasuks, ei vääri mõtleja nime. Selle dogma järgi Valéry ning Giraudoux pole mõtlejad.

See on jällegi arusaadav. Kindlaks kujunenud ühiskonnas üleskasvanud vanem põlv võis nõuda, et kirjanikul lubataks eemal seista; noor generatsioon, kes arvab, et ta peab ehitama oma ühiskonna, ei suuda seda teha tema abita. Nad sunnivad teda appi tulema.

VIHA „ELEVANDILUUST TORNI“ VASTU

Samuti lubas vanem generatsioon mõtlejail elada oma töötoas, hoiduda vaidlustest. Nii elanud, said suurimate austusavalduste osaliseks. Ent nooremal generatsioonil on elevandiluust torni vastu jäänud üle ainult põlgus. Nad põlastavad isegi sügavaimat mõtlejat, kui ta hoiab eemale lahingust. Nende mentoriks siin võiks olla Péguy, kes teoses *Note sur la philosophie bergsonienne* deklareeris, et filosoofiline süsteem väärrib austust ainult sel määral, kui ta äratav aktiivset opositsiooni. Kord lugesin ühe nende rühma kuu-

luja artiklist: „Me naerame iga filosoofilise süsteemi, isegi selgeima üle, mis ei kisu inimest võitlusesse.“ See doktriin on küllalt loomulik põlvkonnale, kes oma ülesannet ei näe mõtlemises, vaid tegemises.

Noorus nõuab, et mõtleja isegi oma mõtlemisviisis peaks hoiduma rahuarmastusest ning elama „hüdaotlikult“. Siin peegeldub nooruse viha avarate käsituste, üldmõistete, arukuse põhivormide vastu; noorpõlve tugev iha, et vaim jäljendaks „elu“, avaldub selle põlvkonna kestvas rahutuses (Bergson), tema „dünamismis“, tema Hegeli dialektika austamises. „Üldmõistete“, ütleb upsakalt Nietzsche, „on see poom, millele ronivad elu tormide ajal need, keda valdab julgeolekuigatsus!“ Peaaegu kõik noored indlejad paiskavad sedalaadi märkusi näkku neile, kes soovivad püsti hoida vaimu igavesi seadusi mööduvate olukordade surve kiuste ja Malebranche'i imetlusväärsete sõnade järgi „pidada kurssi voogude keskel.“

Erinevus on igatahes suur. Vana generatsioon ei jätnud täiesti arvestamata õnnelikkust ühelt poolt sel põhjusel, et oli kasvanud maailmas, kus ta võis olla mõnel määral õnnelik. Ta oli kasvanud mittetraagilise elukäsitusega, nagu ma seda nimetasin oma raamatus *Jeunesse d'un clerc*. Teda ei šokeerinud Renani *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*, kus oma elu lõpule lähenev meister kuulutas, et ta rõõmsalt algaks jälle uuesti „seda võluvate teekonda realiteedi poole.“ Tänapäeva noored põlgavad „nõrkust“, nagu nad ütleksid antud juhul. Kõik nad kirjutaksid alla järgmisele manifestile „Ebajumalate hämarusest“ (muide, pea kõik nad on nietzscheaanlased, nii parem- kui ka pahempoolsed): „Häbi labasele õnnele, millest unistavad poesellid, kristlased, lehmad, naised, inglased ning kõik demokraadid.“ Jälle kord pean ma katkestama ja rõhutama, et need, kes usuvad end kutsutud looma, ei saa peatuda õnne hindamiseks; nad on kohustatud ülistama pateetilist elukäsitust.

Edasi esineb veel üks väga loomulik konflikt. Vanem generatsioon austas teatud kindlaid absoluutseid, abstraktseid väärtusi, mida mõeldi lahus realiteedist, selliseid nagu õiglus ning mõistus. Teoses *La Trahison des Clercs*, mida mõned minu lugejad vahest tunnevad, ma otse väitsin, et mõtleja muutus truudusetuks oma ülesandele, kui ta lakkas neid väärtusi austamast teisiti, kui ainult sellel kompromislikul kujul, mille nad paratamatult võtavad laiemalt levides. Aga teoses *L'Homme est-il humain?*, mis käesolevale küsimusele palju valgust heidab, Ramon Fernandez, üks meie noortest autoritest, vastab, et ta austab üksnes neid kompromislikke modifikatsioone; väärtuste austamise kohta nende absoluutsel, inimlikku realiteeti ületaval kujul, võib ta ainult ükskõikselt õlgu kehitada. See noormees etendab oma osa seevõrra hästi, kui ta tahab luua; sest praktilisi eesmärke saavutatakse kompromissi-kultust harrastades ja igavesi väärtusi põlades.

Lõpuks on veel tänapäeva noorsoo iseloomustavaks, vanadest eristavaks jooneks (missuguse parteiga ka tegemist ei oleks), tema äärmine enesetähtsustamine, tema suurim sallimatus kõige selle vastu, mis pole tema oma. M. Robert Brasillach, ühe oma generatsiooni tähtsa rühmituse esindaja, hiljuti ründas minu seisukohti *Action Française*'is, tuues peaarvumendiks mu ideede vastu minu vanaduse. (Ta unustas, et tema õpetaja Maurras on sama vana kui mina, ent kirglikelt poleemikuil ei saa nõuda loogikat). Noor generatsioon erineb järgmiseski üksikpunktis vanast: viimane kuulutas mõnikord, et ta uuendab kirjanduses ning kunstis kõik, aga ta ei kujutlenud, et poliitilist korda võiks täiesti ning ühel hoobil uueks muuta. Selle kontrasti põhjused on selged: poliitiline mõõdukus on endastmõistetav, kui teie pea-

ülesandeks on arendada oma vaimu teiste poolt loodud talutavais sotsiaalseis raames; aga teie usute ainult oma põlvkonda ja teete vanemad maatasa, kui veendumusele jõuate, et teile pärandati lagunev, täielikku ümberehitamist vajav maailm.

KAS NOORE GENERATSIOONI VAENLIKKUS OHUSTAB PRANTSUSE DEMOKRAATLIKKU KORDA?

Eelnenust on näha, et demokraatiavaenulikus on iseloomustav Prantsuse moodsale noorsoole, nii fašistlikule kui ka kommunistlikule. On tõsi, et noorsool on ka selgelt demokraatiasõbralik sektsioon, kuhu kuuluvad kristlik-demokraatliku ajalehe *Aube*'i lugejad, ajalehe, milles sageli ilmuvad Jacques Maritain'i ja André Thérive'i artiklid; ajakirja *Esprit*' lugejad ja „Jeunesses ouvrières chrétiennes“, tuntud J. O. C. tähtede all. Kuid need rühmad moodustavad oma põlvkonnast ainult vähemuse. Peale muu on nad igasuguse vägivalda veendunud vastased ja ei paelu seega poliitilise võitluse uuriija suuremat tähelepanu. Ma võin lisada, et kommunistlik noorsugu kaitseb demokraatlikku korda selle hädaohu puhul (näit. 6. veebruaril) ja toetab teda, kui teostatakse sotsiaalseid reforme, mis tema meelest on õigused ning soovivad (näit. Blumi valitsuse platvorm). Aga see on strateegia. Veendumuselt on nad demokraatiale vaenulikud, pidades seda põhi-olemuselt kodanlikuks ning kapitalistlikuks süsteemiks.

Nüüd kerkib küsimus, kas Prantsuse demokraatia on tõepoolest hädaohus noorpõlve vaenulikkuse tõttu? Või teisiti sõnastatult, kui suur on noorsoo ning tema arvamiste tegelik mõjujõud Prantsusmaal.

Minu arvates pole see jõud suur. Ja siin me jõuame fundamentaalsele erinevusele demokraatlikkude ning totalitaarriikide vahel. Viimased mängivad noorsoo välja. Diktaatoreile on eriti tähtis võita noorsugu oma poole, saavutada tema pimedat toetust, juhtida täielikult tema aktsiooni. Kõhklematult kuulutavad nad, et nende ülimaldaks (et mitte ütelda ainsaks) eesmärgiks on noorsoo õnne kindlustamine ja noori lämmatavate raskuste kõrvaldamine.

On üsna loomulik, et totalitaarsed süsteemid annavad noorsoole tohutu tähtsa koha. Tõusvad diktaatorid leidsid, et nad vajavad eelkõige häid rusikaid ning kopse, sellist irratsionalismi, mis seisneb argumendile malgaga vastamises — nii iseloomustav toimimisviis teatud noorsootüübi puhul.

Demokraatiad muidugi hoolitsevad ka noorpõlve eest, kuid ainult sel määral, kui kõigi kodanikkude eest. Nad ei arvesta ainuliselt noorpõlve. Eelkõige nad ei jumalda noorsoo otsuseid ega mõtle, et mingi doktriin on õige lihtsalt seepärast, et noorus seda pooldab. Nad osutavad pigemini erilist tähelepanu küpsede isikute arvamustele, kel on tõelisi või oletatavaid kogemusi ja küsivad nõu vanade nõukogudelt, „senateilt“. Oma laadilt naiselik avalik arvamus armastab noorust, tunneb kaasa tema raskustele, ihkab nende parandamist, on võlutud noorpõlve doktriini paindumatusest. Ja ometi, reageerides nagu täiskasvanu laste mõttesse, ta vaevalt kavatseb teostada neid doktriine. See on ilmne valimiste puhul. Kui neid korraldataks praegu, fakt esilduks isegi veel selgemini, sest väga tõenäoliselt kommunistlik partei saaks veel vähem häáli kui kaks aastat tagasi. Uhe sõnaga, Prantsuse demokraatlikul korral pole palju karta noorsoo vaenulikkusest.

Tähendab see, et demokraatia jäägu ükskõikseks noorte kriitika suhtes? See oleks suur viga. Iga tõsine demokraat peaks soovima, et demokraatlikud valitsused ei põhjustaks rohkem noorsoo süüdistusi, sest liigagi sageli on need

üsna õigustatud. Kui noorpõlv omalt poolt saaks viia demokraatia tõepoolest rahanduse ringkondade huvide kontrollimisele; kui ta õhutaks demokraatiat osutama enam südikust kriiside korral ja enam hädad tahet riskida väärtuslike eesmärkide pärast; kui noorus sunniks teda lahti ütleva jõukusekultusest, millega mõnel maal niikaugele minnakse, et küsid, kas sellele ei ohverdata rahvuslik väärikus ning iseseisvus — kui noor generatsioon suudaks käima panna need muudatused, siis ma ütleksin, et tõesti oma liialdatud rangusega ta on osutanud kultuurile suure teene.

JULIEN BENDA

TULETIKUMONOPOL

„RATSIONALISEERIMISE“ TULEMUS ÜHES MEIE TÖÖSTUSHARUS

27. IV 1928. a. võeti riigikogu poolt vastu „Tuletikude valmistamise ja müügi seadus“¹⁾, millega tunnistati tuletikude valmistamine ja müük riigi ainuõiguseks, selleks et Vabariigi Valitsus selle ainuõiguse kasutamise annaks eesti eraseltsile. Samal aastal ilmus valitsuse teadaanne²⁾, milles anti need õigused A. S. Eesti Tuletikumonopolile 28 aastaks. See a.-seltis, mis moodustati viiest seni Eesfils töötavast tuletikuvabrikust, asus ainuõiguse kasutamisele 1. VIII 1928. Aktsiaseltsi põhikapitaliks määrati 4 miljonit krooni, mis pidi olema investeeritud Eesfils ja jaotatud aktsiateks, nimihinnaga 100 krooni³⁾. Selle seltsi kaudu oli Eesti tuletikutööstus läinud tegelikult Rootsi tuletikustrustile (Svenska Tändstiks A. B.), kuna peaaegu kõik vabrikud olid paari aasta jooksul läinud ostuteel trusti kätte, nii et monopoli sisseseadmise ajal oli trust faktiliselt monopolisti olukorras⁴⁾. Trustile oli aga eesti tuletikutööstuse kontroll küllalt tähtis, mitte niivõrd meie väikese siseturu, kui meie soodsate ekspordivõimaluste pärast (odav tooraine ja tööjõud), millede kasutamisega meie tuletikutööstus kahjustas tugevasti trusti ekspordihuviseid teistes maades. See oht oli küll kõrvaldatud tööstuste ülesostmise teel, kuid see ei andnud trustile veel mingit kindlat kaitset, kuna püsis hädadoht uute tööstuste tekkimise võimaluse näol, kes oleksid võinud tuleтику ekspordi suurendamisega kahjustada trusti veel rängemalt, kui seda oli eesti tuletikutööstus seni teinud. Et trust seda latentset hädadohtu hindas kaunis kõrgelt, näitavad tingimused, milledlega ta nõustus monopoli õiguse saamiseks. Nimelt maksis Eesti tuletikumonopol monopoliõiguse eest ühekordse tasuna riigile 3 miljonit kr. Pealeselle sai riik trusti kaudu laenu 7,6 milj. Rkr. 6⁰/₁₀-ga, millist protsenti tuli pidada tolle aja jaoks soodsaks. Seda laenu kasutati meil peamiselt Tartu-Peiseri ja Rapla-Virtsu raudteede ehitamiseks. Pealeselle E. tuletikumonopol kohustus maksma aktsiisina riigile vähemalt 120 000 kr. aastas, kuna f.-aktsiisitul varemalt oli umbes 35 000 kr. Juhul, kui siseturule lastavate tuletikude hulk ületaks 50 miljonit toosi, pidi maksetama 150 000 kr. ja kui ta ületaks 60 milj. toosi, siis 150 000 kr. + 4 kr. igalt tuhandelt toosilt, mis ületas 60 milj. § 8 määras kindlaks eksporditavate tuletikude hulga; see peab olema 1928—1930. aastani vähemalt 90 milj. toosi aastas, pärast seda, aastas sama palju kui 1922—1926 keskmiselt aastas eksporditi (= 64,24 milj. toosi). Kui aga ekspord ei ulatu sellele tasemele, siis tuleb E. T-l trahvi maksta 1 kr. iga tuhande vähem eksporditud toosi pealt. Ka fikkkude kvaliteedi kohta on lepingus eeskirju. Tuletikude jaemüügi hind siseturul määratakse kindlaks iga kuue kuu kohta komisjoni poolt, kuhu kuuluvad ka valitsuse poolt määratud liikmed (§ 9) ja see hind avaldatakse RT-s majandusministri teadaandena. § 10—13 leidub täpsemaid juhiseid selle kohta, mida hinnamääramise juures arvestada. On ka ette nähtud, et tuletikude hind ei tohi tõusta üle 3 sendi toosilt. Sellisele kõrgusele tõsteti ta ka otsekohe ja on sellel ka seni püsinud.

1) RT 1928, 38.

2) RT 1928, 64.

3) RT 1928, 38, § 3.

4) A. Rannes, „Tuletikumonopol ja tuletikude müük“, „Konjunktuur“ 1936, nr. 20 (7).

Ette nähtud oli ka tööolude parandamine, näit. otsekohene tööliste tasude tõstmine 10% võrra (§ 14).

Nagu sellest nähtub, olid tingimused riigikassale soodsad, kui võrrelda senist olukorda monopoliga, sest riigi otsesed tulud tõusid tugevasti. Teine küsimus on aga, kas mitte ei oleks mõni teine tee paremaks osutunud (Riigi monopol näit.), sest monopoli andmine trusti kätte tõi kaasa rea nähtusi, mis rahvamajanduslikult mõjusid negatiivselt.

Enne kui vaatleme tuletiku monopoli tegevust, peame selgitama monopoli valdaja sihete. Rootsi tuletikustrust on klassilise näitena rahvusvaheline puhtera-
majanduslike sihete taotleja trust, mida ei saa öelda enamikust teistest rahvusvahelistest trustidest (keemia-, raua-, õlitrustid). Selle poolest võib teda võrrelda väga hästi taani tsemenditrustiga, millel samuti on praegu Eestis omal alal faktiline monopol [mille kohta loodame lähemal ajal avaldada eri kirjutise. Toim.]

Praegusest tuletikkude maailmatoodangust valdav osa, vähemalt 75%, kuulub Rootsi tuletikustrustile või temast olenevatele ettevõtetele; Euroopas aga umbes 85%, millest umbes pool toodetakse monopoli alusel ja sellega ei tarvitse karta mingit konkurentsi.

Trusti tegelik monopol paljudes maades ei olnud legaalne, ta rahuldus faktiliselt määrava positsiooniga, kusjuures ta peamureks näis olevat ekspordi vähendamise: maailmaturu varustamine pidi sündima Rootsi tuletikustrusti kaudu. Sealjuures sai alguses trust peasissetuleku maailmaturu varustamisest Rootsi tuletikkudega (tooraineid tuli suurelt osalt Rootsi, importida!), kuna hiljem, sedamööda kuidas trust ikka enam maid sai oma kätte monopoliseks eksploateerimiseks, vaba maailmaturg kitsenes ja võistlus seal teravnes, ekspordit muutus vähemtasuvaks. Kuid sel ajal juba, nagu mainib „Svenska Tändsticks A. B.“ aruanne 1930. a. kohta: „Kahjud ekspordi tagasimineku kompen-
seeritakse lokaalselt valmistatud tuletikkude tõusnud müükidest, milledest teenimise võimalused on üldiselt suuremad kui tuletiku ekspordist“⁵⁾. See on ka tõenäoline, kui meelde tuletada, et siis juba tähtsamad maad olid Rootsi tuletikustrusti poolt vallutatud ja seega eraldatud maailmaturust. 1931. a. kohta arvati, et siis ainult veel 1/3 maailma tuletikkude toodangust (väärtus ca 600 milj. Smk.) suundus maailmaturule, valdav osa tarvitati koha peal⁶⁾.

Kui kriisi aeg tõi raskusi Kreugerile ja Ameerika rahandusringkonnad tõmbusid tagasi ta uute tehingute finantseerimisest, järgnes 1932. a. kuulus Kreugeri skandaal. Ivar Kreuger võttis endalt elu ja selgus, et ta oli kontsernile raha muretsenud dokumentide võltsimise teel. Rootsi tuletikustrusti positsiooni see siiski palju ei kõigutanud, sest Rootsi valitsus toetas teda, garanteerides ta kohustuste täitmist.

Tuletikutööstuse algus Eestis ulatub tagasi möödunud sajandi 60-ndasse aastasse. Ta arenes pidevalt tõusu suunas kuni Maailmasõjani, mis tõi raskusi toorainete hankimisel⁷⁾. Eesti iseseisvumisega kadus tuletikutööstusel Vene turg ja võimalus Venemaalt odavalt puutoorainete saada. Kuid tuletikutööstus kosus väga kiiresti. 1920. a. näiteks oli tuletikkude toodang juba 43,5 milj. toosi, see on ainult vähe väiksem ennesõjaaegsest (1913. a. 65,7 milj. toosi), ja umbes sama suur kui praegusel ajal (1936. a. 44,5 milj. toosi). Esimesil aastail tuletikutööstus varustas pea ainult siseturgu, kuid 1923. a. peale arenes ka ekspordit, mida enne sõda üldse ei olnud, väga jõudsalt. Järgnevatel aastatel kasvas tuletikutööstuse võime kui ka toodang tugevasti ja ületas varsti ennesõjaaegse. 1925. a. arvestati selle toodangu võimet 276 550 000 toosile aastas⁸⁾, kuna toodang sel aastal oli 207 milj. toosi, millest eksporditi 118,4 milj. toosi. Monopolieelse 3 viimase aasta toodangu keskmine oli 183,3 milj. toosi ja ekspordit keskmiselt 120 milj. toosi, s. t. peaaegu 2/3 toodangust eksporditi. 1924. a. oli töötajate arv tuletikutööstuses 753 ja maksetud palkade summa 3,15 milj. marka ja aastal 1925 tõusis töötajate arv 1050-le. Seda arengut soodustas suuresti toormaterjali kui ka töö-
jõu odavus.

⁵⁾ A. Marcus, Kreuger & Toll, 1932, p. 6.

⁶⁾ Ib., p. 30.

⁷⁾ J. Michelson, Tuletikutööstus, „Eesti, Maa, Rahvas, Kultuur“, p. 633.

⁸⁾ Ibid, p. 634.

1925. a. jäigi Eesti tuletikutööstuse kõrgseisuaastaks, sest Rootsi tuletikustrust, kes juba varemalt tegi kaseid Eestis monopoli saada, hakkas 1926. a. peale teist teed käima, ostes üles tuletikuvabrikuid. Samal aastal taheti välitsuse poolt tuletikutööstust monopoliseerida riigile, kuid see kavatsus jäeti millegipärast kõrvale ja alati läbirääkimisi Rootsi tuletikustrustiga. Vahepeäl trust ostis üles ühe vabriku teise järele ja sai varsti tegelikuks monopolistiks, millele järgnes 1928. a. ametlik monopol A. S. „Eesti Tuletikumonopoli“ näol.

Alles nüüd olid trustil vabad käed Eesti tuletikutööstust rakendada oma huvidesse. Juba samal aastal pandi seisma kaks vabrikut, 1930. a. kolmas ja 1932. a. neljas. Sellest ajast töötab Eestis ainukesena Viljandi tuletikuvabrik. Nagu teistes maades nii Eestiski Rootsi tuletikustrust püüdis turu valdajaks saada kahel motiivil: 1) et kõrvaldada maailmaturult võistleja, 2) et vastava maa siseturul kasutada monopoli positsiooni monopoli kasude saamiseks. Kuna Eesti tuletikutoodangust pea $\frac{3}{4}$ eksporditi ja pealegi soodsate tootmistingimuste tõttu Eesti oli ohtlik potentsiaalse ekspordilijana tulevikus, siis oli Rootsi tuletikustrusti huvides tuleliku ekspordi Eestist mitte edasi tõusta lasta, vaid seda vähendada. Kasude saamine Eesti siseturu varustamisest oli alles teise järgu sihiks. Et see oli nii, nähtub juba „Tulefikude valmistamise ja müügi seadusest“, mis sisuliselt on riigi ja trusti vaheline leping; § 8 näeb ette, et 1928.—1930. a. „E. T.“ peab eksportima vähemalt 90 milj. toosi aastas, pärast seda aga aastas sama palju kui 1922.—1926. a. keskmiselt eksporditi, s. t. trustil oli õnnestunud mitte ainult Eesti tuleliku ekspordi kasvamist seisma panna, vaid seda isegi vähendada 1927. a. 121,1 milj. toosilt algul 90 miljonile ja edaspidi 64,24 milj. toosile.

Vaatleme nüüd Eesti tuletikutööstuse arengut. Tulefikude toodang näitab alguses kiiret tõusu. 1919. a. toodeti 27,1 milj. toosi, 1922. a. oli saavutatud sõjaeelne tase, 1923. a. oli see ületatud ja kõrgpunkt 207,0 milj. toosiga saavutati 1925. a. See oli aeg, kus tuletikutööstus arenes vabalt. 1926. a. peale läksid vabrikud juba ostu teel Rootsi trusti kätte ja toodang näitas languse tendentsi. 1928. a., mille kestel seati sisse monopol, toodeti ainult veel 131 milj. toosi. Siit edasi toodang vähenes kiiresti, 1934. a. oli ta vaid veel 36,6 milj. toosi, s. t. vähe üle $\frac{1}{6}$ 1925. a. omast.

Tulefikude toodangu kohta pole seaduses midagi kindlat nõutud. Küll on aga täpseid nõudmisi ekspordi suhtes. Näib, et „E. T.“ ei ole selles osas lepingust kinni pidanud. Kuni 1930. a. on küll ekspord ulatunud nõutud tasemele, kuid 1931. kuni 1936. aastani ei ole ekspord ulatunud poolelegi seadusega kindlaksmääratud hulga. Normi täitmine oli juba sellepärast võimatu, et 1932. a. alates on tulefikude kogutoodang olnud pidevalt tublisti väiksem kui seaduses nõutud ekspordi hulk, ulatudes aastal 1934 ainult vähe üle poole sellest, kuna viim ületas vähe veerandi nõutud hulga. Tulefikude viim, mis 1924.—1927. a. keskmiselt ületas 1⁰/₀ meie viima väärtusest, oli langenud 0,2⁰/₀ peale viimaseil aastail. Millistel asjaoludel ja kaaluflusil seda seadusest mittekinnipidamist on lubatud, selle kohta ei leidu avalikke andmeid.

Tulefikude müük siseturul on väiksemal määral tagasi läinud kui viim: 1925. a. müüdi siseturile 83,6 milj. toosi, 1935. a. ainult 26,8 milj. toosi. Arvatavasi seda vähenemist tuleb panna peamiselt tulefikude hinna tõusu arvele, mis soodustas „välgumihklite“ tarvituselevõttu. Arvatakse ju, et suurem osa müüdnud tikkudest tarvitatakse suitsetajate poolt, kuna majapidamises tarvitatakse neid hoopis vähem. Seda oletust näib kinnitavat ka asjaolu, et 1931. a., mil tubakaaktsiisi tunduvalt tõsteti, ka tuleliku tarvitus näitab langust⁹⁾. Viimaseil aastail on müük siseturul üllatavalt stabiilseks osutunud, olles 1932.—1936. a. vähe üle 26 milj. toosi aastas.

Hinnad tõusid monopoli sisseseadmisega kohe 128⁰/₀ võrra. 1923.—1927. a. keskmine suurmüügi hind oli 56,75 kr. kast [a 5000 toosi]. 1928. a. tõsteti see kr. 130.—peale. 1934. a. alandati seda 125 kroonile ja see hind püsib praegugi¹⁰⁾. Väikemüügi hinnad tõusid 1928. a. 14 s. 28 sendile pakilt [a 10 toosi], tõusid 1930. a. 30 sendile ja jäid 1931. a. püsima 28 sendile. Eksporditud tulefikudelt saadud hind on

⁹⁾ A. Rannes, op. cit., p. 473.

¹⁰⁾ Ibid.

muidugi hoopis madalam: 1935. a. saadi keskmiselt ainult 0,63 s. toosilt, mis on umbes $\frac{1}{5}$ siseturu hinnast.

Töötajate arv on üks rahvamajanduslikult tähtsamaid faktoreid. Kahjuks on selle kohta raske saada täpseid andmeid. Töötajate arv, mis oli kõrgeisus a. 1925 (1050), on pidevalt langenud ja 1932. a. peale on aasta keskmises alla 100, 1936. a. suvel isegi ainult 80.

Asudes „E. T.“ töötulemuste hindamisele meie rahvamajanduse seisukohalt, tuleks kõigepealt tähendada, et „E. T.“ ei ole õieti kunagi olnud niivõrd meie avaliku arvamuse huviobjektiks, kui mitmed teised tööstusharud. Ainult 1928. a. kirjutati sellest rohkem, ja sedagi peamiselt Läti ajakirjanduse pärast, kes ei osanud küllalt kiita asjaolu, et Läti oli osanud Rootsi tuletikustrustilt kaubelda soodsamaid tingimusi kui Eesti. Rootsi tuletikustrusti ja Läti vaheline leping paistab tõesti soodsam olevat kui meie oma. Näit. peab Läti tuletikumonopol eksportima igal aastal vähemalt 80 milj. toosi tuletikke ja veel vähemalt 6000 tonni tikutraati. Ta ei tohi sulgeda vabrikuid (nagu meil kohe tehti), kohustused tööliste vastu on suuremad jne.¹¹⁾ Hiljem on A. Rannes¹²⁾ andnud ülevaate „E. T.“ tegevusest. Selles paistab olukord meile soodsana: ei ole mainitud üldse tuletikku viima kohustuse mittetäitmist, omahinna arutamise viisi (10% kasu kindlustamine kapitalile) jne.

Jällegi kiitvalt on juttu „E. T-st“ V. Eri'i artiklis „Ratsionaliseerimisküsimus Eesti tööstuses“¹³⁾ näitena õnnestunud ratsionaliseerimisest. Tabel „Ratsionaliseerimistulemused ühes meie tööstusharus“ käib tuletikutööstuse kohta (mis on aga millegipärast nimetamata jäetud!) ja näitab tööproduktiivsuse suurt tõusu (läh. allpool):

Aastad	1925	1926	1927	1928	1929	1935	1936
„Toodang ühe töötaja kohta aastas tooteühikuis“ [= 1000 toosil]	197	263	305	362	450	500	485

„Viimase 11 a. jooksul on tõstetud toodangut töötaja kohta $2\frac{1}{2}$ kordseks“. Vähe edasi kirjutab autor „Kui ratsionaliseerimine tahab olla majanduslikult viljakas, tuleb kõigepealt asetada küsimus majanduslikule pinnale.“ Kui me seda aga teeme, siis paistab meile kogu probleem hoopis teises valguses ja jääb mulje, et tuletikumonopoli poolt läbiviidud „ratsionaliseerimine“ on majanduslikult ainult pseudo-ratsionaliseerimine ja ei sobi kuidagi näitena tõelise ratsionaliseerimisest.

Esiteks tõusis ju tööproduktiivsus juba niikuinii enne monopoli tulekut. 1913./14. aastal oli toodang ühe tööliste kohta 168 000 toosi (autori arvestus J. Michelsoni andmeilt), 1925. a. 197 000, 1928. a. juba 762 000 ja tõus jäi monopoli tulekuga hoopis seisma, tõustes 7 aastaga (1929—36) 450 000 485 000 peale. Tehniline ratsionaliseerimiseffekt saavutati sel teel, et jäeti töötama ainult üks tehniliselt täiuslikum vabrik.

Teiseks need on vaid tehnilised andmed, mis näitavad ainult ühte: et tööproduktiivsus on tõusnud tootmise mehhaniseerimise tõttu. Kuid see ei ütle iseendast veel mitte midagi ratsionaliseerimise õnnestumise kohta, sest ratsionaliseerimine on majanduslik mõiste ja õnnestunud on ta ainult sel juhul, kui ta majanduslikult on õnnestunud, kui sellega on suudetud omakulusid alla viia. Et seda selgitada, võrdleme praegust seisukorda ennemonopoliaegsega. 1935—1936 oli tuletikude suurmüügi hind siseturul 2,5 senti toos. Aktsiisi tuli maksta ca 26 miljonilt siseturule läinud toosilt 126 000 kr., mis teeb pea läpselt 0,5 s. toosi pealt. Kuna „E. T.“ bilansi andmeil on töötanud 1934. a. alates üsna väikese puhaskasuga (1934: 7.261,50 kr., 1935: 8322,81 kr.), eelmiste aastate kahjud aga ulatusid üle 300 000 kr.¹⁴⁾, siis tuleb arvata, et omahind tuletikutööstuses oli umbes 2 s. toosi pealt. 1926. ja 1927. a. keskmises sellevastu oli suurmüügi hind läpselt 1 s. toosi pealt, aktsiis tollal alla 0,1 s. toos. ja võime siis arvata tuletikutoosi omahinna igal juhul mitte rohkem kui 0,9 s. Tähendab,

¹¹⁾ A. Marcus, op. cit., p. 218—228.

¹²⁾ A. Rannes, op. cit.

¹³⁾ V. Erit: „Ratsionaliseerimisküsimus Eesti tööstuses“, „Konjunktuur“ 1937, p. 268.

¹⁴⁾ A. Rannes, op. cit., p. 474.

omahind oli a. 1935 umbes 2 korda nii kõrge, kui a. 1926/27. keskmine. Sealjuures ei olnud toorained ja töötasud mitte tõusnud, vaid osalt isegi langenud (mida näitab tarvitatud tooraine hulga ja hinna võrdlus toodetud tuletikkude hulgaga). Tööproduktiivsuse tõstmine ei ole ju iseennast õigustav siht, ta on vaid abinõuks, millega saab toodangut tõsta või omakulusid alla viia. Siin aga on koos tööproduktiivsusega tõusnud ühtlasi ka omakulud kahekordseks, toodang aga langenud $\frac{1}{4}$ peale endisest. Tööproduktiivsuse tõstmine aga, mis viib omahinna tõusule, ei ole mitte õnnestunud ratsionaliseerimine, vaid hoopis midagi muud, mida peaks arvama igal juhul käifis-majanduslikult seisukohalt vägagi kahjulikuks protsessiks. Jääb ju ka võimalus, et tegelikult omahind on madalam kui siin arvestatud ja et ratsionaliseerimine on „E. T-le“ kasuks tulnud. Sel juhul aga ei anna bilanss tõelist pilti käifise tulukusest. Kolmandat võimalust ei ole. Selge on aga, et igal juhul see „ratsionaliseerimine“ rahvamajanduslikult seisukohalt on osutunud kahjulikuks. Et saada paremat pilti, selleks võrdleme veel kord olukorda enne ja pärast monopoli sisseadmist.

Tuletikkude toodang langes 1925—27. a. keskm. 1933—35. a. k. ca $\frac{1}{4}$ peale.

Tuletikkude viim langes 1925—27. a. k. 1933—35. a. k. ca $\frac{1}{6}$ peale.

Tuletikkude viimast saadud raha langes 1925—27. a. k. 1933—35. a. k. ca $\frac{1}{7}$ peale.

Töötajate arv langes 1925—27. a. k. 1933—35. a. k. ca $\frac{1}{3}$ peale.

Väljamaksetud palk langes 1924. a. [mis ei olnud veel kõrgseisu ajal] 1934. aastani ca $\frac{1}{5}$ peale. Näeme kõikide tähtsamate indeksite suurt langust. Tööproduktiivsus on ainuke, mis on tõusnud, kuigi vähesel määral. Ratsionaliseerimist saab ainult siis õnnestunuks lugeda, kui sellega on suudetud tootmist odavamaks teha. Ja siin on kapitali produktiivsus sama tähtis faktor kui tööproduktiivsus. Siin näeme, et samal ajal, kus tööproduktiivsus on tõusnud, kapitali produktiivsus on langenud palju rohkem! Kui veel 1929. a., s. t. juba monopoli ajal langes umbes $\frac{2}{3}$ tootmiskuludest tooraineile ja palkadele, enne 1929. a. veel suurem osa langes neile, [palgad 244 000 kr., toorained 550 000 kr., valmist. kaup. väärtus 1 248 000 kr.], siis 1933—35. a. kolmikul [palgad + toorained 754 000 kr. ja valm. k. väärtus 2 262 000 kr.] vastupidi vaid veel täpsalt $\frac{1}{3}$ langes tooraineile ja palkadele ning tervelt $\frac{2}{3}$ kapitalile. Näeme püsivkulude kohutavat tõusu, mis tööproduktiivsuse tõusule vaatamata on omahinna kahekordistanud! Kahjuks olnud andmeid saada selle kohta, kui palju tuletikutööstus on kasutanud laenukapitali. Kui aga piirdume põhikapitaliga, siis võime öelda, et 1924. a. 1 kr. kapitali kohta toodeti ca 200 toosi aastas [p. k. 0,6 milj. kr.], 1934. a. 1 kr. kapitali kohta toodeti ca 9 t. a. [p. k. 4 milj. kr.], ehk teisiti väljendatult: 1924. a. pidi iga müüdüd toos teenistust andma ca 0,5 sendile kapitalile, 1934. a. aga 11 sendile!

Töökulud olid jaemüügi hinnast	1924. a.	1929. a.	1933—1935. a.
	$\frac{1}{6}$	üle $\frac{1}{16}$	alla $\frac{1}{16}$
Tooraine kulud	—	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$

Siit nähtub, et mitte ainult vahekord püsiv- ja muutuvate kulude vahel on muutunud, vaid et „E. T-“ on õnnestunud alla viia ka töö- ja tooraine kuludid tooteühiku pealt.

Kuid nüüd, kus toosi hind on enam kui 2-kordne eelmonopoliaegsest, siiski vähem raha toosi pealt läheb töötajale ja metsaomanikele (haavapuu on tähtsam tooraine) kui enne, s. t. jääb Eesfisse ja vastavalt rohkem läheb kapitalile, s. t. välismaale. Muidugi ei ole igal juhul paha, kui kapital saab kõrgema kasumi ja soodustatakse ju isegi võõrkapitali investeerimisi (põlevkivitööstus). Kuid seda tehakse siis, kui sellega luuakse uusi töö- ja teenistusvõimalusi ja rahvamajandus üldiselt sellega võib võita. Siin aga on suurenenud kapitali investeerimisega kaasunud töö- ja teenistusvõimaluste tugev kahanemine, viima kahanemine jne. Tuletikutööstus, mis varemalt suurema osa sissetulekuid kulutas Eestis tööjõule ja tooraineile ja viimaga tõi rohkem välisvaluutat sisse, kui ta palkadena sisemaal maksis, sellega suurendades meie eluruumi kandvust välisturu arvel, on nüüd muutnud oma rahvamajanduslikku funktsiooni põhjalikult: Suurem osa ta sissetulekust, mis on saadud siseturu varustamisest, läheb kapitalinõudluste rahulduseks ja sellega maailma.

Kokkuvõttes võime öelda, et „E. T.“ on osutunud rahvamajanduslikult kahjulikuks Eestile. Sellega ei ole õieti midagi rabavalt uut öeldud — oli ju iseenesest mõiste-

fav, et Rootsi tulefikustrust ei tahtnud meid rikastada, vaid tahtis ise teenida ja mõlemad pooled olid ka teadlikud selles, sellepärast nõuti ja anti ju ka monopoliõiguse eest Eestile teatavaid vastutasusid, mis eespool on loetletud.

Küsimus on aga nüüd, kas vastutasud kaaluvad üles need kahjud, mida Eesti rahvamajandus on saanud. Kui võrrelda neid, siis võib kokkuvõttes öelda, et tasud ei kaalu kaugeltki üles kahjusid, sest:

1. 3 milj. kr., mille saime trustilt ühekordse tasuna, on praegu juba ammugi protsentidega tasa tehtud tulefikutööstuse siseturul tehtud kulutuste (tööpalgad, foorained jne.) kohutava vähenemise läbi. Leping aga on tehtud 28 a. peale.

2. Aktsiisitulude tõusu 35 000 kroonilt 120 000 kroonile aastas oleks võinud sama hästi saavutada aktsiisimäära tõstmisega. Sealjuures aga oleks tikutoosi hind jäänud veel palju madalamaks praegusest ja tarvitus sellega suuremaks — nii et aktsiisi oleks võinud saada ka rohkem kui praegu.

3. Laenu oleksime arvatavasti samade tingimustega saanud ka mujalt.

Võõrkapitali seisukohalt võib säärast ratsionaliseerimist siiski õnnestunuks pidada.

Ajakirjanduse teateil kavatsetavat üritada „Tuletikude valmistamise ja müügi seaduse“ muutmist, oleks kohane sel puhul ka tähelepanu pöörata kogu selle asjanduse rahvamajanduslikule küljele.

G. VAHER

SAKSA MAJANDUSSÜSTEEMI EESMÄRKIDEST

Saksamaa praeguse majandussüsteemi eesmärkide kohta püütakse Inglismaal ja teistes demokraatlikes mais muretseda täielikku ja tõepärast ülevaadet. Küsitakse õigusega, kas ei ole mitte Saksa praeguse majandussüsteemi eesmärk niisugune, mis nõuab selle majandussüsteemi pidevat ekspansiooni teistesse maadesse. Kui selles küsimuses ei saa selgust, siis ei saa ka otsustada, kas praegune järeleandmispoliitika Saksamaa suhtes on õige või väär.

Kui Saksamaa senised vallutused Euroopas (ja Itaalia omad Aafrikas, Jaapani omad Aasias) oleksid ainult juhuslikud, ühekordsed nagu mr. Chamberlain näib uskuvat, (või igal juhul ütleb ennast uskuvat) mis võivad jälle lakata mõnel silmapilgul — kui näiteks vastavad maad leiavad oma prestiiži nõudeid küllalt rahuldatus olevat — kui natslik majandus funktsioneeriks selgesti arvestatava üksusena, siis kahtlemata oleks õigus neil, kes pooldavad „rahuldamis“-poliitikat fašistlike riikide suhtes, lubades neil saavutada väiksemaid prestiiživõtte.

Teiselt poolt ei saada aru, kuidas ameeriklased või inglased, kuigi nad peaksid sümpatiseerima natsidega, võiksid toetada sellist järeleandmispoliitikat, kui on õige väide, et natside majandus võib funktsioneerida ainult katkestamatu ekspansiooni teel — oma naabrite kuful. Kui see on õige, siis pole sel poliitikal mingit mõtet, sest ta vaid fugevdab natse ja teeb nad vaid võimelisemaks teostama edaspidi teiste hävitamispoliitikat, ning ei mõju kuidagi seda ärahoidvalt.

Ollakse arvamisel, et natside majandussüsteem võib elada ainult pideva ekspansiooni õhkkonnas. Esitatagu vaid tähtsamaid asjaolusid selle väite tõestamiseks.

Asjatundlikumate statistikute hindamisel teenisid saksa töölised, kaasa arvatud ametnikud, möödunud suvel palgaga, mille ostujõud võrdus 30 šillingile nädalas Inglismaal. Kuid Inglismaal on keskmiselt tööliste palgad umbes 60 šillingit nädalas, s. t. on peaaegu 2 korda nii kõrged kui Saksa omad. Nagu häsfi on teada, saavad töösturid niisuguste palkade andmisel veel ilusat profiiti. Ja seda mitte sellepärast, et Briti tööstus on efektiivsemalt korraldatud. Vastupidi, kõik asjatundjad on arvamusel, et Saksa footmissüsteem töötab niisama hästi, kuid mitmel alal koguni paremini kui inglise oma.

Selle võrdluse mõte on selgeks teha selle ülejäägi suurust, mis peab saksa rahva tööst kuskile koguma. On alati lihtsam ja parem vaadata neid küsimusi rahvamajanduse põhilisemais töö- ja tootmiskategooriates, rahanduse keeruliseks tegevat faktorit kõrvale jättes. Kui seda teha, on selge, et Saksa tööliste 30-š. nädalapalk lubab neil osta ja tarvitada vaid väikest osa sellest rikkusest, mida nad toodavad. Ehk väljendatuna töös: ainult väike osa Saksa töötavast rahvastikust on ametis väärtuste tootmisega nagu toit, riietus, transport, lõbustused jne., mida tarvitavad laiad massid. Tekib küsimus: millisele tööle on rakendatud muu osa rahva töötavaist kihidest? Ja see on sama küsimus kui see — kuhu ja kelle kätte koondub see suur ülejääk Saksa rahvamajanduses, mis jääb eemale hüviste ringlemisprotsessist.

Selle küsimuse vastamiseks oleks kasulik enne küsida, kuidas on lood sel alal Inglismaal ja Ühendriiges. Ka seal tekib ülejääk — selle vahel, mida Briti ja Ameerika rahvastik toodab ja selle vahel, mida ta tarvitab — kuid see ei ole kaugeltki nii suur kui Saksamaal. Me teame ka kõik, kuhu see läheb: nende maade ettevõtjatele, maamomanikkudele ja kapitalistidele. Kuid see ei jää nende kätte. Ainult väike osa sellest kulutatakse nende poolt isiklikeks otstarbeiks, suurem osa sellest läheb tagasi rahvamajandusse investeerimise näol. See tähendab: ta ei lähe tarbimishüviste ostuks, vaid uute tootmishüviste loomiseks, nagu seda on vabrikud, masinad, kaevandused. Briti ja Ameerika kapitaliomanikud kulutavad oma raha sel viisil, kuna nad loodavad sellest edaspidi kasu saavat. See tähendab, jällegi töös väljendatult: see osa töötavast rahvastikust USA-s ja Britis, kes ei tooda tarbimishüviseid, on rakendatud uute tootmisabinõude tootmisele, milliste ostuks kapitaliomanikud kulutavad (või „investeerivad“) suurema osa oma rahast (või rahvamajanduse „ülejäägist“).

Sellega on vaid viidatud tuntud tõsiasjale, et rahvamajanduslik „ülejääk“ (marxistlik „lisaväärtus“), mida töötav rahvastik loob, läheb lõpuks uute tootmishüviste tootmiseks, mida tehakse lootuses, et nad annavad profiiti või edasist ülejääki. Küsimus seisneb selles, kuidas natsid rakendavad seda hoopis suuremat ülejääki, mida nende rahvamajandus annab. Teame, et see läheb relvastamiseks, igatahes relvastusele laiemas mõttes. Saksa valitsus rakendab neid miljoneid, kes ei ole vajalised nende kasinate tarbimishüviste tootmiseks, mida võib osta rahvas oma keskmiselt 30-š. nädalapalgaga, ehitamisele. Nad ei ehita mitte ainult uusi kahureid ja lennukeid, vaid ka uut poolsõjalist transportsüsteemi, uusi hiiglaehitusi riigi- ja parteiotstarveteks, uusi kindlustusi jne.

Kas võib uskuda, et seesugune ülejäägi kasutus võib kesta igavesti? Pole tehnilist takistust, mis seda keelaks. Niipea kui on relvastamiskavad täidetud, võib vananenud relvi jälle hävitada vanarauana ja uusi ning moodsamaid tanke, laevu, lennukeid juurde ehitada. Kuid on ebatõenäoline, et Saksamaa rahvamajandus areneb edasi samal viisil kui seni, kulutades suurema osa oma ülejääkidest relvastumisele. Ta peab loobuma sellest, sel lihtsal põhjusel, et ükski Saksa rahva osa ei ole sellest huvitatud. Saksa kapitalistid ei poolda seda, sest kuigi relvatööstus annab suuri kasusid, ei jäta riik vabaudust nende kasude rakendamiseks. Ka tööline ei poolda seda, sest kuigi see pakub talle pidevat tööd, ei anna see lootusi reaalpalka tõusule. Sest reaalpalka tõus võib tulla ainult tõusnud produktioonist tarbimishüviste alal. Kahurid ja mürsud ei ole tarbimishüviseid, igatahes mitte rahu ajal. Seepärast ei ole usutatav, et Saksa pidevalt toodaks relvi samas ulatuses kui seni. Sellele rahvamajanduse ülejäägile, mis praegu läheb relvastamisele, peab Saksamaa tulevikus otsima teisi ja kasulikumaid rakendusvõimalusi.

Kuhu rakendab Saksamaa oma rahvamajandusliku ülejäägi? Saksamaa on juba üle industrialiseeritud ja keskmine kasu nivoo ei ole kõrge. Kuid on veel küllalt maid, kus industrialiseerimine on alles algastmel — Balkani maad, Aafrika, Brasiilia jne. Neis võib hoopis kasulikumaid investeerimisi teha kui Saksamaal. Et neid investeerimisi kindlustada, peab Saksamaa need maad vallutama — kas otse või kaudselt. (Näib, et Jaapan eelistab otsest vallutamist, kuna Saksamaa näib rahulduvat majandusliku peneetratsiooniga) 1). Lühidalt öeldud: praegune tohutu relvastumispoliitika on ainult ettevalmistav faas algavale hiiglaslikule majandusekspansioonile juba tuntud imperialistlikus stiilis. On olemas veel kolmas võimalus. Saksamaa võib lahendada rahvamajandusliku ülejäägi rakendamisprobleemi kõige lihtsamalt sel teel, et ta loobub selle kogumisest, tõstes Saksa rahva elatistaset. Võiks tõsta palku 45 š. nädalas ja veel rohkem. See ostujõu kasv absorbeeriks vastavalt suuremat tarbimishüviste hulka. Miljonid töölised, kes praegu töötavad relvastus tööstuses ja töötaksid masinate ja teiste tootmishüviste valmistamisel, juhul, kui Saksamaa läheks imperialistliku majandusekspansiooni teele, saaksid tööd tarbimishüviste tootmise alal. Kuid kas võib uskuda, et praegusel Saksamaal, kus kõik progressiivsed jõud on hävitatud, kes oma iseloomu poolest peaksid pooldama niisugust lahendust, see leiaks teostamist?

Arvatakse, et see võimalus on sama ebatõenäoline kui esimene — relvastuste valmistamine lõpmaoleni. Paistab tõenäolisemana, et imperialistlik ekspansioon on ainus alternatiiv, mis võib arvesse tulla pärast Saksamaa praeguse relvastumiskava täitmist.

Kui selgub, et natslik majanduspoliitika käib siin kirjeldatud sihtide järgi, siis on Müncheneri pakt ja kogu järeleandmispoliitika andnud esimest korda natside juhtidele võimaluse edaspidi tõsiselt ohustada Inglismaad. Selle võimaluse andmist natsidele pannaksegi Inglismaal vastasrinna poolt mr. Chamberlainile süüks, kes muide ju oli sunnitud valima kahe pahe vahel, — kirjutades alla Müncheneri leppele, ta valis vähema pahe.

H.

ÜLIÕPILASKONNA ELUMURESID

Tartu üliõpilaskond, see paljukannatanu, viimasel ajal pidevalt valulapseks olnu, on jällegi akuutselt meie avaliku arvamise päevakorras. Küsimus on ju vana, kuid praegu annab see uuesti elavat arutlusmaterjali ajakirjandusele, jutuainet seltskonnale ja peamurdmist seadusandjatele. Järjekordse elvuse selle paraku otse traditsiooniliseks saanud tüliõuna ümber põhjustas Tartu ülikooli valitsuse äsjane otsus, mille põhjal on otsustatud uuesti lubada ja registreerida üliõpilaskonventide omavahelisi ühendusi. Seda sammu, mis on ilmne seisukohamuutus, võrreldes Tartu ülikooli valitsuse seniste seisukohtadega, on avalikkuses interpreteeritud väga mitmeti. „Päevalehe“ juhtkirjanik Mnd (= O. Mänd) oma kirjutises „Ühe seisukoha muutmise puhul Tartus“ („Pvl.“ 8. III 39) märgib: „...meile paistab, et sellega on kõrvaldatud üks üsna kaalukas Tartu viimaseaegsete „käärimiste“ põhjustest,“ kuid lisab kohe, et „...ei julge veel loota, et sellega nüüd saabuks lõpp kõigile nendele hõõrumiste ja käärimiste põhjustele, mis akadeemilist noorsugu Tartus nagu roopast välja kipub kiskuma...“. Väga õieti ütleb autor, et „...seisukohtade lahkuminekuid ja nende ümber võitlemisi esines ka endises üliõpilaskonna edustuses ... enne reformi“. Nüüd aga, pärast üliõpilaskonna reformi teostamist „ei suudeta nähtavasti üldse enam ühise laua taha istuda...“, ütleb sama autor. Edasi konstateerib ta, et „reformikava de autorid ei

1) Viimaste päevade sündmused näitavad siiski, et ülal esitatud arvamus ei ole päris õige.

ole nähtavasti kõiki asju lõpuni läbi mõelnud ja lõppsihi — üliõpilasnõorsoo vahekordade normaliseerimise — saavutamiseks vahendite suhtes kindlaid ning selgejoonelisi teesid ette näinud“.

Need on rasked konstateeringud, kuid, kõikidele neile, kes on olnud lähedal viimaseaegsetele üliõpilaskonna sündmustele, on selge, et diagnoos on pandud õieti. Vaatleme küsimust lähemalt.

Esiteks peaks täiesti selge olema, et terviklikust üliõpilaskonnast saab juttu olla ainult siis, kui üliõpilaskondlikust tööst saavad osa võtta kõik üliõpilased. Paraku pole seda võimalust aga organiseerumata üliõpilastel. Ilmne on ka, et praegu vähemuses-olijatelt on nõutud rohkem kui nad suudaksid taluda ka omapoolse kõige parema tahtmise puhul. Nendele on peale surutud nimetus (konvent), mis nendele juba puht-ajaloolisest seisukohast on täiesti vastuvõetamatu, kõnelemata muudest institutsioonidest, mis pole suutnud näidata oma paremust ega elujõudu, küll aga on osutunud koormavaks. Üliõpilaskonna esinduses on ära jäänud demokraatlikule korrale omane vähemuse õigus ja kaitsese eriseisukohtade ja vastasettepanekute protokollimise näol. Eriarvamuste kirjapaneku võimalus on tehtud nii keeruliseks, et see võimaldab juhatusel ja kuraatoril väga erinevaid interpretatsioone, nagu seda on ilmekalt näidanud käesoleval aastal peetud koosolekute praktises. Esinduse koosolekute kinnisus loob selle liikmetes juba ette seesuguse meeleolu, mis suleb välja võimaluse uskuda ausa ja õiglase koostöö tahtesse, sest pole ju põhjust head asja saladuskattega ümbritseda. — Nii siis, kui nõutakse terviklikku üliõpilaskonda, siis andku seadus selleks loomulikud eeldused.

Teiseks üliõpilaskondliku koostöö loomulikuks eelduseks on õhkkonna loomine, kus eriilmeliste üliõpilasorganisatsioonide esindajatel oleks minimaalseimgi respekt ja usaldus teisitimõttelejate vastu. Selle saavutamise on seni raskeks osutunud. Kõige rängema hoobi sai see respekt ja usaldus küll otse pärast reformi, mil tuli kokku uus esindus. Algul lepiti deklaratiivselt kokku koostöö aluste suhtes. Kui aga praegu vähemusesolijad soovisid deklaratsioonidest otsekohe konkreetseid järeldusi teha, siis olid praegu enamusesolijad sellega algul küll nõus, loobusid aga hiljem saja protsendiliselt kõigest sellest, mida nad varemini olid nõus lubama. Et halva mängu juures head nägu teha, siis poeti seadusandja tahte varju ja õeldi lakooniliselt, et mida siin enam arutada, aktsepteeritagu kriitikata kõik nii, nagu see tuleb kõrgemalt poolt. (NB. Nüüd aga seisame fakti ees, et seadusandjadki pole rahul oma tööga.) Nagu nüüd ilmnes Seltside esindajate äsjasest sammust, on nad sellest pettumusest siiski üle saanud ja nende ettepanekul läks läbi otsus „10-komisjoni“ moodustamiseks, mis peab püüdma kokku kõlastada üliõpilasorganisatsioonide esindajate tegevust ja leidma mõistliku väljapääsu tekkinud ummik-olukorrast. — Respekt ja usaldus ausa teisitimõttele vastu oleks teiseks koostöö-eelduseks.

Kolmas ja paratamatu nõue ühiseks mõistlikuks asjaajamiseks on üliõpilaskondlikkudest organitest nende isikute tagasitõmbumine, kelle taga ühel või teisel põhjusel on kinni olnud asjalik koostöö. See nõue sunnib ehk lahkuma nii mõnegi tegelase seniselt kasutatute võitluste areenilt. Kui aga teostatakse asjalikult kaalutledes, siis võib see ainult kasuks tulla mõlemapoolsele mõistmisele. Isikute probleem oli ju teatavasti üks põhjusi, miks hävines käesoleval aastal seegi vähene koostöövõimalus, mis oli säilinud pärast ühe poole eelmisel aastal teostunud seadusandjatahte varju asumisest. Loobutagu mõtlemisest *en bloc* — meie ja teie, ohverdatagu takistavad isikud, nähtagu ja tunnustatagu kummalgi pool heatahtelisi üksikisikuid.

Neljas eeldus õige üksteise mõistmise saavutamiseks oleks see, et praegused ametliku üliõpilaskonna juhid täidaksid oma kohustusi äärmise täpsuse ja erapooletusega. On ju selge, et ametorganite tegevust jälgitakse eriti täpselt siis, kui nad on 100%-lise enamuse käes, ilma et vähemus nende tegevusest osa võtaks. Siingi on olnud ebameeldivaid arusaamatusi, näit. ametkohtade jagamisel, kus pole kodumaal tunnustatud rahvusvahelist tunnustust leidnud isiku tööd. Ka on saadetud välismaale esindajatena isikuid, kes on osutunud sobimatuteks, ja samas on mööda mindud teistest sobivamatel. Ka on mõningaid üliõpilaskonna palgalisi ametikohti täidetud arusaamatu liirusega, minnes mööda normaalsest korrast. — Täpsust ja eeskujulikku asjaajamist on vaja selleks, et oleks põhjust uskuda sõbraliku koostöö tahtesse.

Viienda eeldusena tuleb kõnesse kõikide vilistlaskogude koostöö. Sinna muidugi ulatuvad üliõpilaste võimalikud seisukohad vagade soovidenä. Tallinnas on ka suurema rühmituse vilistlaskogud alustanud lähenemist. Kuulukse sama Tartuski tehtavat. Pole meil siingi muud, kui heasoovlikult oodata.

Nõus ei saa allakirjutanu olla O. Mändi eespoolnimetatud kirjutises avaldatud väitega, et „...noorsoo omavahelise hõõrumise tagajärjed edasi kanduvad vanemale põlvele“. (NB. Umbes sama väidab ka M. L. „Uues Eestis“ 8. III 39, pealkirja all „Akadeemilise pere tähtsam päevaküsimus“, kus ta kõneldes üliõpilaste tülidest ütleb, et pärast ülikooli lõpetamist minnes organisatsioonide vilistlaskogudesse „kannab suur osa meie haritlastest neid harilikuvaid märke oma otsaes terve eluaja“.) Sisuliselt on aga see hoopis eri küsimus, mis ei puuduta otseselt üliõpilaskondlikke häireid. Selle arusaamatuste keerises vintskleiva noorsoo liikmena julgeb nende ridade kirjutaja väita, et nii mõnigi arusaamata seisukoht kaoks, kui vilistlaskogu vahel oleks suurem teine-teise mõistmine. — Siis oleks ka üliõpilaskondlikus töös teotsejate enamusel võimalus kõiki küsimusi sisuliselt arutada ja otsustada.

Tehes kokkuvõtet eelesitatust, peame konstateerima, et üliõpilaskondliku koostöö hoomulikuks eelduseks oleks seesugune põhikorrastus, mis rahuldaks võimalikult laiu üliõpilasingkondi. Sellelt koostöö-baasilt saaks võrsuda respekt ja usaldus, mis lubaks ühiselt töötada ka erineva mõttelaadiga üliõpilasil. Kui on käes need eeldused, siis on lihtne ohverdada takistavaid tegureid ja tõsta esile neid, mis on kasuks ühisele asjale. Hea usu süvendamiseks ühise koostöö tahtesse on vaja vältida väärnähtusi üliõpilaskonna organite praeguses tegevuses. Need oleksid otseselt üliõpilaskonda puutuvad nõuded ühise keele leidmiseks. Vastasel korral jääks iga lahendus poolikuks.

Enne nende ridade lõpetamist tuleks puudutada veel mõne sõnaga neid aluseid, mille järgi on võimalik üliõpilaskonventide omavaheliste ühenduste loomine. Näib, et siin on järjekordselt mööda mindud printsipiibist — *audiatur et altera pars* — sest vähemalt ajalehis avaldatud põhialused tuletavad elavalt meelde ainult ühe poole omaaegse liidu põhialuseid. Erinevusi, mis on teise, praegu vähemuses oleva poole liidu põhikirjas, pole üldse arvestatud. Ei tahaks olla prohvett halvaks ennustuseks, aga näib, et sellest põhistruktuurist võib saada kas järjekordne valulaps tegijale või vähemalt seesugune tüüalune, nagu see sõna „konvent“.

Mingil kombel ei taha aga need read olla lepitamis- ja ühendamiskatsete vastu, on ju käesolevgi üks sellelaadne. Edaspidi loodetavasti avaneb võimalus avaldada rohkem sünteetilisemat ja konstruktiivsemat käsitlust. Seniks aga tuleb oodata olude käiku.

Valter Niilus

MEIE IGAPÄEVASE LEIVA MUREDEST KUIVIKLEIVA KÜSIMUSEST

Kuni viimaste aegade ni kuivikleiva küsimust meil ei olnudki. Tihedam kontakt Skandinaavia maade rahvastega (eestlaste sõidud Soome, Rootsimaale jne., rootslaste ja soomlaste suvitamine kuurordes) on peale muu tutvustanud meid ka kuivikleivaga (näkileib, näkkileipää, Knäckebröd, Knäckebröt).

Meie koloniaalkauplustist võib leida mitmesuguseid Soomest, Rootsist ja Norrast imporditud kuivikleiva sorte ja peale selle on üks meie suurveskiteist (Puhk ja Pojad) hakanud kodumaa saadustest valmistama kuivikleiba (hapendatud ja magedat).

Seega on kuivikleib meil teataval määral sisse tunginud ja seepärast oleks kohane seisukohta võtta, kas kuivikleib pakub hariliku leiva kõrval mingisuguseid paremusi, eeskätt tervislikke paremusi, kas suhtuda kuivikleivasse pooldavalt või eitavalt ja kas on mõtet asendada hakata tavalist rukkileiba, mida meie rahvas alati tarvitanud, kuivikleivaga.

Käesolevate ridade kirjutaja on korduvalt sõna võtnud meie leiva kvaliteedi tõstmise suunas. Tegelikke tulemusi ei ole see veel andnud, kuigi näib, et lähemad aastad siin paranemist toovad, kui Põllutööstusministeerium jahu standardimise nõude maksma paneb ja ellu viib, kui müüdava leiva headuse kohta püstitataks mõnesuguseidki nõuded. kui leiva tarvitajat ja ostjat kaitstakse halvast või ka heast jahust valmistatud halva leiva¹⁾ eest.

Tunnustades ka omaks soome füsioloogi Tigerstedt'i põhilause, mille järgi äärmine ettevaatlikkus on vajalik aastakümnete jooksul väljakujunenud rahva toitlusviiside muutmisel, ei saaks ma kuigi entusiastlikult suhtuda meie hariliku leiva asendamisse kuivikleivaga. Arvestades aga seda, et kuivikleiva olemasolemise ja saadavalolemisega leiva tarvitaja teatud rippumatuse omab halva leiva suhtes ja et see tarvitaja rippumatus omajagu, kuigi kaudselt, kaasa aitab leiva kvaliteedi üldisele tõusule, siis olen püüdnud selgitada, kas ja kuivõrd meil saadaolevad kuivikleivad tervishoidlikult vastuvõetavad on.

Kuivikleiva levialaks on Skandinaaviamaad, eeskätt Rootsi ja Norraga; ka Soomes ja Taanis on kuivikleib võrdlemisi laialt tarvitusel. Kuna nende maade, eriti Taani-, Norra- ja Rootsimaa, tervishoiuline tase on väga kõrge — suremus umbes 10%, haigusmõõdukus väike — siis ei saa oletada, et sealne leib, kui üks tähtsamaid toiduaineid, oleks omalt tervishoiuliselt väärtuselt halb. Teatud kahtlus võiks vahest tekkida selles, kas mitte kuivikleiva söömine kuidagi viisi ei avalda halba mõju hammastele, sest neis kuivikleiva maades on rahvasliku hammaste seisukord võrdlemisi halb. Kuid ka siin ei saa midagi kindlamat ütelda, sest viletsate hammaste tekkimisel tohiks eeskätt arvesse tulla teatud vitamiinide ja mineraalainete puudus ja mõned muud põhjused.

Kui teadus pole näidanud kuivikleiva erilisi hüvesid, siis pole ta ka näidanud selle leiva pahesid. Igatahes pole kuulda olnud, et Skandinaavia maade toitlustajad oleksid tahtnud kuivikleiva tarvitamist asendada mõne muu leivasordi tarvitamisega.

Dresel'i ja Hettche²⁾ uurimuste kohaselt on kuivikleiva kasutatavus organismis samasuur kui rukki täisteraleival. Valkude kasutatavus on aga kuivikleival 3,5% võrra parem. Kuivikleiva valkudest kasustab inimene 63,9%, rukkileival 60,4%.

Kuivikleiva toorkiudest kasustati 49,9%, rukkileival 42,1%. Kuivikleiva isukustatav toime oli hea, seejuures mao koormamist ei olnud märgata; soolte peristaltika oli hea.

Kuivikleiva söömisel olid väljaheited oma konsistentsi poolest sarnased rukkileiva omadele, ainult viimaste haisuained olid märksa vastikumad. Eelnimetatud uurijad mainivad kuivikleiva heade omaduste seas veel head mõju hammastele, kuna kuivikleiva söömisel hambad tugevamalt töötama peavad.

¹⁾ Kui käesolevas kirjutises juttu on halvast leivast, siis ei ole sellega tahetud ütelda, et kõik leiva valmistajad valmistaksid halba leiba, on siiski teatud hulk leivatööstusi, kelle leib igati vastab nõuetele.

²⁾ E. G. Dresel ja H. O. Hettche: Untersuchungen über Knäckebröte im Vergleich mit anderen Broten. Archiv f. Hygiene, 1932, 108, 1—19.

Meie tavalise rukkileiva headuse või halbuse kohta puuduvad laiemaulatuslikud teaduslikud uurimused. Kui meie ja muude hapendatud leiba söövate maade (Vene- maa, Läti, Leedu, Poola jne.) tervislik tase pole just kõrge, siis midagi ei näita, et siin leib süüdi oleks, küll aga on teada, et tervisliku taseme tõstmisel terve rida muid tegureid arvesse tulevad (tõhusam võitlus nakkushaiguste ja mittenakkavate haiguste vastu, imikute tervishoiu tõstmine, toidulis- ja korteriolude parandamine jne.).

Teatud üksikjuhtudel pole hapendatud rukkileiva söömine soovitatav, näit. mao- ja soolehaavandite, seedeteede katarride ja mõnede muude haiguste puhul. Kuid vaevalt leidub üldse mingit toiduainet, mida pole soovitatav süüa ühe või teise haiguse puhul. Näit. suhkurtõve puhul peab piirama süsivesikuterikaste toiduainete söömist (suhkru- ja tärklisrikkad ained), maksa- ja sapipõie haiguste puhul rasvaste toitide tarvitamist, tüüfushaigetele ei julgeks keegi anda toorest puuvilja jne.

Kuivikleiva laialdane tarvituselevõtt võib tähendada määratud töötaja säästu. Kujutlegem, kuipalju tuhandeid perenaisi iga nädal peavad hulk töötunde kulutama leiva „kastmise“, taina sõtkumise, leibade ahju paneku ja muudele leivategemisega seoses olevatele tehingutele. Töö rationaliseerimise mõttes leivategemine perekonniti igatahes ei ole ratsionaalne. Häda seisab veel selles, et mõni perenaine ei õpi oma elu- aja kestel leivategemist ja kogu pere peab aasta-aastasse piina tundma heast jahust valmistatud halva leiva söömisest.

Skandinaavia perenaised on kuivikleiva tarvitamise tõttu suurel määral vabanenud leivategemise vaevast. Omal Skandinaavia reisil võisin näha, kuidas küla või alevi leivatööstus varustas kõiki valmis-kuivikleivaga.

Peaks õieti tervitama kõiki uuendusi maaelus, mis perenaiste vaeva vähendab nagu näit. taluveevärkide sisseadmist, automaatseid loomade jootmist, karja- köökide ehitamist jne. Niisama võiks tervitada ka kuivikleivale üleminekut. Kui maa- perenaiste elu on tehtud sama mugavaks kui linnanaiste oma, võib-olla siis paljudki talutütred ei vahetaks oma taluperenaise tulevikku linna majateenija kutse vastu.

Kuivikleibade keemilise koosseisu kohta annab ülevaate tab. 1. Osa andmeid (nr. nr. 1—4) on võetud *Dresel'i* ja *Hettche* tööst, *Paumees* ja *Kask'i* tööst on võetud andmed Tartus müüdava rukkileiva kohta (nr. 5), ülejäänud andmed (nr. nr. 6—12) on küsimust selgitavast eriuurimisest saadud.

Nagu tabelis toodud andmetest nähtub, ei erine uuritud kuivikleivad üksteisest oluliselt. Veesisaldus on kõigis keskmiselt 8 korda vähem kui Tartu rukkileivas. Tab. 2. näitab andmete ühtlust veelgi selgemalt³⁾. Ka siinkohal tuleb ära märkida, et Eesti rukis ja rukkileib sisaldab tunduvalt vähem valku kui välismaa oma (Tartu rukkileib 8,20%, eesti kuivikleib vastavalt 8,2 ja 9,3%) ainult *Dresel'i* ja *Hettche* 65% rukkijahust valmistatud leib omab sama madala valgusisalduse. Kuivikleibade rasvasisaldus (kloroformekstrakt) on vististi seepärast kõrgem, et valmistamisel kuivalus- panne rasvaga määratakse; kaerad sisaldavad aga normaalselt enam rasva kui rukis. Toorkiude sisaldus on 65% rukkijahust kuivikleivas ja *Plate Panos* madal.

Muus osas praktiliselt erinevusi ei ole. Kaloriline väärtus on kõigil tabelites esitatud leibadel — kuivaine kohta arvatult — ühtlane. Loomuliku aine kohta arvatult Tartu rukkileiva kaloriline väärtus suure veesisalduse tõttu on muidugi väiksem kui kuivikleibadel (1 kg Tartu rukkileiba ca 1900 kalorit, 1 kg kuivikleib nr. 6 ca 3560 kalorit) ja nimelt ligi kaks korda väiksem.

Uuritud kuivikleibade happekraad kõikus 4,2 ja 7,0 vahel, ainult eesti hapul kuivikleival oli see 11,2, s. o. sama kõrge kui tavalisel hapul leival. Kuna kõrge happekraadiga leivad ei ole nõrga seedimisega ja eriti seederiketega inimestele hea, siis võiks vahest hapust kuivikleivast loobuda, hapu maitse kuivikleiva maitsvust pealegi ei tõsta.

³⁾ *Dresel'i* ja *Hettche* andmed pole 100 peale arvatud, seepärast süsivesikute üldhulk madalam.

Tab. 1. Leivakoostis %/0/0 loomulikus aines

Leivasort	Vesi	Süsi- vesi- kud	Valk	Rasv	Toor- kiud	Tuhk	NaCl	Happe- kraad
1. Kuivikleib H*)	7,8	68,1	11,4	2,0	3,6	1,9	0,6	
2. Kuivikleik D*)	8,3	70,0	10,7	2,2	2,6	2,0	0,7	
3. Kuivikleib, kaerast*)	7,4	65,2	12,7	4,5	2,8	2,8	0,5	
4. Kuivikleib 65% rukkijahust*)	7,6	82,2	7,8	1,2	1,1	1,0	0,6	
5. Tartu rukkileib**) A. Paumes ja M. Kask	48,56	41,43	3,98	0,46	1,79	1,23	—	11,3
6. Kuivikleib, hapu (Puhk ja Pojad)	8,4	77,4	8,5	1,5	2,8	2,4	—	11,2
7. Kuivikleib, mage (Puhk ja Pojad)	9,0	76,6	7,5	0,5	2,8	2,6	—	6,0
8. Näkileipää (Vaasan Høyryleipomo O/Y)	8,8	74,7	9,5	1,8	2,5	2,6	0,6	5,6
9. Plata-Pano, Norsk Flatbröd (Norwegian Breads A/S. Kavligarden)	3,8	78,8	12,0	2,1	0,7	2,6	0,6	6,0
10. Lounas-näkkileipä (Vaasan Høyryleipomo O/Y)	8,3	72,6	11,1	2,4	2,8	2,8	0,6	6,6
11. Mureleipää S K	9,2	70,9	12,3	2,1	2,2	3,3	1,0	7,0
12. Primula Crispbread (O. Kavli A/S Bergen)	13,8	68,5	10,9	1,5	2,8	2,5	0,6	4,2

*) Dresel'i ja Hettche andmed.

**) A. Paumes ja M. Kask: Ulevaade Tartus müüdavaist rukkileibadest. Eesti Arst XIV, 433—447, 1935.

Tab. 2. Leivakoostis %/0/0 kuivaine peale arvestatult

Leivasort	Süsi- vesikud	Valk	Rasv	Toor- kiud	Tuhk	NaCl
Kuivikleib H	73,8	12,4	2,2	3,9	2,0	0,7
Kuivikleib D	76,4	11,7	2,4	2,8	2,2	0,8
Kuivikleib, kaerast	70,3	13,7	4,9	3,0	3,0	0,6
Kuivikleib 65 % rukkijahust	88,9	8,5	1,3	1,2	1,1	0,7
Tartu rukkileib A. Paumes ja M. Kask	85,31	8,2	0,94	3,70	2,53	—
Kuivikleib, hapu (Puhk & P.)	84,4	9,3	1,6	3,1	2,7	—
Kuivikleib, mage (Puhk & P.)	84,3	8,2	0,5	3,0	2,9	—
Näkkileipää (Vaasan Høyryleipomo)	82,1	10,4	2,0	2,7	2,8	0,7
Plata Pano	81,9	12,5	2,2	0,7	2,7	0,6
Lounas-näkkileipä	79,2	12,1	2,6	3,1	3,0	0,7
Mureleipää	78,1	13,6	2,3	2,4	3,6	1,1
Primula Crispbread	79,6	12,6	1,7	3,2	2,9	0,7

Kuivikleibade mõõteid

	Pikkus sm	Laius sm	Paksus sm	Ühe tüki kaal gr	Aukude arv ühel tükil
1. Kuivikleib, hapu (P. & P.) . . .	13	6	0,75	20	50
2. Kuivikleib, mage (P. & P.) . . .	13	6	0,75	20	50
3. Näkkileipää (V. H. O. Y.)	9,1	4,8	0,55	6,67	50
4. Plata Pano	7,5	7,0	0,1	2,5	sile
5. Lounas-näkkileipä	10,8	6,0	0,8	11,1	38
6. Mureleipää	11,6	6,4	0,6	14,3	37
7. Primula Crispbread	11,5	7	0,31	6,2	sile

Mis puutub kuivikleibade füüsilistesse omadustesse, siis need olid nr. nr. 1—3 ja 5—6 enam vähem ühesugused: pealt auklised, alt vähe jahuga kaetud, enam vähem siledad, koreda konsistentsiga, ka lõhna ja maitse juures olulisi vahesid polnud.

„Plata Pano“ ja „Primula“ need on õieti kuivikleiva eriliigid, mis teatud määral oma omaduste poolest sarnanevad mõnedele biskviidi sortidele.

Kokkuvõttes võib ütelda:

1) Kuivikleib vastab tervishoiu nõuetele; ei rikne hõlpsalt, säilib muutumatult praktiliselt lõpmäta kaua, ei koita ega lähe väikese veesisalduse tõttu hallitama.

2) Kuna kuivikleib lastakse tavaliselt müügile korralikkudes pakendites, siis ei ole karta kuivikleiva infitseerimist leiba käsitavate inimeste kätel ja riietes olevate bakteritega.

3) Drese'i ja Hettche uurimuste põhjal on kuivikleib paremini seeditav ja kasustatav kui tavaline rukkileib.

4) Kuivikleiva maitse ja muud omadused on vastuvõetavad.

5) Kuivikleiva üldine tarvituselevõtt tähendaks määratud tööaja kokkuhoidu.

Dotsent dr. med. M. Kask.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: **Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,**
tegev- ja vastutav toimetaja **Jaan Ots.**

Talitus avatud kella 11—14 Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Velistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 17. märtsil 1939.

11-ndal tunnil

tellige endale

Tänapäev

meie omapärasem ja ainulaadsem kultuurpoliitiline ajakiri.

TÄNAPÄEV tahab kaasa aidata meie ühiskonna põhiküsimuste selgitamiseks. Meie kaastöolisteks on sealjuures eesti parimad autorid igalt alalt.

Lugege kõik **Tänapäeva!** Tellige kõik **Tänapäeva!** Mitmekesine, huvitav ja aktuaalne sisu. Palju pilte.

Tellimishind 1939. a. on kr. 3.60 (p. a. kr. 1.80). Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused, raamatukauplused ja meie esindajad. Tellimishinna võib saata ka talitusele postmarkides või maksta meie posti jooksvale arvele nr. 2232.

TÄNAPÄEVA TALITUS

Tartus, Gustav-Adolfi 8, pk. 76, tel. 2-66.

1 krooni kuus

suudate kindlasti pank sisse maksta oma lapse arvele. Selle väikese sissেমaksuga kogute lapse täisealiseks saamiseni

350 krooni

suuruse kapitali. On aga Teil võimalik rohkem säästa, siis kasvab ka kapital vastavalt suuremaks. Sellega kindlustate lapse tulevikku ja valmistate rõõmu enesele ja temale.

S e e p ä r a s t

Juba täna

astuge lähemasse ühispanka või Ü. K. Eesti Rahvapanka ja avage oma lapse nimele hoiuarve ja makske sinna järjekindlalt iga kuu kindel summa.

Hoiuarveid avavad kõik ühis pangad, hoiu ja laenukassad ja ka

Ü. K. EESTI RAHVAPANK

Tallinnas, S. Karja 19

1.50/5769487

Käekiri väljendab
iseloomu — kirjutus-
vahend kultuuritaset!

TÄITESULEPEAD KULDSULEGA

Müügil suures valikus
mitmesuguse hinnaga
Kr. 4.50 alates.

Purunemata läbipaistva
ja mitteläbipaistva tindiruumiga.

Km.

Jüri Kadres

Tallinn, Viru 3, telef. 478-60

A/S TARTU PANK

vanim kommertspank Eestis, asutatud 1868. a.

AKTSIAKAPITAL KR. 1.000.000.—

Peapank: Tallinnas, Kinga 1. Osakond: Tartus, Suurturg 20.
Telefon: kodukeskjaam 3-18, kaugekõned 6-86, juhataja 15-14.

ANNAB LAENE mitmesugustel kindlustustel • VÕTAB RAHA
HOIULE makstes ajakohast protsenti • GARANTIID igasugusteks
otstarveteks • TOIMETAB SISSEŅUDMISI vekslite ja muude
dokumentide järgi • SAADAB RAHA igasse kohta nii kodumaal
kui ka välismaal • OSTAB JA MÜÜB välisvaluutat sularahas ning
tšekkides • MOODNE TERASKAMBER. Teraslaekad mitmesuguses
suuruses. Erikamber pakside hoiuks • VÄÄRTUSTE VALITSEMINE.
TOIMETAB KÕIKI MUID PANGATEHINGUID

Pangaühendus Londonis: The British Overseas Bank, Ltd.

Panga juures Eesti Kindl. A/S „POLARISE“ peagentuur